

ŠÉFREDAKTOR
ROBERT SCHUSTER
ÚVODNÍKY, KOMENTÁŘE
ZDENĚK ZBOŘIL
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA STREJČKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE
IRENA KREJČOVÁ
GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠINSKÝ
GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA:

PŘEDSEDÁ: VERONIKA BÍLKOVÁ
VOJTĚCH BELLING, MILOŠ CALDA,
MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK,
PETR KRATOCHVÍL,
KAI-OLAF LANG,
KRISTINA LARISCHOVÁ,
PAVEL MÁŠA, JAROSLAV OLŠA,
MILOŠ POJAR, PAVEL PŠEJA,
MICHAEL ROMANCOV,
JIŘÍ SCHNEIDER,
JIŘÍ ŠTĚPANOVSKEÝ, FILIP TESAŘ,
TOMÁŠ VESELÝ, ZDENĚK ZBOŘIL

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.
Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 39,50 Kč. Předplatné na rok činí 380 Kč, ve Slovenské republice 711 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210

Tiskne Petr Dvořák – Tiskárna, Jeřábková 1302, 263 01 Dobříš.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje L. K. Permanent, s.r.o. P.P.4., 834 14 Bratislava 34, tel.: +421 244 453 711, fax.: +421 244 373 311, e-mail: Herslova@lkpermanent.sk. www.predplatne.cz. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačovin povolené SsRP Banská Bystrica č. j. OPČ-3215/B-96 zo dňa 12. 9. 1996.

ISSN 0543-7962

INDEX 46911

OBSAH 11/2007 ROČNÍK XXXI

STR.

SVĚTOZOR	2
PADESÁT LET STUDIÍ MEZINÁRODNÍ POLITIKY / -zz-	3
PADESÁTÉ VÝROČÍ ÚMV	
ÚSTAVNÍ PADESÁTKA: INSPIRACE I VAROVÁNÍ / Petr Drulák	4
OD ÚSTAVU PRO MEZINÁRODNÍ POLITIKU A EKONOMII K ÚSTAVU MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ. PROMĚNY KOMUNISTICKÉHO „THINK TANKU“ / Petr Zídek	6
MEZINÁRODNÍ VZTAHY. PRVNÍ POKUS O ODBORNÝ ČTVRTLETNÍK K NOVÉ VĚDNÍ DISCIPLÍNĚ / Jaroslav Šedivý	9
ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ V 80. LETECH / Vladimír Leška	11
PRVNÍ KROKY NA CESTĚ OBNOVY ÚSTAVU MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ PO ROCE 1989 / Václav Kotyk	14
NA PŘELOMU STARÉ A NOVÉ ÉRY (ÚMV V LETECH 1989–1998) / Vladimír Handl	16
EVROPA, BEZPEČNOST A ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE. TŘI PILÍŘE ČINNOSTI ÚMV V LETECH 1998–2004 / Jiří Šedivý	19
VZTAHY A PROBLÉMY	
OPTIMISTICKÁ TRAGÉDIE NA KOREJSKÉM POLOOSTROVĚ / Zdeněk Zbořil	22
PRŮBĚH A PERSPEKTIVY ARABSKÉ EKONOMICKÉ INTEGRACE / Jaroslav Bureš	24
ZEMĚI SVĚTA	
Z PREZIDENTA PREMIÉR? PUTINOVA MOCENSKÁ ROŠÁDA / Magda Leichtová, Michael Romancov	26
JAPONSKO ZA ABEHO VLÁDY: DALŠÍ ZTRACENÝ ROK / Jan Sýkora	29
MUŽ S KRAVATOU. ZAHRANIČNÍ POLITIKA GORDONA BROWNA / Otto Pick	31
PÁKISTÁN: OSLABENÝ GENERÁL MUŠARAF OPĚT PREZIDENTEM / Petr Kotrbáček	32
VOLNÁ TRIBUNA	
PŘÍSPÍVÁ ÍRÁN SKUTEČNĚ K DESTABILIZACI SITUACE V ÍRÁKU? / Zora Hesová	34
FRANCOUZSKO-NĚMECKÁ VELVYSLANECTVÍ. NOVODOBÁ REALITA? / Pavel Bureš	37
RECENZE	
NÁRODNÍ ZÁJMY A MEZINÁRODNÍ POLITIKA / Ivona Řezanková	39

VYJDE V PŘÍŠTÍCH ČÍSLECH MP

Jižní Kavkaz – křižovatka zájmů světových mocností ► Volby v Polsku: konec dvojčat v čele státu ► Povolební vývoj na Ukrajině ► Sarkozyho plány pro region Středomoří ► Etnický federalismus v Etiopii ► Írán a americké vojenské základny ve východní Evropě – test unipolarity ► Patnáct let od rozdělení Československa

1. – ruský prezident Vladimir Putin oznámil na sjezdu strany Jednotné Rusko, že povede její kandidátku v prosincových parlamentních volbách. V případě vítězství této strany by se po vypršení mandátu prezidenta mohl stát ruským premiérem.

2. – experti členských zemí Evropské unie, kteří jednali o textu nové unijní smlouvy nahrazující euroústavu, skončili svou práci a odevzdali smlouvu portugalskému předsednictví.

3. – polská vláda změnila původní odmítavý postoj a přizvala k předčasným parlamentním volbám 21. října pozorovatele OBSE.

4. – skončil třídenní summit nejvyšších představitelů Severní a Jižní Koreje, jihokorejského prezidenta Ro Mu-hiona a komunistického vůdce Kim Čong-ila. Na závěr jednání byla přijata Deklarace o zlepšení vzájemných vztahů.

6. – vítězem prezidentských voleb v Pákistánu se stala podle očekávání dosavadní hlava státu Parváz Mušaraf, když jeho vítězství neoficiálně potvrdila volební komise.

7. – podle výsledků předčasných parlamentních voleb na Ukrajině, které se konaly 30. září, získaly prozápadní ukrajinské strany – Blok Julije Tymošenkovej a Naše Ukrajina prezidenta Juščenka – dohromady zhruba 45 procent hlasů, zatímco jejich soupeři, Strana regionů a její spojenci, mohou počítat dohromady se 43,5 procenta hlasů. Voleb se zúčastnilo jen něco málo přes 60 procent z 37,5 milionu voličů.

8. – barský vojenský režim dal zatknout pět generálů a přes 400 vojáků, kteří neuposlechli rozkazu ke stříbě do mnichů a dalších účastníků zářijových demonstrací v Rangun.

9. – bavorským premiérem se v Mnichově stal Günther Beckstein (CSU, 63), dosavadní ministr vnitra, který nahradil Edmunda Stoibera.

9. – francouzský prezident Nicolas Sarkozy zahájil dvoudenní návštěvu Ruska. Hlavním tématem jednání s prezidentem Putinem bylo vzájemné partnerství mezi Ruskem a Francií. Prezidenti jednali i o problematice Íránu a Kosova, kde se ovšem neshodli.

10. – turecký premiér Recep Tayyip Erdogan ustoupil tlaku armádních špiček i veřejnosti a vydal souhlas se zásahem proti základnám kurdských separatistů na severu Íráku, který následně (17. 10.) schválil turecký parlament. Írák a USA varovaly Turecko před zásahem v írácké části Kurdistanu a naléhají na dialog mezi Turky a Íráčany.

12. – Nobelova cena míru byla udělena Mezivládnímu panelu pro klimatické změny při OSN (IPCC) a někdejšímu viceprezidentovi USA a propagátorovi boje proti globálnímu oteplování Al Gorovi.

13. – skončila dvoudenní jednání ministrů zahraničí USA a Ruska, Condoleezy Riceové a Sergeje Lavrova, a ministrů obrany, Roberta Gatese a Anatolije Serdjukova, věnovaná především výstavbě americké protiraketové obrany v Evropě. Jednání nepřinesla žádný zásadní průlom v postojích jednotlivých stran.

15. – německá kancléřka Angela Merkelová a ruský prezident Vladimir Putin se setkali v hessenském Wiesbadenu k pravidelným výročním rusko-německým konzultacím. Projednali aktuální světové a evropské politické problémy a vzájemnou hospodářskou spolupráci.

15. – byla zahájena jednání 17. sjezdu KS Číny. Prezident ČLR a předseda KS Číny Chu Ťin-ťchao ve více než dvouhodinovém vystoupení zdůraznil pokračující vedoucí úlohu

KS Číny, kritizoval stranické činitele, kteří využívají funkce k prospěchářství, a korupci označil za hrozbu pro stranu.

16. – prezident Putin navštívil Téherán a jednal s nejvyššími představiteli Íránu. Hlavním bodem jednání byla podpora íránského jaderného programu, který obě strany považují za mírový. Návštěva se uskutečnila v rámci summitu vůdců Ruska, Kazachstánu, Turkmenistánu a Ázerbájdžánu o využívání Kaspického moře, na kterém došlo jen k částečné dohodě.

17. – Kongres USA udělil tibetskému duchovnímu vůdci dalajlámovi za boj za svobodu a demokracii své nejvyšší občanské ocenění, Zlatou medaili. Ceremonie se zúčastnil i prezident George W. Bush, který se jako první úřadující hlava státu USA ukázal s dalajlámou na veřejnosti. Proti ocenění ostře protestovala Čína.

18. – po osmiletém exilu se vrátila do Islámábádu pákistánská expremiérka Bénazír Bhuttová, kterou vítalo více než 200 000 příznivců. Její návrat doprovázel sebevražedný teroristický bombový útok přisuzovaný islámským fundamentalistům, při němž zahynulo přes 130 lidí a dalších 500 bylo zraněno.

19. – vedoucí představitel států EU se v Lisabonu dohodli na textu unijní smlouvy, která nahrazuje neschválenou euroústavu a umožní reformovat unijní instituce. Její podpis představiteli jednotlivých členských zemí se předpokládá na prosincovém summitu Unie. Text musí ještě schválit jednotlivé členské země EU.

21. – v Polsku se uskutečnily předčasné parlamentní volby. Zvítězila v nich opoziční Občanská platforma s 41,4 procenta hlasů, vládní Právo a spravedlnost získala 32,2 procenta hlasů. Třetí skončila postkomunistická levicová koalice Levice a demokracie s 13,2 procenta hlasů

a v Sejmu ještě zasedne rolnická Polská lidová strana, pro kterou hlasovalo 8,9 procenta voličů. Voleb se zúčastnilo okolo 55 procent registrovaných voličů.

22. – Írán bude potřebovat tři až osm let na výrobu atomové bomby, a není proto třeba spěchat s případnou vojenskou intervencí. V rozhovoru pro francouzský deník Le Monde to uvedl ředitel Mezinárodní agentury pro atomovou energii (MAAE) Muhammad Baradej.

23. – americký prezident George Bush požádal Kongres o navýšení rozpočtu na válečné výdaje o další 42 miliardy dolarů (asi 840 miliard korun). Konflikty v Íráku a Afghánistánu by v začínajícím finančním roce měly stát 190 miliard USD.

25. – podle informací tureckého deníku Jeni Safak uskutečnila turecká armáda výpad proti rebelům ze Strany kurdských pracujících na území Íráku do hloubky 50 kilometrů.

26. – proběhl v portugalském přímořském letovisku Mafra summit EU–Rusko. Jednání potvrdila stagnující vzájemné vztahy a rozdílné postoje k samostatnosti Kosova a vůči íránskému jadernému programu.

29. – podle sdělení agentury Reuters převzaly írácké bezpečnostní síly kontrolu nad provincií Karbalá. Je to již osmá provincie z celkového počtu osmnácti, které přešly pod kontrolu íráckých bezpečnostních sil.

30. – prezidentské volby v Argentíně vyhrála Cristina Fernándezová, manželka současného prezidenta Néstor Kirchnera, která získala více než 45 procent hlasů.

31. – soud v Madridu udělil tresty 21 z 28 teroristů, kteří v březnu 2004 provedli teroristický útok v příměstských vlacích v Madridu, při nichž zahynulo 191 lidí a 1841 utrpělo zranění. Tři teroristé, kteří se osobně účastnili kladení náloží, obdrželi maximální trest v délce čtyřiceti let, ostatní byli odsouzeni k nižším trestům.

7. – bylo v Praze zahájeno už osmé Forum 2000, které se konalo z iniciativy Václava Havla. Jeho hlavním mottem byla „svoboda a odpovědnost“ v různých rovinách života společnosti. Konference se mimo jiné zúčastnila bývalá ministryně zahraničí USA Madeleine Albrightová, socialistická kandidátka ve francouzských prezidentských volbách Ségolene Royalová, bývalý náměstek ministra obrany USA Paul Wolfowitz, otec polských ekonomických reforem Leszek Balcerowicz, a někdejší kanadská premiérka Kim Campbellová.

11. – Česká republika slavnostně otevřela v Bruselu svou základnu pro blížící se předsednictví Česka v Evropské unii, takzvaný Český dům. Vedle stálého zastoupení ČR při EU v něm budou umístěny i kanceláře pro předsednictví, velvyslanectví ČR v Belgii, kanceláře osmi krajů a kanceláře několika firem a institucí.

11. – Česká republika bude mít po volbách do Evropského parlamentu v roce 2009 v tomto grémiu místo 24 jen 22 poslanců. Vyplývá to z rezoluce Evropského parlamentu, podle kterého se celkový počet europoslanců sníží z dosavadních 785 na 750 poslanců.

16. – Česká republika neuspěla v úsilí stát se nestálým členem Ra-

dy bezpečnosti OSN na období let 2008–2009, a to přesto, že premiér Mirek Topolánek a ministr životního prostředí Martin Bursík v New Yorku za zvolení lobbvali. Česká diplomacie odstoupila z duelu s Chorvatskem po dvou prohraných kolech.

22. – vláda rozhodla o nasazení českých vojáků v zahraničních misích v roce 2008. Posílena bude především afghánská mise z 220 na 415 vojáků a mise v Kosovu na 550 vojáků. Naopak v Íráku zůstane jen 20 vojenských policistů a dalších 80 vojáků se v průběhu roku stáhne. Plán nasazení musí ještě schválit parlament.

23. – v Praze jednal americký ministr obrany Robert Gates. Setkal

se s prezidentem republiky, předsedou vlády a ministryní obrany. Hlavními body jednání byla především účast České republiky na americkém systému protiraketové obrany, včetně informace o výsledcích jednání s Ruskem, a spolupráce v zahraničních vojenských misích.

25. – Evropský soudní dvůr v Lucemburku odsoudil ČR za to, že dosud nezavedla unijní směrnici upravující pravidla používání tradičních rostlinných produktů v lékařství.

26. – vstup ČR a dalších nových členských zemí EU do Schengenského prostoru se uskuteční 21. nebo 22. prosince. Vyplývalo to ze zasedání ministrů vnitra zemí EU, které se konalo v Praze.

Padesát let studií mezinárodní politiky

Mimořádné číslo Mezinárodní politiky tentokrát věnujeme padesátiletému úsilí o studium mezinárodních vztahů a mezinárodní politiky, které našlo svůj azyl v domě v Nerudově ulici č. 3. Původně se tato instituce, kde se sešlo už v roce 1957 hned několik později významných mužů, nazývala podle předpokládaného předmětu svého bádání Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii (ÚMPE), ale díky pozdějšímu diskontinuálnímu entusiasmu byla přejmenována na Ústav mezinárodních vztahů.

Před padesáti lety vznikl nový ústav společně s jinými podobnými institucemi pod mírnější, ale stále ještě přísnou ideovou a personální kontrolou komunistické strany. Přesto se ale už opět začalo předpokládat, že je nezbytné s větší nezávislostí bádát o společenských vědách, sociologie přestala být považována za pavědu, na univerzitách se opět přednášela filosofie vytlačena *marxákem*. Historii na úrovni světových nebo obecných dějin, mezinárodní vztahy, a dokonce i orientalistiku, už neměly nahrazovat překlady prací sovětských autorů a mnohasvazkové sovětské *Dějiny diplomacie*.

Zvláštností českých věd o společnosti je, že se jim vzory často stává jakýkoliv import a po roce 1948 se politické autority pokusily oktrojovat jej hned dvakrát. Nejprve na počátku padesátých let a potom o dvacet let později, kdy jeden z vysokých tajemníků KSČ doporučoval zrušit československé vědecké ústavy a publikovat jen vzory sovětské provenience. Z diametrálně odlišných důvodů, avšak podobnými způsoby, se na počátku 90. let navrhovalo, a někteří vydavatelé tak činí dodnes, vydávat odbornou a populárně naučnou literaturu jen jako překlady převážně anglo-amerického původu.

Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii dostal krátce po svém vzniku, v roce 1960, ještě jeden danajský dar. Byl jím článek 16 první hlavy nové *socialistické ústavy*, ve kterém se konstatovalo, že *Veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu, a v těsném spojení se životem a prací lidu*. Tím byly zákonným ustanovením určeny limity studia čehokoli, zejména pak věcí politických, a čteme-li dnes texty autorů přispívajících do tehdy jediného vědeckého časopisu ÚMPE, který se nazýval Mezinárodní vztahy, nelze nevidět, že musel tyto hranice akceptovat každý, kdo chtěl v tomto periodiku publikovat.

Měsíčník Mezinárodní politika (MP) vycházel také za podobných okolností. Jeho vydavatelem však nebyl ÚMPE, ale Společnost pro šíření vědeckých znalostí a informací... (tzv. *společnost s dlouhým jménem*), později přejmenovaná na Socialistickou akademii. Jeho šéfredaktory byli nejprve Egon Busch, později Dobroslav Matějka. Rozdíl mezi oběma periodiky bylo, že na počátku normalizace bylo vydávání MP zastaveno a její činnost obnovena až v roce 1990, nejprve v Orbisu, potom v ÚMV, opět pod Matějkovým vedením. Ale již tehdy, na konci let padesátých, se obě periodika chtěla od sebe lišit tím, že Mezinárodní vztahy byly časopisem vědeckým, Mezinárodní politika, jak se tehdy říkalo, populárně-naučným. Jejich autoři se ovšem často setkávali při zpracovávání podobných témat a v podobném prostředí a své kontakty získávali v podobném zahraničněpolitickém teritoriu.

Ačkoli názvy obou zároveň si blízkých periodik přímo volaly po odborné diskusi, co to jsou studia mezinárodní politiky nebo mezi-

národních vztahů, ta byla omezena aplikací již zmíněného šestnáctého článku Ústavy, kterou ve skutečnosti byla axiomatizace politického příběhu o socialismu, který nesměl být podroben kritickému zkoumání a nemohl se stát předmětem vědeckého ověřování. To, jak už víme z aktuální zkušenosti, nebylo nic mimořádného, protože utváření mýtů o společnosti a politická mytologie byly nejednou v minulosti, stejně tak dnes, běžným fenoménem.

Na jednom kongresu českých politologů v Olomouci (2006) přednesl jeden z účastníků (Petr Sak) své teze o *axiomatizaci politické reality*, a nemyslel tím jen minulost, ale i současnost. Dokažoval, že je běžné, že teze, které teprve mají být předmětem kritického studia nebo vědecké verifikace, se neustálým opakováním v tištěných nebo audiovizuálních médiích stávají nevyvratitelnou pravdou nebo axiomaticky přijímaným příběhem, a teprve na tomto základě začínají vlastní zkoumání a výpovědi o realitě. *Axiomatizací reality a utvářením mýtů se politické vědy vzdalují realitě a současně zpochybňují politologii nebo vědy o politice jako bádání*.

Za takové axiomy pak autor tohoto výroku považuje indikativní slova a pojmy jako například pravice – levice, nacionalismus, populismus, extremismus, terorismus, ale i slovní spojení a přenesené významy jako *konec dějin, střet civilizací, nový světový pořádek, válka a antiválka*.

Této axiomatizaci se nevyhnul ani obor mezinárodních vztahů nebo mezinárodní politiky, který je omezen na jedné straně historickou tradicí studia *vztahů*, na straně druhé *teoreticko-metodologickým* přístupem, o kterém jeden z autorů Mezinárodních vztahů říká, že je pro něj anglo-americká literatura základním referenčním rámcem (Petr Drulák). Právě váhavý příklon k tomuto rámci je tím, co způsobuje *nedostatečnou integraci českých badatelů s oborem mezinárodních vztahů nebo mezinárodní politiky*.

Mohli bychom k tomu s trochou ironie přispět i konstatováním, že jistou překážkou je i různá znalost angličtiny absolventů třeba FSV UK a Harvardovy univerzity, ale kvantita, tloušťka a komerční popularita prací vztahujících se k oboru ještě neznámá, že jejich autoři nebudou zapomenuti rychleji než jejich sovětské předchůdci. Konečně, kdo si dnes vzpomene na významné teoretiky zabývající se východní Evropou a Sovětským svazem, kteří se fatálně mýlili v poznání politických změn v této části světa, kdo z nich uvažoval o povaze politických změn v ČLR, jichž jsme dnes svědky, a jak často si i dnes pomáhají historizujícími analogiemi, arci pouze jen ve výše, do které dokáží dohlédnout. A i když bychom přiznali, že jejich intelektuální potenciál je vysoký, zřejmě je neúspěšně využíván tvůrci *policy* anglo-amerického světa, kteří ve svých politických rozhodnutích se často a opět osudově mýlí a zřejmě tak budou činit i v budoucnosti.

Žádný český autor asi neopomene zahájit diskusi o studiu mezinárodních vztahů a mezinárodní politiky odkazem na čelného představitele Gollovy historické školy Josefa Šustu. Nejen na jeho *Dějiny Evropy v letech 1812–1870*, ale zejména na neopominutelnou *Světovou politiku 1871–1914*, vydávanou od roku 1924. A také na Masarykovo *Rusko a Evropa* (1921), nemluvě již o programově pojaté *Nové Evropě*. Dnes jsou uloženy v knihovnách slavistických studií (podobně jako práce Miljukovova), ale to nic neříká o jejich hodnotách a významu právě z hlediska metodologického. Snad je to také tím, že i věda byla a je zbožím, a tak asi dnes nikoho v anglo-americkém světě nebudou zajímat metody učitelů *Svobodné školy politických nauk*, kteří se zabývali studii *národního hospodářství a politiky* v evropském a světovém kontextu. Ještě dnes bychom se u nich mohli poučit alespoň o tom, jak dokázali definovat problémy a prezentovat své teze s úsilím vyhnout se nefunkčnímu verbalismu, jak vážně přistupovali k určení povahy pramenů a k jejich kritickému zkoumání.

Padesáté výročí pokusů o studia mezinárodních vztahů a mezinárodní politiky, ať již bylo jakkoli klopotné, je nepřehlédnutelné, zejména příznáke-li si s Bohumilem Hrabalem, že i *...naše prohry jsou téměř dokonalé*. A přejme svým současníkům, aby se dokázali ohlédnout za svými budoucími prohrami se stejnou elegancí, jako to učinili účastníci výroční konference v Černínském paláci letos v říjnu.

zboril@iir.cz

-zz-

Ústavní padesátka: inspirace i varování

S letošním podzimem si připomínáme padesát let od založení Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii (ÚMPE), na nějž v roce 1970 po normalizačních čistkách navázal Ústav mezinárodních vztahů (ÚMV). Připomínání minulosti nebývá v Česku jednoduchou záležitostí. Většinou se proto přemýšlení o minulosti zcela vyhýbáme nebo se ji pokoušíme vecpat do jednoduchých ideologických schémat. Vývoj vztahu ÚMV k vlastní minulosti je toho dokladem.

PETR DRULÁK

Složité připomínání

Před svou padesátkou si Ústav mezinárodních vztahů připomněl svá výročí pouze při dvou příležitostech, a nikoli čtyřech, jak bychom mohli očekávat. Připomenuto bylo pouze desáté a třicáté výročí, v obou případech cestou článků v ústavním časopise Mezinárodní vztahy, jejichž autory byli tehdejší členové vedení ústavu. Zatímco článek z šedesátých let poskytoval soupis výsledků publikační a konferenční práce, v osmdesátých letech byla navíc odsouzena „revizionistická“ činnost ÚMPE v druhé polovině šedesátých let.

Nicméně ani v roce 1977, ani v roce 1997 se v ústavních periodících neobjevuje k tomuto výročí jediná zmínka. V roce 1977, tedy sedm let po normalizačních čistkách, se patrně ještě nepovažovalo za vhodné jakkoli připomínat reformní procesy konce šedesátých let. V roce 1997 byla komunistická minulost stále natolik blízká, že nikdo ze zúčastněných neměl chuť ji veřejně reflektovat. Koneckonců ÚMPE i ÚMV byly komunistickými institucemi v plném slova smyslu, blízkost k ministerstvu zahraničí vyžadovala naprostou loajalitu k vládnoucímu režimu.

Ani pro současný ÚMV proto nebyla připomínka výročí vůbec samozřejmá. Na jedné straně po osmnácti letech od pádu komunismu máme větší odstup od totality než před deseti lety, a jsme proto o něco lépe vybaveni k tomu, abychom se pokusili o reflexi celku naší minulosti. Na druhé straně tato minulost je stále živá a kontroverzní.

Nakonec jsme se rozhodli padesátiletí nejen připomenout, ale i hlouběji reflektovat a oslavit. Již počátkem roku jsme ve veřejných prostorách ústavu připravili informační tabuli se zajímavými doklady z padesátileté exi-

stence a vyhlásili soutěž mladých badatelů o nejlepší odbornou stať v oboru mezinárodních vztahů. Vyvrcholením potom byla říjnová konference „Padesát let českého výzkumu mezinárodních vztahů: od ÚMPE k ÚMV“ v Černínském paláci, na níž vystoupili i někteří autoři tohoto čísla. Naši reflexi uzavírá jednak toto číslo Mezinárodní politiky a jednak právě vycházející kniha nesoucí stejný název jako zmíněná konference.

Proč jsme se rozhodli pro tak intenzivní program? Na jedné straně nás vedla racionální touha po poznání. Historická perspektiva nám pomáhá porozumět současnosti, neboť nám mimo jiné umožňuje ujasnit si, co ze současných problémů je skutečně nové a žádá si nové řešení, a co je naopak pouze další variací na stále se opakující téma. Na druhé straně nás rovněž motivovala emocionální potřeba připomenout práci našich předchůdců, z nichž někteří dokázali v často velmi

nesnadných

podmínkách uskutečňovat zajímavé projekty.

Za sebe bych chtěl zmínit některé dílčí a předběžné závěry reflexe našeho padesátiletí. Nejprve se budu věnovat vztahu mezi ústavem a ministerstvem, v němž můžeme nalézt opakující se prvky, které se objevují v každé době a za každého režimu. Následně se zaměřím na vývoj odborné kvality vědeckých výstupů ÚMV, který je spojen s výrazným progresivním posunem.

Ústav a ministerstvo

Nutnost definovat a udržovat intenzivní a kvalitní vztah s ministerstvem zahraničí patří k základním strukturálním konstantám působení ÚMV v každém období. Jakkoli se obě instituce v čase proměňují, hlavní skutečnosti vzájemného vztahu zůstávají stejné. Jde zejména o asymetrii tohoto vztahu ve prospěch ministerstva zahraničí (závislost ústavu na rozpočtu ministerstva, možnost ministerstva rozhodovat o řediteli ústavu), zcela rozdílnou povahu obou institucí a o pokusy tuto rozdílnost překonávat tak, aby nebránila úspěšné spolupráci. Rozdílnost institucionálních identit můžeme pozorovat na úrovni organizační kultury, časového režimu a představ o příspěvku ÚMV k práci MZV.

Jiří Šedivý si v této souvislosti všímá základní odlišnosti v organizačních kulturách obou institucí. Kontrastuje byrokratickou kulturu, založenou „na loajalitě k politické linii toho, kdo zrovna vládne, s akademickou kulturou otevřené diskuse“. Jde o spor mezi centralizovanou institucionální kulturou zaměřenou na akci v praktické politice a decentralizovanou institucionální kulturou orientovanou k formulaci nových myšlenek. Praktičnost nových alternativ k převládajícímu způsobu myšlení se přitom může, ale také nemusí, potvrdit dalším vývojem.

Obě instituce rovněž pracují v rozdílných časových režimech. Zjednodušeně řečeno, ministerstvo musí reagovat na podněty v řádu hodin a dnů, výzkumný ústav se pohybuje v řádu týdnů a měsíců. To se pak promítá do odlišných představ o tom, co je důležité a co je vůbec hodno pozornosti.

Různí se také představy o tom, jak by měl vypadat příspěvek ústavu k práci ministerstva. Představy ministerstva často nejsou jasně definované a vycházejí z jeho vnitřní centralizované administrativní kultury. Ústav mezinárodních vztahů je v této souvislosti vnímán jako ministerský odbor svého druhu, který se podobá

na jedné straně odboru analýz a plánování a na druhé straně odboru tiskovému. Pokud jsou vůbec nějaká očekávání vůči ÚMV formulována, týkají se buď přípravy informačních materiálů kompilačního charakteru, které vyžaduje momentální situace, nebo popularizace a výkladu české zahraniční politiky v té podobě, v jaké ji právě provádí ministerstvo zahraničí.

Ani představy ústavu o ideálním vztahu k ministerstvu nejsou vždy zcela jasně definovány a občas se omezují pouze na obranu před uskutečňováním výše diskutovaných očekávání ministerstva. Při pozitivním vymezení lze představu ÚMV o vlastním přínosu ministerstvu formulovat jako kritickou reflexi mezinárodních vztahů a české zahraniční politiky, hodnocení české zahraniční politiky a navrhování alternativ.

Rozdíly v představách, časových režimech a administrativních kulturách nutně vedou k napětí mezi oběma institucemi. Od samého začátku je ústavu ze strany ministerstva pravidelně vyčítáno nedostatečné sepětí se zahraniční politikou. Na druhou stranu představitelé ústavu si ve všech dobách stěžují, že ministerstvo buď nezajímá ani ústav, ani jeho výstupy, nebo ho ústav naopak zajímá a pak do jeho práce nekompetentně zasahuje.

Platí však také, že toto napětí může být produktivní. Zejména pokud se podaří najít mechanismy, jež umožňují přemostit vzájemné rozdíly a najít společnou řeč. Opět je možno uvést řadu příkladů: v letech 1967–1968 fungovala intenzivní komunikace mezi ÚMPE, ministerstvem a zahraničním oddělením ÚV KSČ, v letech 1990–1992 se pracovníci ÚMV dokonce podíleli na mezinárodních jednáních, koncem devadesátých let vznikala ve spolupráci s ústavem první skutečná koncepce české zahraniční politiky, v následujících letech se ÚMV podílel na přípravě koncepčních dokumentů v oblasti bezpečnosti, v roce 2003 pořádal sérii brainstormingů k budoucnosti Evropské unie za účasti nejvyšších představitelů MZV a v roce 2007 se na podobných diskusích utvářela vládní pozice k budoucnosti evropské ústavní smlouvy.

Společným jmenovatelem všech těchto případů úspěšné spolupráce jsou dobré osobní vztahy mezi představiteli ústavu a ministerstva. Vzájemná důvěra umožňuje přemostit zmíněné strukturální odlišnosti ve fungování obou institucí. Současně se však jedná o křehký most, zejména vzhledem k mimořádně časté personální výměně na všech úrovních ministerstva.

Jakýkoliv osobní vztah je v těchto podmínkách krátkodobý, a nelze na něm stavět trvalou spolupráci. Obě instituce musejí proto vytvářet institucionální mechanismy, které by pomáhaly systematicky přemostovat rozdílné institucionální identity. Předchozí pokusy jsou v tomto ohledu důležitým inspiračním zdrojem.

Výzkumná profesionalizace ústavu

Řada věcí v ústavu a kolem něho se však zásadně změnila a mění. Za nejdůležitější posun probíhající od devadesátých let považuji profesionalizaci vědecké práce ústavu. Jejím důležitým předpokladem byly změny v právním postavení instituce.

Ústav mezinárodních vztahů byl založen jako rozpočtová organizace, což byla organizační složka ministerstva, jejíž personální, rozpočtová i výzkumná politika byla určována ministerskými odbory. Transformací na příspěvkovou organizaci v roce 1993 a veřejnou výzkumnou instituci v roce 2007 ústav získal nejprve vlastní právní subjektivitu (mimo jiné pravomoc nad tím, co bude zkoumat a koho k těmto účelům zaměstnávat) a posléze také samosprávu vědeckých pracovníků. Vědečtí pracovníci volí radu instituce, která se podílí na všech důležitých rozhodnutích. I závislost na rozpočtu ministerstva zahraničí je výrazně nižší než před transformací. Ústav mezinárodních vztahů začíná získávat prostředky z vnějších zdrojů (především zahraniční nadace) a zapojuje se do vládního systému podpory vědy.

Tyto institucionální změny mají zásadní dopad na fungování vědecké práce v ústavu. Před rokem 1993 byli všichni pracovníci ÚMV rovněž zaměstnanci ministerstva zahraničí. Až na několik výjimek proto platilo, že vztah pracovníků k ústavu byl administrativně i mentálně odvozen od jejich primárního vztahu k ministerstvu. Většina vědeckých pracovníků ÚMV se dělila do dvou kategorií: na mladé, kteří se chystali přejít do diplomatické služby, a na vysloužilé, kteří diplomatickou službu opustili. Personalista ÚMV Petr Kaňka poznamenává, že v ústavu se před rokem 1993 proto nemohla vytvořit střední generace výzkumníků, která by byla tahounem a garantem kvalitní výzkumné práce.

Tato personální cirkulace se v devadesátých letech postupně vytrácí. Souvisí to také s profesionalizací vědecké práce, kterou umožnily institucionální změny. Na úrovni ÚMV se postupně vytvářejí představy o kritériích, které by měl splňovat výzkumný pracovník ústavu – číst odbornou litera-

turu, publikovat v ní, získávat vědecké granty, pracovat na vědeckých hodnotech či vystupovat v médiích. Kritéria vědecké práce mají zprvu implicitní charakter a jsou komunikována neformálně. V roce 2000 jsou formalizována a stávají se nástrojem pravidelného hodnocení vědeckých pracovníků. Tato kritéria se však nekryjí s nároky kladenými na diplomaty. S profesionalizací vědecké práce tak dochází k mnohem jasnějšímu odlišení povolání výzkumníka od povolání diplomata.

Další důležitý krok profesionalizace vědecké práce se týkal zavedení oboustranně anonymního oponentského řízení v časopisech Mezinárodní vztahy a Perspectives. Tento krok umožnil oběma periodikům vyrůst do podoby prestižních odborných časopisů.

Posledním znakem profesionalizace je směřování publikační činnosti do uznávaných mezinárodních časopisů a knih. Jedná se o krok nejtěžší a neobejde se bez důkladné teoretické a metodologické přípravy. Ústav mezinárodních vztahů proto hraje klíčovou roli při rozvoji teoretického a metodologického myšlení v českém oboru mezinárodních vztahů; není náhodou, že všichni ředitelé od první poloviny devadesátých let vyučují na univerzitách teorii mezinárodních vztahů. Toto směřování přináší v posledních letech hmatatelné výsledky v podobě článků v impaktovaných časopisech a knih vydaných předními britskými nakladateli.

Shoda v základních otázkách

K výzkumné profesionalizaci ústavu dochází na pozadí uvolňování vztahu k ministerstvu zahraničí. Profesionalizace přesto neprobíhá v konfliktu mezi oběma institucemi. Naopak rámcová rozhodnutí, která tento proces umožnila, byla opakovaně činěna samotným ministerstvem. Ať už se jednalo o souhlas s transformací ústavu, či základní personální rozhodnutí (od roku 1990 byli všichni ředitelé jmenováni ministerstvem výzkumníky, a nikoli diplomaty).

Znamená to, že přes nevyhnutelné napětí panuje mezi oběma institucemi shoda v základních otázkách. Obě instituce mají zájem na kvalitním výzkumu, který by pomáhal zahraničněpolitické praxi. Reflexe předchozího padesátiletí nám může pomoci tento společný zájem uskutecnit.

Petr Drulák (1972) je ředitelem Ústavu mezinárodních vztahů.

drulak@iir.cz

Od Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii

k Ústavu mezinárodních vztahů. Proměny komunistického „think tanku“

Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii vznikl na podzim 1957.¹⁾ První návrhy na založení ústavu, který by se zabýval výzkumem mezinárodních vztahů, jsou však o jedno desetiletí starší. Již na podzim 1947 se objevuje idea založit „Ústav pro studium mezinárodních otázek dr. Kamila Krofty“. Tento ústav se měl podle původních představ zabývat zejména německou otázkou a imperialistickými a fašistickými doktrínami.

PETR ZÍDEK

Návrh nebyl odmítnut ani bezprostředně poté, co komunistická strana uchvátila veškerou moc ve státě. Zahraniční oddělení sekretariátu ÚV KSČ vedené Bedřichem Geminderem považovalo ještě na počátku června 1948 zřízení ústavu za „účelné a nutné, neboť pracovníci a funkcionáři jednotlivých ústavů a institucí, zejména ministerstva zahraničí, nemají zpravidla dostatek času a možnosti, aby se věnovali získání a vědeckému zpracování všech potřebných materiálů“. K návrhu mělo Geminderovo oddělení nicméně „dvě zásadní připomínky“. Za prvé požadovalo, aby byla jeho práce „řízena v duchu marx-leninské teorie, neboť každá jiná základna by byla pochybná“, což se podle něj neslučovalo s Kroftovým jménem v názvu. Za druhé pak požadovalo věnovat velkou pozornost výběru předsedy ústavu.²⁾

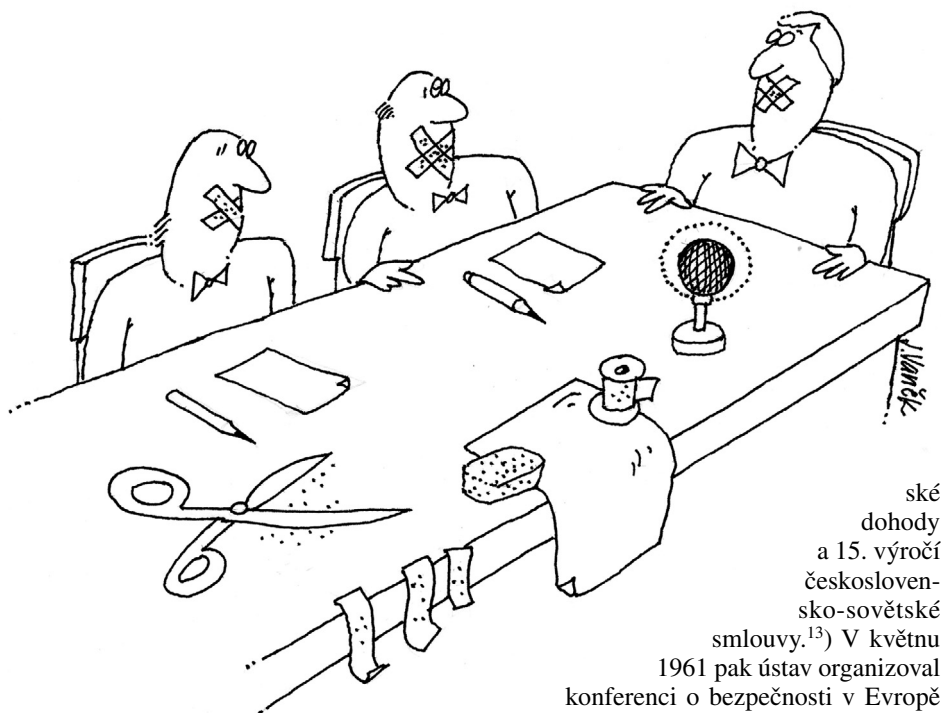
Založení a počátky ÚMPE (1956–1959)

Potřeba instituce, která by se zabývala analýzou mezinárodních vztahů, se projevila po únoru 1956, kdy vedení komunistické strany rozhodlo o aktivizaci československé zahraniční politiky. „[...] jedním z vážných nedostatků, které brzdí aktivizaci naší zahraniční politiky, je nedostatečně hluboké studium mezinárodních otázek, jež by připravovalo nezbytný pramenný materiál a hlubší rozbory skutečností a jejich souvislostí jako vědecký základ pro správné operativní závěry“.³⁾ MZV se nejprve rozhodlo vše řešit zaběhlou úřední rutinou a během několika měsíců předložilo politickému byru ÚV KSČ ke schválení návrh na „zřízení samostatné studijní dokumentační složky v rámci ministerstva zahraničních věcí pod označením Ústav pro studium mezinárodních otázek, ke dni 1. července 1956“.⁴⁾ Polit-

byro však tento návrh neschválilo o uložilo ministru zahraničních věcí Václavu Davidovi, aby „v rámci ministerstva zahraničních věcí vydělil 5–6 pracovníků, kteří by propracovali návrh na zřízení „Ústavu mezinárodní politiky a ekonomie“, a to v širším pojetí, aby sloužil nejen pro ministerstvo zahraničních věcí, ale i pro jiné úseky a včetně úkolů organizovat mezinárodní styky s technickou a vědeckou veřejností.“⁵⁾ Podle některých bývalých pracovníků ÚMPE hrál při zakládání ústavu velkou roli bývalý prorektor Vysoké školy politických a hospodářských věd (VŠPHV) Jiří Hájek.⁶⁾ Archivní dokumenty to však nepotvrzují a o žádné zásadní úloze se ve svých *Pamětech* nezmiňuje ani sám Hájek.⁷⁾

Úkolem vypracovat návrh na zřízení ústavu byl v srpnu 1956 pověřen bývalý děkan a proděkan zrušené Fakulty mezinárodních vztahů VŠPHV Vladimír Soják. Ten nejprve odjel do Moskvy a Varšavy, aby zjistil, jak jsou organizovány podobné instituce v „bratrských zemích“, a jednal s představiteli československých výzkumných ústavů a vysokých škol, které se zabývaly podobnou tematikou.

V návaznosti na rozhodnutí politického byra schválila 19. 6. 1957 vznik ÚMPE vláda. Samotné založení bylo provedeno usnesením kolegia ministra ze dne 5. září 1957 s účinností od 1. října téhož roku. Současně bylo stanoveno, že ÚMPE bude mít v prvním roce 24 zaměstnanců a bude umístěn v objektu původně patřícímu ministerstvu vnitra na adrese Majakovského (dnes Pelléova) číslo 14.⁸⁾ O necelý měsíc později schválilo kolegium statut ÚMPE a pracovní směrnice.⁹⁾ Prvním ředitelem ÚMPE se stal logicky ten, kdo byl pověřen přípravou jeho zřízení, tedy Vladimír Soják.

ské
dohody
a 15. výročí
českosloven-
sko-sovětské
smlouvy.¹³⁾ V květnu
1961 pak ústav organizoval

konferenci o bezpečnosti v Evropě a hrozbě západoněmeckého militarismu. Její obsazení je symptomatické: „53 vědeckých a veřejných pracovníků, z toho 28 zahraničních hostů z evropských socialistických zemí a 5 pokrokových představitelů z kapitalistických států“. Význam konference z hlediska dobové ideologie a propagandy nebyl zanedbatelný. „Výsledkem konference byla rovněž zásadní dohoda o koordinaci politických akcí v oblasti propagandy a ideologického boje proti západoněmeckému imperialismu, militarismu a revanšismu a založení Stálé smíšené komise zástupců vědeckých institucí ČSSR, SSSR, PLR a NDR.“ V té době byl již ústav sídlem celostátní „Komise pro studium militaristické a revanšistické politiky německého imperialismu“.¹⁴⁾

Pod taktovkou Antonína Šnejdárka (1966–1969)

Na počátku roku 1966 vystřídal Vladimír Soják ve funkci ředitele ÚMPE vedoucí oddělení nejnovějších světových dějin Historického ústavu ČSAV Antonín Šnejdárka. Jedním z motivů této výměny byly nejasnosti kolem Sojákovy protektorátní kariéry.¹⁵⁾ V osobě Antonína Šnejdárka nastoupil do čela ústavu muž s barvitým a dodnes částečně nejasným životopisem, bývalý pracovník rozvědky, který upadl v padesátých letech v nemilost, člověk neobyčejně organizačně zdatný, výborný řečník, polyglot s obrovským množstvím zahraničních kontaktů, reformista.

Antonín Šnejdárka otevřel v souladu s uvolněním druhé poloviny šedesátých let ústav směrem na Západ. To se projevilo také návštěvami významných celebrit intelektuálního a politického světa na půdě ÚMPE. V červenci 1966 zde bese-

PADESÁTÉ VÝROČÍ ÚMV

doval budoucí německý kancléř Helmut Schmidt a v září harvardský profesor a budoucí ministr zahraničí Spojených států Henry Kissinger.⁶⁾ V dubnu 1967 do ústavu zavítal bývalý americký viceprezident a budoucí prezident Richard Nixon, v červnu předseda Nejvyššího soudu USA Earl Warren a v listopadu vůdce francouzské nekomunistické levice a budoucí prezident François Mitterrand. Z významných západních vědců pak třeba Karl Deutsch, Bernard Michel, Detlef Brandes nebo H. Gordon Skilling. V roce 1968 se zde objevil – již potřetí – Zbigniew Brzezinski a dále třeba politolog W. E. Griffith nebo ekonom Gustav Papanek.¹⁷⁾ V květnu 1967 navíc ÚMPE zorganizoval v Mariánských Lázních konferenci ředitelů evropských ústavů pro výzkum mezinárodních vztahů, které se zúčastnili zástupci 28 ústavů z dvaceti zemí.¹⁸⁾

V roce 1968 se ÚMPE stal jedním z center reformního komunismu. Podle Petra Druláka, který analyzoval produkci ÚMPE v druhé polovině šedesátých let, došlo v období „pražského jara“ k tomu, že se Ústav vymkl z područí politické moci.¹⁹⁾ To ve zprávě o činnosti za rok 1968 výslovně potvrzuje i Antonín Šnejdárka: „Jedním z vážných problémů minulosti byl nedostatek kontaktů mezi vědeckým výzkumem ústavu a praxí. V roce 1968 pokračoval proces dalšího překlenutí tohoto rozporu a vzájemného přibližování na základě uznání autonomie vědeckého názoru a práva vědy na vlastní názory.“²⁰⁾

Uznání autonomie vědeckého názoru však byla z hlediska ortodoxního komunismu vážná hereze. Je otázka, do jaké míry ji v oblastech, kterým se věnoval ÚMPE, akceptovali samotní reformní komunisté. Někteří pracovníci ÚMPE se nepochybně stali v oblasti zahraniční politiky poradci politiků, jejich hlas však vedle profesionálních aparátčků příliš neznamenal. Československá reforma roku 1968 byla především reformou vnitřní a cílem zahraniční politiky bylo, jak to trefně formuloval náměstek ministra zahraničí Ján Pudlák a jak to jeho šéf Jiří Hájek vzal za své, „krýt obrodnému procesu záda“, tedy „všemožně přesvědčovat naše spojence o tom, že demokratizace a překonávání byrokratických forem a metod řízení ekonomiky i výkonu politické moci u nás v ničem neoslabuje spojenecké svazky, naopak má a může pomoci k tomu, abychom při odstraňování formalismu byli účinnějšími, platnějšími spojenci a členy společenství Varšavské

Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii představoval instituci, kterou bychom mohli pracovně nazvat „komunistickým think tankem“. V přijatém statutu je charakterizována jako „vědecko-výzkumné pracoviště“. Směrnice vymezují ÚMPE jako „pracoviště pro vědecký výzkum otázek mezinárodních vztahů a vývoje jednotlivých zemí světa, mezinárodně politického postavení Československé republiky a československé zahraniční politiky v nejnovějším období“.¹⁰⁾ Pojem „věda“ a „výzkum“ tu však nejsou používány v dnes běžném slova smyslu. Částečně to ozřejmuje další odstavec ze směrnice. „Při své vědecké a odborné činnosti vycházejí pracovníci ústavu ze světového názoru dělnické třídy, z leninských principů proletářského internacionalismu a mírového soužití zemí, náležejících k různým společenským soustavám.“¹¹⁾ Jinými slovy: pracovníkům ÚMPE byla naoktrojována metoda a vytyčeny ideologické teze, které měla jejich „vědecká“ činnost dokazovat. Zpochybňování metody či tezí se rovnalo herezi, na ni však byly větší míře až ve druhé polovině šedesátých let. Věcná analýza základních ideologických postulatů i praktické politiky komunistických zemí byla zcela vyloučena, největší tabu tu představovala paradoxně dobová zahraniční politika Československa a celého sovětského bloku a soudobé dějiny komunistických zemí.¹²⁾

O tom, že produkce ÚMPE patří spíše do dějin ideologie a propagandy než dějin vědy a výzkumu, svědčí také témata a obsazení mezinárodních konferencí, které ústav pořádá. Již na podzim 1958 proběhly konference k 20. výročí mnichov-

smlouvy i RVHP.²¹⁾ Zahraniční politika tak byla velmi citlivou oblastí, v níž v roce 1968 nedošlo k žádným výraznějším korekcím a o níž ani reforměkomunistické vedení nechtělo připustit žádnou veřejnou diskusi.

Z hlediska pozdějších normalizátorů se Antonín Šnejdárka a jeho ústav dopustili v roce 1968 čtyř smrtelných hříchů. Za první hlásal „falešné pojetí svobody vědy a výzkumu“, čímž se rozuměla právě zmiňovaná nezávislost vědeckého zkoumání na politické moci. Za druhé měl „liberalistický, revizionistický a konjunkturalistický postoj k politice NSR“, čímž bylo myšleno oceňování některých aspektů zahraniční politiky Bonnu. Za třetí se názory Šnejdárky a jeho spolupracovníků přiblížily názorům amerických sovětologů. Konečně za čtvrté „mnozí vedoucí pracovníci ÚMPE kvalifikovali normalizaci jako ‚kolaboraci‘ a solidarizovali se s morálním terorem, který vyvíjela vědecká fronta proti těm, kteří nesouhlasili“.²²⁾ Šnejdárkova aktivita směrem ke Spolkové republice Německo se stala již na jaře 1968 cílem nevybíravé východoněmecké propagandy.

K vývoji ÚMPE od léta 1968 do podzimu 1969 existuje velmi málo zdrojů. Vše nasvědčuje tomu, že se Šnejdárka snažil Ústav nějakým způsobem zachránit. Za tímto účelem neoficiálně jednal na jaře 1969 nejprve v Moskvě a později ve Washingtonu. S kým se setkal v Moskvě, není nikde uvedeno, ve Washingtonu jej kromě Henryho Kissingera přijal i prezident Nixon.²³⁾ Ať již bylo podstatou Šnejdárkovy snahy cokoli, minulo se to s úspěchem. Historie ÚMPE se v polovině roku 1969 přiblížila ke svému konci.

Normalizátoři a jejich strategie (1969–1972)

Nastupující normalizační režim se rozhodl s ÚMPE vypořádat v září 1969. Posledním velkým „prohřeškem“ ústavu se v očích normalizátorů stalo druhé číslo časopisu *Mezinárodní vztahy*, jež obsahovalo články Jiřího Hájky a Václava Kotyky, které podle mínění vedení ministerstva zahraničních věcí „zkreslují čs. zahraniční politiku“.²⁴⁾ Časopis byl stažen z prodeje a ministerstvo se rozhodlo, že podle *Politické směrnice pro práci MZV do XIV. sjezdu KSČ*, „v rámci úsilí o zvědecktění práce [sic] MZV bude nutno objektivně prověřit celkový přínos ÚMPE, jakožto rezortního vědeckého pracoviště MZV[,] pro praktické potřeby ministerstva, který je v tomto směru neuspokojivý[,] a projednat ve vedení mi-

nisterstva závěry z této prověrky. Je nutno zajistit[,] a to i nezbytnými kádrovými opatřeními, aby vědecká práce ÚMPE byla prováděna důsledně z pozic marxismu-leninismu a vycházela z hlavních úkolů a zásad čs. zahraniční politiky.“²⁵⁾

Prověřková komise začala okamžitě řešit prioritní otázky, za které považovala především post ředitele a činnost oddělení socialistických zemí, vedené Václavem Kotykem. Již 17. října proto komise doporučila okamžitě odvolat Antonína Šnejdárku a rozvázat s ním pracovní poměr, zrušit oddělení socialistických zemí a propustit jeho zaměstnance, zastavit vydávání časopisu *Mezinárodní vztahy* a *Informačního bulletinu k otázkám socialistické soustavy* a vypracovat návrh na reorganizaci ústavu.²⁶⁾ Antonín Šnejdárka však ještě před svým odvoláním 25. října zmizel a několik dní před vypršením platnosti svého diplomatického pasu emigroval přes několik zemí sovětského bloku do Francie, kde se později stal profesorem na Sorbonně.²⁷⁾

Vypracováním návrhu na reorganizaci ÚMPE byl pověřen sekretář prověřkové komise Josef Mudroch. V analýze, kterou předložil operativní poradě u ministra 26. listopadu 1969, vychází z toho, že ÚMPE se vymkl z řízení MZV, zpronevěřil se svému poslání zakotvenému ve statutu a řada jeho vedoucích pracovníků „propadla pravicovému oportunismu“. Navrhoval proto rozvázat pracovní poměr se všemi pracovníky a ústav zlikvidovat. Na jeho místě pak vytvořit buď studijní útvar MZV, v jehož čele by stál ředitel jmenovaný ze „starších, zkušených diplomatických pracovníků“ a který by měl 25–30 zaměstnanců, nebo vytvořit z ÚMPE resortní ústav MZV. Komise doporučila první variantu, přijaté řešení však nakonec kombinovalo návrhy obou alternativ.²⁸⁾

Stranická prověrka rozhodla o dalším profesionálním osudu zaměstnanců ÚMPE. Ti, kteří byli prověřeni kladně, mohli pokračovat v nově založeném Ústavu mezinárodních vztahů. Neprověřeni se dělili na dvě kategorie: na ty, kterým bylo členství pouze zrušeno, z nichž někteří dostali příležitost v ÚMV pracovat, a na ty, kteří byli ze strany vyloučeni. Ani k poslední jmenovaným však nebyl přístup komunistického režimu stejný. MZV nikomu z vyloučených nepovolilo, aby pracoval v oblasti zahraničních vztahů, nicméně někteří mohli dál vykonávat kvalifikovanou práci, a jiní nikoli.²⁹⁾

Scénář prověřkové komise byl naplněn na přelomu února a března 1970. K po-

slednímu únoru byl ÚMPE zrušen a prvního března vznikl nový Ústav mezinárodních vztahů. Všechny 68 pracovníků, kteří v ÚMPE v té době ještě pracovali, dostalo výpověď s tříměsíční lhůtou z důvodu reorganizace.³⁰⁾ Konkurzní komise ÚMV, jejímž předsedou byl generální sekretář MZV Miroslav Žemla, doporučila k přijetí do ÚMV za podmínky souhlasu celozávodního výboru KSČ 29 pracovníků (z toho 10 vědeckých). K prvnímu lednu 1971 měl ÚMV, jenž měl 60 tabulkových míst (oproti 84 ÚMPE), pouze 35 pracovníků (z toho 11 vědeckých).

Závěr

Obdobná úroveň nového ÚMV ve srovnání s ÚMPE rapidně poklesla, což bylo dáno jednak tím, že z ÚMPE byli přejati zejména méně kvalifikovaní pracovníci, a pak také tím, že ministerstvo zahraničních věcí používalo ústav jako odkladiště vysokých úředníků a diplomatů v předdůchodovém nebo důchodovém věku. Na konci sedmdesátých let již průměrný věk vědeckých pracovníků dosáhl téměř šedesáti let a nábor mladých kádrů se z důvodů, které nejsou zcela jasné, nedařil. O vývoji v osmdesátých letech archivní dokumenty mlčí, ale nedá se předpokládat, že by stagnace a strnulost, kterou ÚMV trpěl od počátku své existence, byla překonána.

Petr Zídek (1971) je historik a redaktor Lidových novin.

Petr.Zidek@lidovky.cz

¹⁾ Tato stať je zkrácenou verzí příspěvku do sborníku o výročí Ústavu mezinárodních vztahů.

²⁾ Národní archiv (NA), Archiv ÚV KSČ (AÚV KSČ), fond (f.) Mezinárodní oddělení ÚV KSČ (100/3), svazek (sv.) 12, archivní jednotka (ar. j.) 31, nesignovaná kopie dopisu na MZV z 2. 6. 1948, č.j. Gem/h 271/48.

³⁾ NA, AÚV KSČ, f. Politické byro (02/2), sv. 103, ar. j. 120, b. 3, schůze PB ÚV KSČ ze dne 28. 5. 1956, Příloha III, str. 1.

⁴⁾ Tamtéž, nepřijaté usnesení.

⁵⁾ Tamtéž, přijaté usnesení.

⁶⁾ Rozhovor s Josefem Orlém, Chodová Planá 14. 6. 2007. Rozhovor s Jaroslavem Šedivým, Praha 20. 6. 2007.

⁷⁾ Jiří Hájek byl navíc od března 1955 do počátku roku 1958 čs. velvyslancem ve Velké Británii, takže těžko mohl nějaký bezprostřední vliv na zakládání ÚMPE uplatňovat.

⁸⁾ Archiv ministerstva zahraničí (AMZV), f. Porady kolegia (PK), 5. 9. 1957, č.j. 217.220/57-MO. (Objekt dnes patří k velvyslanectví Egypta.)

⁹⁾ Tamtéž, 3. 10. 1957, č.j. 018.797/57-Ú.

¹⁰⁾ Tamtéž, Přílohy 1 a 2.

¹¹⁾ Tamtéž, Příloha 2.

¹²⁾ Ještě např. na počátku roku 1967 se kolegium ministra vyjádřilo k plánu na zpracování dějin Maďarska tak, že „bude nutno si vyžádat vyjádření stranických orgánů o politické vhodnosti tohoto úkolu v současné době“. AMZV, f. PK, 26. 1. 1967, Závěry z diskuse.

Mezinárodní vztahy. První pokus o odborný čtvrtletník k nové vědní disciplíně

Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii
(ÚMPE) začal působit od podzimu 1957 s nepříliš

JAROSLAV ŠEDIVÝ

konkrétně formulovaným úkolem položit základy československého výzkumu mezinárodních vztahů, který se tu jako samostatná disciplína prakticky nikde neprováděl. Hledaly se cíle pro tento výzkum, zkoumala se metodologie výzkumu, hledaly se vhodné formy, jak z počátečního historizujícího přístupu k vybraným tématům učinit z výzkumu mezinárodních vztahů postupně interdisciplinární vědní obor v rámci stávajících společenských věd. Historický přístup k daným tématům byl kombinován a doplňován politologickým přístupem. Důraz se samozřejmě kladl na ekonomizující či ekonomické pohledy, byli přizváni ke spolupráci právníci, sociologové, vojáci. Z tohoto hlediska byly koncipovány i první představy o čtvrtletníku, jehož potřeba se po několika letech práce ÚMPE jasně ukázala.

Od ročenky ke čtvrtletníku

Koncem roku 1958 se poprvé připravovala pozdější periodická ročenka, která pak vyšla poprvé někdy v březnu 1959 jako „Mezinárodní vztahy 1958“. Pokud vím, vycházela pak každoročně po řadu let. Byl to vždy faktografický, slabě komentovaný přehled zahraničněpolitických dějů v rozdělení podle základních oddělení ústavu, vždy tam musela být německá otázka a závěrečnou kapitolu o československé zahraniční politice jsem psal tak, že jsem si na ministerstvu zahraničních věcí v dokumentačním odboru vypůjčil jejich každoroční přehled, který jsem upravil.

Za situace, kdy došlo na začátku 60. let k určitému posunu v debatách o zahraniční politice, vyjadřující jakousi nespokojenost s pasivitou naší zahraniční politiky, a jež slibovala určité možnosti koncipovat a vydávat časopis, čtvrtletník, který by aspoň naznačil problémy, o nichž by šlo debatovat, jsem přijal žádost ředitele ústavu, abych něco takového připravil a rozjel. Mou podmínkou bylo, že všechny technické věci s tím spojené vyřídí tajemník ústavu. V dokumentaci pracovala paní Kovářová, která dříve působila jako novinářka v ČTK, a ta se stala výkonnou redaktorkou. Příprava prvního čísla k vydání trvala celý rok 1965.

První číslo čtvrtletníku vyšlo koncem jara 1966. Nazvali jsme jej nepříliš nápa-

ditě „Mezinárodní vztahy“ s podtitulkem „Československá revue pro mezinárodní politiku a ekonomiku“, o který jsem svedl neúspěšný boj. Chtěl jsem lépe znějící podtitul „Československá revue pro zahraniční politiku“. Ten jsem prosadil až pro ročník 1968. V tom sporu byl jemný obsahový rozdíl, v roce 1966 ještě zahraniční politika nemohla být předmětem veřejné diskuse, snad jen výkladu. V záhlaví 1. čísla tedy stálo toto: „Revue, která se tímto číslem dostává čtenáři poprvé do rukou, má pod názvem Mezinárodní vztahy bližší určení svého poslání: československá revue pro mezinárodní politiku a ekonomiku. Budou v ní uveřejňovány studie a články z oblasti vědeckého výzkumu mezinárodních vztahů. Pozornost bude věnována i diskusím a recenzím a informativní rubrice...“

Byl trochu problém se sestavením redakční rady, nakonec se na záložce objevila jména Bednařík, Busch, Filipec, Hajdů, Janků, Kotyk, Mahler, Nikl, Novozámský, Ort, Potočný, Rapoš, Soják, Šnejdárka, Štěpanovský, Wagner.

S uvedením šéfredaktora však byl hned napoprvé problém, což ještě vysvětlím. Obsah časopisu byl podle povahy příspěvků rozdělen na oddíl „články“, oddíl „diskuse“, dále „informace“, a nakonec „recenze a zprávy o knihách“. V ročníku 1968 jsme přidali ještě rubriku „zahranič-

¹³⁾ Tamtéž, 17. 10. 1958, č.j. 180.288/58-Ú.

¹⁴⁾ Tamtéž, 25. 1. 1962, č.j. 07.609/62-Ú.

¹⁵⁾ Soják pracoval v letech 1941–45 jako pomocná vědecká síla Státního historického ústavu, kde zastával také post asistenta profesora Eduarda Wintera, jehož knihu o josefinismu přeložil do češtiny. Vyšetřování žádný utajovaný prohršek neobjevilo a Soják působil dále v ÚMPE jako vědecký pracovník. AMZV, osobní spis Vladimíra Sojáka. Archiv ministerstva vnitra (AMV), f. A/24, inv. č. 370. Srov. ORT, Alexandr: *Střípky vzpomínek...*, str. 118–119.

¹⁶⁾ Tamtéž, 26. 1. 1967, č.j. 07.614/67-Ú. Henry Kissinger přednášel v ÚMPE již v roce 1964 a znovu pak v roce 1967 a 1968. Se Šnejdárkem udržoval osobní přátelské vztahy, které pokračovaly i v 70. letech.

¹⁷⁾ AMZV, f. Generální sekretariát – tajné (GS–T) 1965–69, k. 47, č.j. 07.601/69-Ú. Brzezinský v Praze navštěvoval také tetu své ženy, vdovu po prezidentu Benešovi Hanu.

¹⁸⁾ AMZV, f. PK, 11. 5. 1967, č.j. 07.650/67. ORT, Alexandr: *Střípky vzpomínek...*, str. 137–139.

¹⁹⁾ Drulák, Petr: *Záblesk...* Drulák používá k uchopení problému koncept logos/polis. Zatímco do roku 1968 byl logos (poznání) podřízen polis (politické moci), v době pražského jara se logos vymkl z područí polis a začal se vytvářet polis druhého řádu, tedy samoregulační se komunita vědců. (Srovnej zejména str. 40–43.)

²⁰⁾ AMZV, f. GS–T 1965–69, k. 47, č.j. 07.601/69-Ú.

²¹⁾ HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1997, str. 267.

²²⁾ AMZV, f. GS–T 1965–69, k. 47, č.j. 011.363/69-GS. Návrh na řešení situace v ÚMPE a na odvolání z funkce s. dr. A. Šnejdárka, 17. 10. 1969.

²³⁾ AMZV, Osobní spis Antonína Šnejdárka, nedatovaný posudek Miroslava Nikla. Srov. ORT, Alexandr: *Střípky vzpomínek...*, str. 174. Z obou svých cest vypracoval Šnejdárka oficiální zprávy, které se však nepodařilo dohledat. Washingtonská jednání přibližuje zpráva, kterou na základě Šnejdárkových informací zpracovala rezidentura rozvědky. Podle dokumentu z 20. 5. 1969 se Šnejdárka sešel 2. 5. nejprve s Kissingerem a potom jej na dvě hodiny přijal americký prezident. Nixon se zajímal především o „vývoj situace ve vedení SSSR“, o to, „jaké je postavení G. Husáka a zda zajistí klid v zemi“. „Chtěl ověřit, nakolik pragmatický postup Husáka a zájem USA o uklidnění situace v ČSSR mohou být přijaty čs. veřejností.“ Dále Šnejdárka s Nixonem diskutoval o Číně, která podle amerického prezidenta „je opět ochotna zahájit dialog s USA“. Dokument byl podle rozdělovníku zaslán Vasilu Biľakovi, ministru zahraničí Jánú Markovi a předsedovi vlády Oldřichu Černíkovi. AMV, f. A 2/3, inv. č. 2292.

²⁴⁾ AMZV, f. GS–T 1965–69, k. 47, Záznam pro státního tajemníka s. Pleskova, 16. 9. 1969.

²⁵⁾ Tamtéž, č.j. 011157/69-GS, Prověrka činnosti ÚMPE – vytvoření komise, 18. 9. 1969, č.j. 011157/69-GS.

²⁶⁾ Tamtéž, Návrh na řešení situace v ÚMPE a na odvolání z funkce s. dr. A. Šnejdárka, 17. 10. 1969, č.j. 011.363/69-GS.

²⁷⁾ AMZV, osobní spis Antonína Šnejdárka. Srov. ORT, Alexandr: *Střípky vzpomínek...*, str. 179–180.

²⁸⁾ AMZV, f. GS–T 1965–69, k. 47, 26. 11. 1969, č.j. 011 543/69.

²⁹⁾ Analýza tohoto problému přesahuje možnosti této studie a předpokládá mnohem širší pramenovou bázi.

³⁰⁾ Výpovědi mají standardní text a podepisoval je úřadující ředitel Miroslav Nikl. V ojedinělých případech je pod text výpovědi připsán odstavec o možnosti účastnit se konkursu do vznikajícího ÚMV. (Týká se např. Zdeňka Švejnar, který v té době působil v Mezinárodní organizaci práce v Ženevě a do Československa se již nevrátil.)

PADESÁTÉ VÝROČÍ ÚMV

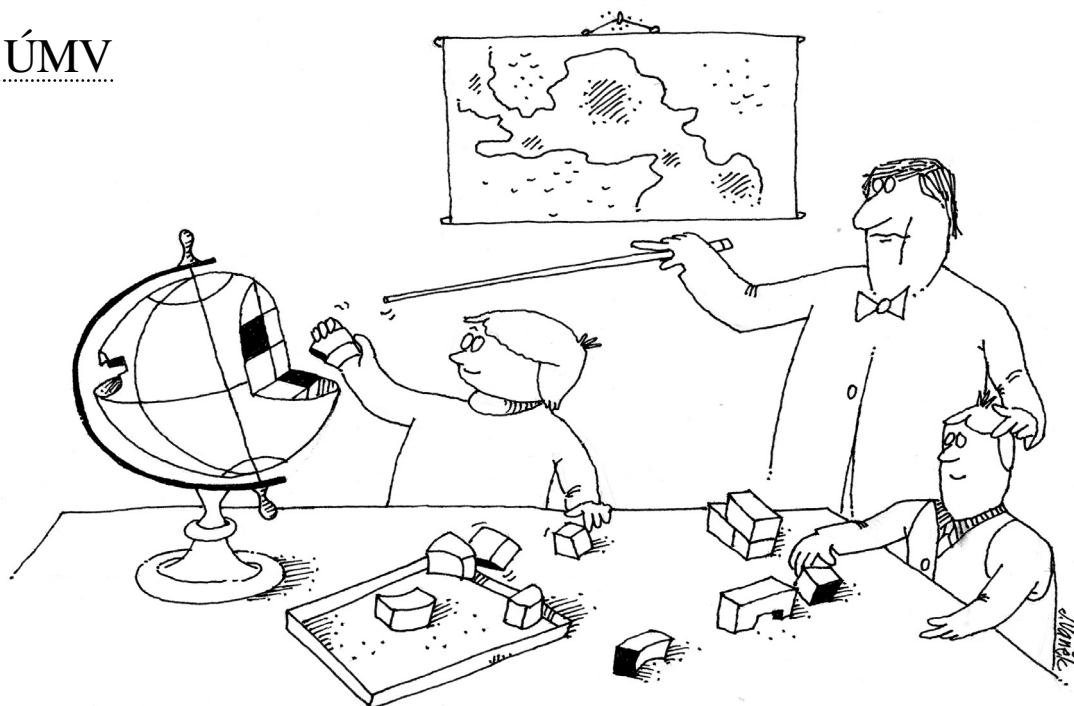
ní příspěvek“. Jednotlivé názvy rubrik jsem od ročníku 1967 dal do tučně vysazeného obdélníkového rámečku, přesně po vzoru Tigridova „Svědectví“. To jsem ovšem nevyhlašoval, bylo to moje malé přihlášení se k pánovi, s nímž jsem se sprátlil později.

Redakční radu jsem svolával tak dvakrát do roka, své nápady na příspěvky mi posílali i mimo porady. Ani si nevzpomínám, že by na nich zazněla kritika, jak časopis děláme. Debaty o některých příspěvcích zazněly spíše až po jejich uveřejnění. Jinak jsem obsah sestavoval podle nabídek, některé autory jsem vyzýval, zprávy z různých konferencí, diskusí či přednášek dělali pro časopis pracovníci ústavu. Celkem známá rutinní práce!

První číslo, první kolize

Úvodní číslo jsme sestavovali s několika kolegy z ústavu rozvážně, aby tam byla závažná aktuální otázka z oboru mezinárodní vztahy. Článek se jmenoval „Možnosti a meze mírového soužití“ a napsal jej Vladimír Petr, což byl pseudonym Vladimíra Janků, tehdy pracovníka mezinárodního oddělení ÚV KSČ. Richard Wagner, vědecký pracovník ÚMPE, napsal „Hospodářské vztahy s rozvojovými zeměmi“, což byla v té chvíli už nosná tematika. A pracovník Filosofického ústavu Jindřich Filipec dodal článek „Pravda a mýtus o industriální společnosti“. V rubrice „diskuse“ byly zmíněny mezinárodní vztahy jako věda, což byla jedna z otázek, které se časopis věnoval i v dalších číslech. Informace byly o zahraničních kolokviích či přednáškách zahraničních hostů v ústavu.

Rubriku „recenze a zpráva o knihách“ jsem ovšem považoval za velmi důležitou, neboť knihovna ústavu byla mimořádná, pokud jde o zahraniční produkci, takže i naše recenzní a informační rubrika o knihách byla mimořádná. Trval jsem na faktografickém shrnutí obsahu knihy, a teprve v poslední čtvrtině textu jsem připouštěl eventuálně kritický odstup. Postupně se nám podařilo v této rubrice podávat přehled různých směrů v bádání o mezinárodních vztazích, o knihách historických, politologických, které vycházely na Západě, ale i o tématech, která ještě nedávno byla tabu.

Ovšem při přípravě prvního čísla došlo k první kolizi. Považoval jsem za správné dát jako první článek prvního čísla jakýsi programový výhled, který by shrnul některé nové jevy, nové podmínky pro zahraniční politiku. Článek se jmenoval „Podmínky a hlavní cíle československé zahraniční politiky“. Předložil jsem jej redakční radě, diskuse byla rozpačitá, Vavro Hajdú se obával, že to na ministerstvu zahraničních věcí nepřijmou, po věčné stránce nebylo příliš připomínek.

V tomto článku byl proveden rozbor poválečného postavení Československa z hlediska hledání bezpečnostních záruk a hospodářské spolupráce. Přerušení v únoru 1948, konfrontace dvou bloků jako nutné střetávání antagonistických představ o mezinárodním vývoji, nikoli tedy jako záměrný tlak jednoho bloku na druhý. Situace byla vylíčena do poloviny 50. let, poté následovalo pojmenování nových podmínek pro samostatnější zahraniční politiku a připomenutí, samozřejmě, zasedání ÚV KSČ v únoru 1958 k zahraniční politice. Jeho výsledek cituji: „Z provedeného rozboru tehdejší mezinárodní politické pozice Československa vyvodil pak ÚV KSČ jeden jediný možný závěr, který lze parafrázovat takto: k plnění základní politické linie zemí socialistického tábora má přispívat každá země... podle svých specifických možností a předpokladů...“ A k tomu jsem dodal větu, která se pak na MZV nelíbila: „To pochopitelně vyžaduje rozvinutí vlastní iniciativy v zahraniční politice.“

A pak jsem psal o tom, že „mírové soužití je aplikovatelné v Evropě“, dále o problematice vztahů k rozvojovým ze-

mím a zdůraznil jsem potřebu nového přístupu k zahraničním, hospodářským a obchodním vztahům. Pro uplatnění těchto nových přístupů jsem viděl dvě kritéria:

„a) v základním směru rozvoje zahraniční politiky se čs. zahraniční politika v podstatě shoduje se sovětskou zahraniční politikou;

b) vzhledem k závažnosti čs. zahraničního obchodu pro celé čs. hospodářství... musí čs. zahraniční politika brát v úvahu potřeby zahraničního obchodu, razit a připravovat mu cestu, odstraňovat politické překážky...“ To byla výzva k hledání specifických cest a možností v oblasti zahraničního obchodu!

V článku se píše o evropské bezpečnosti v souvislosti s německým problémem, ale dochází se k závěru, že „mírové soužití... je třeba postavit na základ ekonomických vztahů... v poslední době se projevuje tendence k rozšiřování hospodářských vztahů mezi zeměmi obou systémů...“. Celý článek je v podstatě popis problémů soudobých mezinárodních vztahů, jimž by se měla věnovat více samostatná československá zahraniční politika, popis, v němž je jenom nutné procento některých ideologických klišé. Je tam vysloven závěr o přirozené diverzifikaci cílů jednotlivých zemí bloku, k tomu je připojeno, že „je samozřejmé, že v základních otázkách, v cílech a principech v oblasti vojenské a obranné, existuje jednota“.

A pak se tam také mluví o „bezvýhradné jednotě se Sovětským svazem... v mezinárodních organizacích... Složitější problematika začíná v oblasti hospodářské, a to jak v RVHP, tak i ve dvoustranné spo-

lupráci...“ A článek končí požadavkem na kvalitní diplomacii.

Zásah cenzury

Musel jsem ještě článek na radu či přání některých členů redakční rady upravit a vyšperkovat několika tradičními formulacemi a číslo jsme nakonec poslali do tiskárny, tisklo se někde v Třebíči.

Tady musím vložit ještě jednu poznámku. Časopisy podobného druhu jako Mezinárodní vztahy, Český časopis historický a další, nebylo nutné předkládat k předběžné cenzuře, na cenzuru se posílal výtisk až po publikaci. Ale náhled jsme museli předložit náměstkovi ministra zahraničí, pod kterého ústav spadal. V této chvíli to byl náměstek Vilém Pithart. Vytisknuté 1. číslo našeho čtvrtletníku dostal a pak si mě zavolal do Černínského paláce. Řekl mi, že to bude zajímavý časopis, ale kvůli mému článku že celou noc nespál, nemůže jej pustit, protože by ministr David zuřil, že s tím, co jsem napsal, celkem souhlasí, ale musí se to všechno předělat, protože to kdyby vyšlo, byl by pěkný rámus. Sdělit to už i řediteli Šnejdárkovi.

Celý náklad už byl vytisknut, ale neexpedován. Hned jsme volali do Třebíče, aby jej zatím zadrželi, bylo to asi osm set kusů prvního čísla. Naštěstí můj článek obsáhl jeden tiskový arch, takže bylo rozhodnuto všechna čísla rozebrat, vyjmout z nich první arch a místo mého článku umístit článek „K vývoji výzkumu mezinárodních vztahů v Československu“, který Antonín Šnejdárek ještě během odpoledne nadiktoval písáři do stroje ve stejném rozsahu, jako byl původní článek.

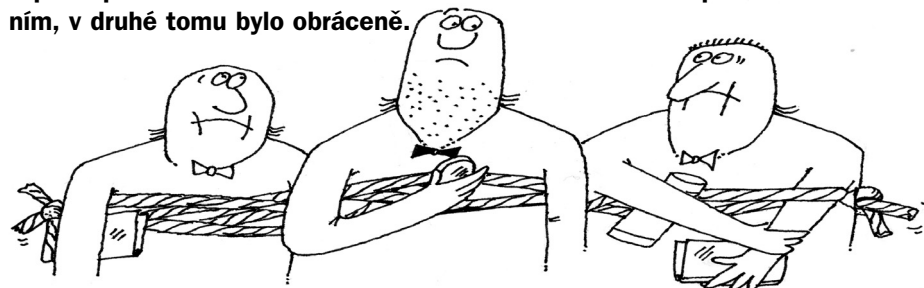
A v tiráži muselo zmizet „Řídí Jaroslav Šedivý s redakční radou...“ a bylo tam „Řídí redakční rada...“. Mé jméno zůstalo v tiráži.

Nicméně čtvrtletník Mezinárodní vztahy byl nakonec odstartován a já jsem jej řídil po tři ročníky – 1966, 1967, 1968. Připravil jsem i 1. číslo ročníku 1969, ale protože jsem byl při jednání sovětského a československého politbyra obou komunistických stran v Čierné při Čope v létě 1968 v referátě Brežněva dvakrát jmenován, jednou jako historik, podruhé jako novinář, mezi těmi, kteří rozbíjejí československo-sovětské přátelství, rozhodl ředitel Ústavu mezinárodní politiky a ekonomie Šnejdárek, pochopitelně, že s omluvou, že nemohu být dále šéfredaktorem čtvrtletníku.

Jaroslav Šedivý (1929) je historikem a diplomatem. V letech 1997–1998 byl ministrem zahraničních věcí ČR.

Ústav mezinárodních vztahů v 80. letech

Činnost ÚMV v osmdesátých letech determinovaly zejména dvě skutečnosti – služební a stranická podřízenost a charakter vývoje mezinárodních vztahů. Systematicky a velmi náročně jej jako resortní ústav Federálního ministerstva zahraničních věcí (FMZV) kontrolovaly nejen ministerské orgány, ale zejména oddělení mezinárodní politiky ÚV KSČ (OMP). Snad právě proto, že byl pokládán za šatnu na odkládání ne zcela vyhovujících vysokých ministerských úředníků, obě instituce věnovaly prioritní pozornost především jeho personální situaci a ideovému zaměření výzkumu. Druhý faktor – vývoj mezinárodních vztahů – rozdělil osmdesátá léta na dvě zcela odlišné poloviny: v první převládala tendence zotřování mezinárodního napětí nad uvolňováním, v druhé tomu bylo obráceně.

I když komunističtí vůdci v ČSSR skrytě odmítali Gorbačovovu filosofii nového politického myšlení, v zahraničněpolitické oblasti se s ní z objektivních důvodů museli ztotožnit. V otevřenějším dialogu se Západem se tak stále více odhalovaly slabiny totalitního režimu, který se postupně hroutil. Po významných změnách v Polsku a Maďarsku padla berlínská zeď a v listopadu 1989 též husákovsko-jakešovský režim. Osmdesátá léta se v důsledku toho stala poslední dekadou totality, v níž Ústav mezinárodních vztahů působil.

Jako resortní výzkumné pracoviště podléhal ministrovi. Hlavními nástroji řízení výzkumu oficiálně byly dlouhodobé a roční plány projednávané vědeckou radou ÚMV a schvalované ministrem a požadavky FMZV. Praxe však byla poněkud jiná. Enormně závisela na osobnostních vlastnostech a autoritě ředitele, jeho zástupců a vedoucích oddělení. Přestože ústav byl součástí ministerstva, jeho odbornou činnost a кадровou situaci kontrolovalo především oddělení mezinárodní politiky ÚV KSČ.

S akademickou sférou byl propojen prostřednictvím státního plánu základního výzkumu, zpracovávaného Československou akademií věd. Spolupracoval i s některými ústavy akademie, zejména

s Orientálním a Ekonomickým. Při organizování stáží svých pracovníků v zahraničí v posledních letech totality kooperoval rovněž s ministerstvem školství.

Struktura ÚMV je znázorněna na schématu. Ředitel měl dva zástupce: statutárního a pro výzkum. První se věnoval zejména provozním záležitostem ústavu a v době nepřítomnosti ředitele jej zastupoval. Do kompetence druhého patřily otázky související s řízením výzkumné činnosti. Tyto funkce zpravidla vykonávali bývalí velvyslanci nebo náměstci ministra.

Do roku 1980 byl ředitelem Karel Kurka. Statutárním zástupcem téměř po celou dekádu byl Miloslav Hruža. V letech 1982–1988 vedl ústav Ján Pudlák, předtím velvyslanec ve Francii. Na velmi krátkou dobu jej vystřídal Luděk Handl, jenž byl záhy kvůli nějakým nesrovnalostem při vyúčtování finančních náležitostí odvolán. Poté měl ústav převzít Milan Školout, bývalý velvyslanec ve Španělsku. Proti tomu se však ostře postavil výbor ZO KSČ. Vzhledem k tehdejší atmosféře ve společnosti nadřazení tento protest nakonec respektovali a přislíbili, že ředitelem se stane Dušan Spáčil, v té době ještě velvyslanec v SRN. Do jeho příchodu počátkem listopadu 1989 řídil

PADESÁTÉ VÝROČÍ ÚMV

ústav vedoucí 1. výzkumného oddělení Vladimír Čebiš, který se stal v roce 1989 statutárním zástupcem. Nedlouho po sametové revoluci FMZV se Spáčil rozvázalo pracovní poměr.

Do srpna 1981 byl vědeckým tajemníkem Jiří Komberec, kterého vystřídal Petr Kaňka. Komberec až do odchodu z ÚMV v roce 1986 vykonával též funkci šéfredaktora Mezinárodních vztahů (MV). Po něm je řídila Jaroslava Krýlová a od druhé poloviny roku 1987 Pavel Přeučil.

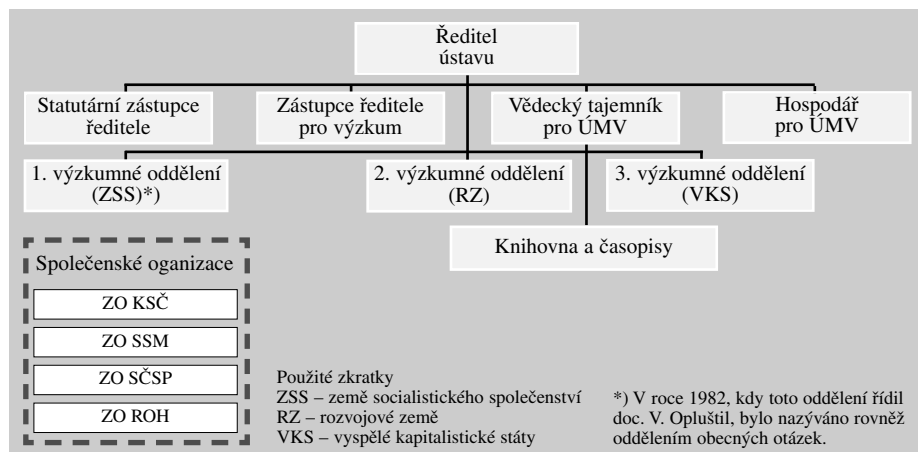
Jádrem Ústavu mezinárodních vztahů tvořila tři výzkumná oddělení: 1. – země socialistického společenství, 2. – rozvojových zemí a 3. – vyspělých kapitalistických států. Jejich název odrážel oblasti, jimiž se oddělení zabývala. Nedílnou součástí organizační struktury ÚMV v té době byla ZO KSC. Postavení předsedy jejího výboru v mnohém záviselo na pozici, již měl u vyšších stranických orgánů.

Výzkum ve službách propagandistických cílů

Výzkumná činnost ústavu v 80. letech měla převážně apologetický charakter. Stranické a některé společenské instituce využívaly jeho výstupy pro propagandistické cíle. Vyhrocená konfrontační rétorika komunistických politiků se zejména v první polovině osmdesátých let promítala i do slovníku jeho produkce. Přestože se v druhé polovině dekády formální stránka výstupů začala měnit, i nadále sledovaly hlavní zaměření: obhajobu principů tehdejší sovětské a československé zahraniční politiky.

Jeden z pracovníků charakterizoval jejich úroveň slovy: „Děláme zde odborně kvalifikovanější žurnalistiku.“ Odhlédneme-li od poplatnosti tehdejšímu režimu, část produkce by snad splňovala požadavky na aplikovaný empirický výzkum. Většina by mohla být zařazena mezi informace a konzultace. Ojedinelé pokusy o hlubší teoretický pohled na problematiku mezinárodních vztahů se v souladu se Statutem ÚMV jednoznačně opíraly pouze o marxismus-leninismus. Nejvyužívanějšími informačními zdroji byly především publikace sovětských autorů.

Výzkumná témata odpovídala státnímu plánu základního výzkumu a plánu práce ÚMV. Ten zpracovávalo jeho vedení za spoluúčasti vědecké rady na základě požadavků FMZV a iniciativních návrhů jednotlivých pracovišť. Jejich výběr byl primárně ovlivněn vývojem mezinárodní situace a vnitropolitickou atmosférou, sekundárně pak personálními možnostmi. V důsledku zvýšeného zájmu o vojensko-

politické aspekty mezinárodních vztahů koncem sedmdesátých a na počátku osmdesátých let přijal ústav několik odborníků na tuto problematiku.

Odborné výstupy se zpravidla publikovaly v interním občasníku, v tzv. „modrých sešitech“. Až do druhé poloviny roku 1988 patřily do kategorie písemností určených „pouze pro služební potřebu“, některé byly dokonce „tajné“.

Principy oponentního řízení výzkumných prací se striktně dodržovaly pouze při posuzování konečných výstupů v rámci státního plánu základního výzkumu. Na oponenturách těch, jež by mohly nějakým způsobem ovlivnit československou zahraniční politiku, se podíleli nejen odpovědní pracovníci FMZV, ale i externisté, zpravidla s vazbami na nejvyšší stranické orgány.

Převážná většina prací reagovala na aktuální vývoj mezinárodní situace. Jejich obsah se zcela podřizoval ideologickým kritériím režimu. Charakter tehdejší produkce jsem ilustroval na některých výstupech v příspěvku pro sborník k 50. výročí vzniku ÚMV.

Problematika státních zájmů

V období „perestrojky“ se ve výzkumných zadáních začal klást větší důraz na problematiku státních zájmů. Někteří autoři upozorňovali na nezbytnost nového přístupu k nesocialistickým zemím, jež byl obsažen zejména v koncepci společného evropského domu. V posledním roce totality se začaly pod názvem „Aktuální analýzy a vědecká sdělení pro potřeby čs. zahraničněpolitické praxe“ vytvářet jakési „policy papers“, jež měly zvýšit využitelnost závěrů výzkumu.

Některé z nich odrážely tehdejší stav smýšlení značné části výzkumných pracovníků ÚMV před pádem totalitního režimu. Například autoři práce zabývající se socialistickou koncepcí společného ev-

ropského domu zdůrazňovali nezbytnost nových přístupů, nemá-li se socialistické společenství stát „muzeem zaostalé civilizace“. Za nosné prvky této koncepce pokládali hodnoty přijatelné pro všechny evropské národy, mj. pluralistické pojetí světa, snášenlivost a spolupráci. Zdůrazňovali nezbytnost demilitarizace a deideologizace mezinárodních vztahů, odbourávání obrazu nepřítele a potřebu vzájemného pravdivého poznání. Otevřeně kritizovali konfrontační vztahy socialismu s křesťanstvím a demokracií, ale i do té doby prosazovaný třídní přístup k problematice lidských práv.

Hlavní ideový směr výzkumu měly udávat celoustavní semináře. Projednávání témat v druhé polovině osmdesátých let se zabývala zejména problematikou gorbáčovské přestavby. Některých se zúčastnili externí domácí i zahraniční účastníci. Nejvýznamnější přínos pro politickou praxi měl vědecký seminář k palestinské otázce, koncem roku 1987. Z něho vzešel návrh na svolání mezinárodní modelové konference o Blízkém východě, jež se konala o rok později. V rámci její přípravy se v září 1988 sešli ministři zahraničních věcí Izraele a Československa, poprvé od přerušení diplomatických styků v roce 1967.

V souvislosti s nedávno konanou konferencí k 50. výročí vzniku ÚMV je vhodné zmínit zejména seminář z prosince 1987 k problematice Komplexního systému mezinárodního míru a bezpečnosti, jež byl jádrem Gorbáčovy filosofie. Vedení ústavu jej využilo k připomenutí 30. výročí vzniku ÚMPE. Ředitel Pudlák jej v úvodním slovu označil za příležitost k „oslavě prací“ tak významného jubilea, jakým byl vznik „ústavu pro studium mezinárodních vztahů“. Aby se však vyhnul nařčení z oportunistu či ze snahy obhajovat instituci, kterou chtěli normalizátoři vymazat

z paměti lidí, napadl některé jeho pracovníky a pochopitelně i tehdejšího ředitele Šnejdárka, že v době krizového vývoje koncem 60. let „začali zpochybňovat zahraničněpolitickou orientaci ČSSR, založenou na spojenectví a těsné spolupráci se Sovětským svazem“. Proto podle něj došlo v roce 1971 v rámci procesu politické normalizace též k zásadní reorganizaci a změně jeho názvu.

Publikační činnost Ústavu mezinárodních vztahů měla převážně propagandistické zaměření, o čemž svědčí ústavní „československá revue pro zahraniční politiku“ – *Mezinárodní vztahy*. Anglické číslo, vycházející jednou za rok, bylo v polovině 80. let zrušeno z ekonomických, a zejména z obsahových důvodů. Jeho náplň mohla zahraničním zájemcům poskytovat jediné snad informace o nevalné úrovni výzkumu mezinárodních vztahů v Československu. Každý si může o ní učinit svůj vlastní názor i dnes, protože Mezinárodní vztahy jsou v knihovně ÚMV stále veřejně dostupné.

Ročenka „Svět v roce...“

Dlouholetým projektem byla ročenka Svět v roce..., která měla v souladu s oficiální politikou a v duchu tehdejších přístupů poskytnout ucelený pohled na různé aspekty vývoje mezinárodních vztahů v tom kterém roce. Zkušené výzkumníci napsali za poslední dekádu totality jednu až dvě monografie. Autorsky a editorovsky se podíleli na dvou nebo třech sbornících vydaných paralelně v ČSSR a SSSR. Z iniciativy a s převážujícím podílem pracovníků ÚMV vyšla v roce 1989 knížka pod názvem Nové politické myšlení v současných mezinárodních vztazích.

Někteří výzkumníci publikovali v denním tisku a v dalších periodických s celostátní působností. Přispívali i do sborníků určených pro propagandistickou činnost, zejména do brožurky Fakty a argumenty, kterou vydávalo oddělení propagace a agitace ÚV KSČ. Ústav mezinárodních vztahů se autorsky a organizačně intenzivně zapojil do příprav a průběhu mírového kongresu v roce 1983 v Praze pod názvem Světové shromáždění za mír a život, proti jaderné válce. Nejzkušenější výzkumníci byli lektory ÚV KSČ nebo Socialistické akademie. Většina z nich přispívala do jejího bulletinu. I to potvrzuje, že propagandistická činnost měla v náplni práce ÚMV jedno z nejdůležitějších, ne-li nejdůležitější místo.

Mezinárodní situace významně ovlivňovala především oblast zahraničních kontaktů ÚMV. Jak na bilaterální, tak i na

multilaterální úrovni spolupracoval téměř výhradně s ústavy členských států Varšavské smlouvy, a to ještě ne se všemi. Dlouholetým mechanismem multilaterální kooperace šesti zemí (BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR a SSSR) byla Stálá komise výzkumných ústavů mezinárodních vztahů pro otázky evropské bezpečnosti a spolupráce. Jejím hlavním posláním byla fundovaná příprava materiálů sloužících především k propagandě a ovlivňování veřejného mínění jak doma, tak i na Západě.

Rozvoj kontaktů se Západem

V době „perestrojky“ se začaly intenzivněji rozvíjet i kontakty s nesocialistickými zeměmi. Zatímco ÚMV za první polovinu osmdesátých let přijal pouze pět návštěv z kapitalistických zemí, v druhé jich bylo sedmkrát více, celkem 37. Z významnějších hostů je vhodné vzpomenout prezidenta Ústavu strategických studií Východ–Západ v New Yorku J. E. Mroze, který navštívil Prahu do pádu totality ještě několikrát. Vybraným pracovníkům nabídl dlouhodobé stáže. Poláci a Maďaři využívali tuto možnost již dávno předtím. I v tom se odrážely rozdíly ve vnitropolitické atmosféře těchto zemí a posléze i vztah jejich politiků ke Gorbačovově přestavbě.

Mezi významné hosty ÚMV patřili například ředitel londýnského IISS R. O. Neil nebo státní ministr zahraničních věcí Velké Británie T. Renton. H. J. Spanger z HSFK Frankfurt dojednal první, ale zároveň v době totality i poslední spoluúčast pracovníka ÚMV na realizaci mezinárodního výzkumného projektu v západoevropském institutu.

Vůbec poprvé v osmé dekádě se na půdě Ústavu mezinárodních vztahů objevil rumunský občan Adrian Nastase. Tehdy nikdo nepředpokládal, že se jednou stane rumunským premiérem.

Koncem 80. let ústav navštívilo několik osobností: mj. generál P. M. Gallois z Mezinárodního geopolitického ústavu v Paříži, britský státní ministr v ministerstvu zahraničních věcí D. J. Mellor, profesor Oxfordské univerzity M. Ch. Kaser, delegace poslanců britské Konzervativní strany v čele A. Marlonem, zvláštní poradce prezidenta a ministra zahraničních věcí USA E. L. Rowny, vědecká pracovnice IISS Lynn E. Davisová, která se později stala náměstkyní pro kontrolu zbrojení a mezinárodní bezpečnost amerického ministerstva zahraničí a poté zastávala další důležité funkce v orgánech administrativy.

Vůbec nejvýznamnější osobností, která koncem osmdesátých let v podmínkách totality navštívila ÚMV, byla Madeleine Albrightová, tehdy profesorka Georgetownské univerzity a zahraničněpolitická expertka Demokratické strany. Kdo mohl vědět, že se zanedlouho stane ministryní zahraničních věcí nejmnocnějšího státu světa?!

V posledních dnech před listopadem 1989 navštívili ÚMV mladí výzkumníci Maďarského ústavu mezinárodních vztahů M. Fülöp a L. Potti. První se později stal posledním ředitelem zmíněného institutu, druhý dnes patří k vyhledávaným spolupracovníkům českých a slovenských politologů.

Rozvoj kontaktů Ústavu mezinárodních vztahů se Západem v druhé polovině 80. let ovlivnila hlavně změna politické atmosféry a zájem ze strany návštěvníků. Pouze několik pozvání vzešlo z iniciativy jeho vedoucích pracovníků.

Omezená využitelnost ÚMV v socialistické praxi

Ústav mezinárodních vztahů se měl podle svého Statutu podílet na řešení koncepčních otázek čs. zahraniční politiky prostřednictvím expertiz pro potřeby stranických a vládních orgánů. Politická praxe se však ani v průběhu osmdesátých let v podstatě nezměnila – zahraniční politika ČSSR se i nadále určovala z Moskvy. I když se v druhé polovině dekády začaly vytvářet poněkud příznivější podmínky pro uplatnění vlivu jednotlivých států na svou zahraniční politiku, představitelé komunistického režimu v Československu o samostatnější postup v oblasti mezinárodních vztahů nijak zvlášť neusilovali. Proto se Ústav mezinárodních vztahů nemohl, i kdyby měl k naplnění svého poslání nezbytné předpoklady, reálně nijak výrazněji podílet „na řešení koncepčních otázek“.

V druhé polovině osmdesátých let jak odbor pro základní politické otázky FMZV, tak i ÚMV zintenzivnily snahy o větší využitelnost produkce ústavu pro potřeby politické praxe. Ani ty však tehdejší skutečnost nijak výrazněji neovlivnily.

Činnost ÚMV v osmdesátých letech byla i nadále determinována jeho statutem „socialistické organizace“ přímo podřízené FMZV, jejíž pracovníci se museli ve své odborné činnosti řídit marxismem-leninismem. Obě tyto skutečnosti určovaly charakter a smysl jeho produkce i v poslední dekádě totality.

Vladimír Leška (1932) od roku 1979 do konce září 2007 byl pracovníkem ÚMV.

vladimir.leska@volny.cz

První kroky na cestě obnovy Ústavu mezinárodních vztahů po roce 1989

VÁCLAV KOTYK

Těžko najít v dějinách obdobu situace, v níž by se politický systém, jenž se po desetiletí jevil jako systém stabilní, jako systém téměř „na věčné časy“, zhroutil během několika dní. Socialismu se to stalo ve vzrušených dnech na přelomu let 1989–1990. Jako společenský systém zmizel z historické scény s až ohromující rychlostí. Během společenského pohybu měnícího podobu Evropy a světa nemohl zůstat stranou společenskovědní ústav, reprezentující od roku 1957 československý výzkum mezinárodních vztahů.

Počátkem roku 1990 mě v této souvislosti oslovil Jaroslav Šedivý, tehdy poradce ministra zahraničních věcí Jiřího Dienstbiera, zda bych se nechtěl ujmout vedení ústavu, v němž jsem téměř před půl stoletím spolu s ním – jako vědecký pracovník v oboru mezinárodní vztahy – začínal. Nabídka to pro mne byla přímo šokující. Přes jisté pochybnosti o svých předpokladech pro řízení vědeckého ústavu – plných dvacet let jsem jako „nepřítel socialismu“ pracoval jako pomocný dělník v pražských výrobních závodech, a dohnat oněch dvacet let ve vědeckém výzkumu a jeho řízení se mi zdálo jako zcela nemožné – jsem s nabídkou souhlasil. Okamžitě, fakticky ze dne na den, jsem stanul před celým komplexem problémů, které v dané situaci bylo nutno řešit co nejrychleji. Šlo zejména o novou obsahovou orientaci ústavu, který nemohl pokračovat ve vyježděných kolejkách, a v této souvislosti i o řešení řady praktických otázek, týkajících se postavení ústavu ve struktuře ministerstva zahraničí a ve vědeckém výzkumu mezinárodních vztahů vůbec. Jednalo se také o jeho vnitřní členění, a v daném okamžiku zejména o jeho personální složení. Šlo v plném smyslu slova o revoluci ve vývoji Ústavu mezinárodních vztahů.

Spolutvůrci zahraniční politiky

Hned při vstupu na půdu ústavu mě potěšila skutečnost, že mezi pracovníky ústavu se objevila řada nových mladých lidí, kteří – jak se ukázalo – měli zájem o skutečnou vědeckou práci a kteří – i s řadou starších pracovníků ústavu – uvítali možnost být nikoli pouhými apologety zahraniční politiky, ale v jistém smyslu i spolutvůrci nové československé zahraniční politiky. Revoluční společenská změna prostě odhalila výzkumný potenciál, který v předcházejících letech do-

slovně živořil pod fasádou propagandistických hesel a polopráv oficiální politiky, potenciál, o který bylo možné se okamžitě opřít. Prvořadým úkolem, ale i problémem, bylo zformulovat koncepci vědeckého výzkumu, která by ústavu umožnila aktivně se podílet na transformaci společnosti, na tvorbě a realizaci nové československé zahraniční politiky. Přestože rodící se nová československá zahraniční politika koncem roku 1989 nedisponovala – a vzhledem k rychlosti, s jakou totalitní systém zkolaboval, ani nemohla disponovat – ucelenou zahraniční politickou koncepcí, jež by odpovídala novým podmínkám, měla od počátku vyhraněnou koncepční podobu. V žádném případě nebyla jen improvizací, nebo jen momentální reakcí na problémy a obtíže dané situace. Její vedoucí představitelé si uvědomovali nejen to, jaké jsou priority daného okamžiku, ale zejména, jaké by měly být priority československé zahraniční politiky v dlouhodobějším výhledu. Dne 14. prosince 1989, pouhé tři dny od nástupu do úřadu, ministr zahraničí Jiří Dienstbier označil na tiskové konferenci v Černínském paláci svou koncepční představu jako pokus o „návrat do Evropy“.

Současně podtrhl to podstatné, že totiž „musíme vstupovat do takové Evropy, jaká je dnes po čtyřiceti letech odděleného vývoje“. Ministr tak vymezil i základní rámec zaměření vědeckého výzkumu „svého“ ústavu. Sama konkretizace této koncepční orientace však předpokládala konkrétní odpověď na řadu otázek, které vystoupily do popředí v okamžiku rozpadu bipolárního světa, řešení řady nových problémů. Ústav se na tomto procesu nemohl v rámci svých možností nepodílet. Likvidace dřívější bezpečnostní struktury, která se rozpuštěním Varšavské smlouvy v březnu 1990 zhroutil, na-

stolila především otázku vytvoření nové bezpečnostní struktury, jež by svým pojetím napovídala podstatě změn po roce 1989. Československo po letech „mlčení“ v mezinárodním životě pociťovalo potřebu se zviditelnit a v lednu 1990 reagovalo na tento požadavek doby zveřejněním „Memoranda o Evropské bezpečnostní komisi“, vycházejícího z tehdy obecně sdílené představy o rozhodující roli „Konference pro bezpečnost a spolupráci v Evropě“ v procesu vytváření nového evropského bezpečnostního systému. O tom, že se v této souvislosti počítalo i s aktivitami Ústavu mezinárodních vztahů, svědčí návrh, aby ústav zorganizoval na dané téma vědeckou konferenci ředitelů všech evropských ústavů zkoumajících mezinárodní problémy. Byla to nicméně dobová atmosféra s řadou iluzí – včetně iluze o odchodu obou vojensko-politických bloků z historické scény – jež poznamenala charakter tohoto československého návrhu, a nakonec předznamenala i jeho osud.

Představa o transformaci obou vojensko-politických seskupení směrem k ideálu nového bezpečnostního systému odpovídala sice momentální situaci, ale neodpovídala realitám mezinárodního vývoje. Do popředí stále více vystupovala mnohem realističtější představa, že by se NATO jako – slovy prezidenta Havla z května 1990 – „struktury smysluplnější, demokratičtější a lépe fungující“ mělo stát pilířem tohoto nového bezpečnostního systému.

Solidní potenciál vědeckého výzkumu

Lze konstatovat, že počátkem devadesátých let existoval v ústavu solidní potenciál vědeckého výzkumu obou (z českého hlediska) klíčových mezinárodních struktur – NATO i Evropské unie. Pokud jde o NATO a bezpečnostní problematiku jako takovou, včetně jejích teoretických aspektů, ústav v dané době již disponoval kvalifikovanými odborníky na bezpečnostní problémy, a zejména pak kvalifikovanými externími spolupracovníky (patřili mezi ně například Milan Štembera, Jaroslav Janda, Jan Eichler, Vladimír Leška a další). Řada z nich později do ústavu nastoupila. Ústav se tak mohl od počátku aktivně podílet v podobě expertiz, studií, veřejných vystoupení apod. na úvahách o evropské bezpečnosti a zajištění bezpečnosti českého státu. Obsáhla a v řadě směrů inspirující publikace ústavu z poloviny devadesátých let, vydaná pod názvem „Bezpečnostní politika České republiky“, jen

svědčí o poměrně rozsáhlém intelektuálním zázemí, z něhož aktivity ústavu a jeho pracovníků v této oblasti výzkumu vyrůstaly.

Již v květnu 1990 byla v Bruselu podepsána „Dohoda o obchodu a obchodní a hospodářské spolupráci mezi Československem a Evropskými společenstvími“.

Československo, stejně jako ostatní postkomunistické státy, usilovalo současně o zapojení do ekonomických struktur západního světa především v souvislosti s procesem ekonomické transformace, ale i s ohledem na vývoj evropského integračního procesu, který počátkem roku 1992 vyústil v Maastrichtu v podpis Smlouvy o Evropské unii. Tvářím v tvář tomuto vývoji jsem se pokoušel v ústavu vytvořit zejména personální předpoklady odpovídajícího ekonomického výzkumu. Od počátku jsem si uvědomoval, že seriózní ekonomický výzkum by souběžně s výzkumem politologickým – a pro tuto symbiózu se ústav jevil jako téměř ideální pracoviště – umožnil přinejmenším participaci ústavu na rozvíjejících se aktivitách českého státu, což by ve svých důsledcích posílilo postavení ústavu ve vědeckém světě i mimo něj.

Počátkem devadesátých let však ústav mohl k realizaci podobné poněkud ambiciózní představy učinit jen první kroky. V tomto směru se v rámci ústavu odborně angažoval zejména jeho vědecký pracovník Miloslav Had s řadou externích spolupracovníků. K začlenění Československa do Evropské unie a NATO bylo ještě poměrně daleko, do popředí vystupovaly problémy středoevropské spolupráce, zejména problémy koordinace stanovisek se sousedními státy, s Polskem a s Maďarskem. Právě díky této koordinaci podepsaly tyto tři státy v prosinci 1991 v Bruselu asociční dohodu.

I když každý z těchto států s větší či menší intenzitou sledoval vlastní zájmy, převládl nakonec zájem společný, který již v únoru 1991 vyústil ve vytvoření tzv. Visegrádské trojky – po

rozdělení Československa se změnila ve Visegrádskou čtyřku a o rok později vedla k uzavření Středoevropské dohody o volném obchodu. Jak potvrzují některé z publikovaných studií, ústav pochopil význam těchto procesů probíhajících ve středoevropském regionu a i v rámci omezených možností se snažil intenzifikovat výzkum v tomto směru, což poněkud později – zejména v pracích Vladimíra Lešky – přineslo pozoruhodné výsledky.

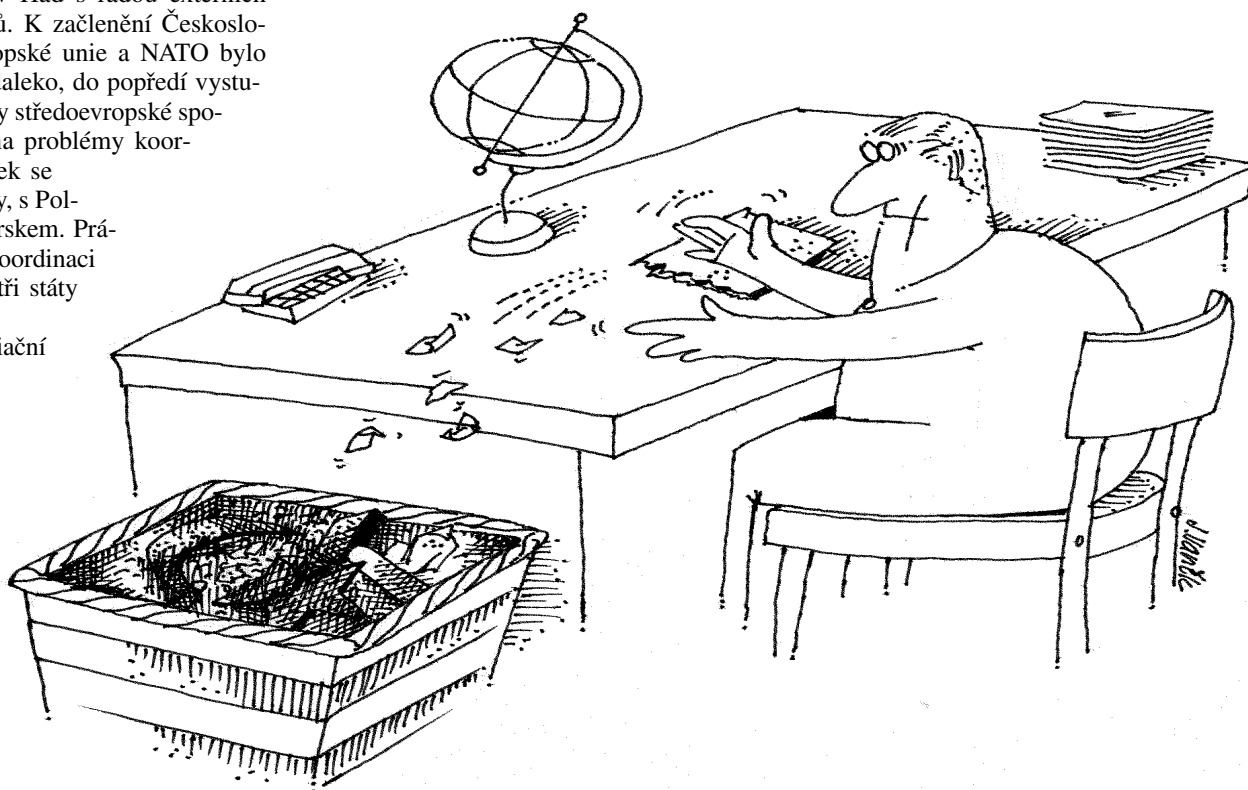
Pokud jde o vztahy bilaterální, kladla česká zahraniční politika největší důraz na uspořádání a rozvoj vztahů se svým nejvýznamnějším sousedem – se sjednoceným Německem. Poměrně dlouhá a složitá bilaterální jednání vyústila 27. února 1992 v podepsání „Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci mezi oběma sousedními státy“. Ústav, který byl k výzkumu německé problematiky poměrně dobře personálně vybaven, musel na tomto vývoji svým podílem participovat – především řadou expertiz pro příslušný odbor ministerstva zahraničních věcí i poměrně rozsáhlou činností publikační a veřejnou. Mám v této souvislosti na mysli zejména studie dvou vědeckých pracovníků ústavu – Vladimíra Handla a Václava Kurala, který byl v devadesátých letech členem česko-německé komise historiků a v roce 1992 vydal na půdě ústavu pozoruhodnou práci „Konflikt místo společenství“ a o něco později zaujal mi-

mořadně zajímavou analýzou česko-německé smlouvy z února roku 1992.

Neopakovatelná historická situace

Tím, co ústavu na počátku devadesátých let umožnilo velkorysý, až bombastický „rozjezd“, nebyly ani tak jeho aktivity ve sféře mezinárodních vědeckých kontaktů, ale především dnes již neopakovatelná historická situace, umožňující a podněcující růst jeho popularity a prestiže.

Nebyla to ani tak moje zásluha jako ředitele ústavu, ale jeden z důsledků dobové euforie, jež zasáhla celou společnost, promítla se do projevů všeobecného nadšení a radosti, ale také velkých nadějí, které ohromovaly okolní svět, včetně světové vědecké veřejnosti. To, co vlastně nikdo nečekal, včetně autorit politologických a futurologických, se stalo skutečností, a to nikoli v průběhu jedné z revolucí, jež provázely dosavadní dějiny, ale v průběhu revoluce „sametové“. A na této vlně, jež zásadně změnila podobu Československa, se logicky musel pohybovat i Ústav mezinárodních vztahů. Téměř každý, kdo ve výzkumu mezinárodních vztahů v Evropě – a nejen v Evropě – něco znamenal, chtěl vidět tento proces, tento vskutku unikátní jev, na vlastní oči. Tento mimořádný zájem o činnost ústavu, promítající se v řadě více či méně významných žádostí o přijetí, mi prakticky nedovoloval normálně, a tím méně

ně vědecky, pracovat. „Postižení“ jím byli i ostatní vědečtí pracovníci ústavu. Na tuto situaci jsem prostě po dvacetiletém působení v postavení pomocného dělníka nebyl připraven a často mi nezbylo než improvizovat.

Hned na počátku mého působení ve funkci ředitele ústavu projevil zájem o jeho návštěvu dva významní američtí politologové a politikové zároveň – Zbigniew Brzezinski a Henry Kissinger. Rád jsem je jménem Ústavu mezinárodních vztahů do Prahy pozval. Jejich přednášky se konaly v nabitém Rytířském sále Valdštejnského paláce a byl na nich prakticky každý, kdo ve výzkumu mezinárodních vztahů u nás něco znamenal. Po desetiletích omezených, téměř nulových kontaktů mezi představiteli společenskovědního výzkumu západního a východního světa, šlo o událost zcela mimořádnou, která výrazně posílila prestiž Ústavu mezinárodních vztahů jako instituce, jež i po obsahové i organizační stránce pobyt tak významných osobností v Praze zajišťovala. Tuto roli ústavu ocenil například Kissinger v dopise, jež mi zaslal s díky za pozornost, kterou jsme mu v Praze věnovali. Kvůli jeho originálnímu podpisu jsem si ho schoval, jak se říká, „na památku“. Následovaly návštěvy představitelů řady dalších ústavů a institucí pro výzkum mezinárodních vztahů, od ředitele Královského britského ústavu mezinárodních vztahů, až po Nadaci Konrada Adenauera, která pak v polovině devadesátých let investovala do transformace ústavu nepřehlédnutelné prostředky. Jako vědecký pracovník, jehož zájem se od počátku soustředil na dějiny Ruska a sovětské zahraniční politiky, jsem s mimořádným zájmem očekával i ohlášenou návštěvu známého sovětského politologa Grigorije Arbatova, jenž patřil mezi poradce M. S. Gorbačova a zároveň patřil k té „liberální skupině“ v ÚV KSSS, jež měla nezanedbatelný vliv na sovětský podpis Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě 1. srpna 1975 v Helsinkách. Aktu, který sehrál v dějinách mezinárodních vztahů roli zcela unikátní. Sama jeho přednáška byla prezentací úvah o problémech a úkolech ruského transformačního procesu v duchu tehdejšího ruského oficiálního pohledu.

Účast na zahraničních konferencích

Návštěvy představitelů zahraničních ústavů a institucí orientovaných na výzkum mezinárodních vztahů byly jen jednou stránkou aktivit ústavu v této oblasti. Jejich druhou a neméně důležitou stránkou byla účast pracovníků ústavu na

vědeckých pracovištích a vědeckých konferencích v zahraničí. Na těchto aktivitách se podílela řada vědeckých pracovníků ústavu. Patřil mezi ně především můj zástupce Jiří Štěpanovský, jehož pobyty v Kanadě, ve Švédsku, v Rakousku i v řadě dalších zemí měly v odborných kruzích těchto zemí nemalý ohlas. Štěpanovský byl v mých očích přímo klasickým představitelem vědeckého pracovníka jako by předurčeného pro mezinárodní jednání díky svým jazykovým znalostem, komunikačním schopnostem, širokému rozhledu a v neposlední řadě i určité míře šarmu, tak důležitého v osobních jednáních.

Po příchodu do ústavu jsem pokládal za nutné navázat pokud možno brzy pracovní kontakty s odborníky sousedních států, Polska, Maďarska, Rakouska a po rozdělení republiky i sousedního Slovenska. V dané situaci mi na to musely stačit ne více než dvoudenní „bleskové“ návštěvy, v jejichž průběhu jsem na půdě příslušných ústavů informoval o postavení a úkolech pražského ústavu v nových podmínkách a vyslovil zájem o co nejtěsnější spolupráci, eventuálně na společných výzkumných projektech. Z řady důvodů pokládám za nejdůležitější zahraniční cestu, kterou jsem jako ředitel ústavu v této době podnikl, cestu do Spojených států na podzim roku 1990. Ministerstvo zahraničí USA ve snaze o hlubší pochopení procesů probíhajících bezprostředně po pádu komunismu v jednotlivých středoevropských zemích iniciovalo diskusi představitelů politologického výzkumu Československa, Polska, Maďarska a Sovětského svazu – prostřednictvím Bostonské univerzity byl z každé země pozván jeden odborník. Cílem bylo pokud možno všestranně zmapovat v této přelomové etapě vývoj jednotlivých zemí a na tomto základě pak na závěrečném jednání ve Washingtonu – za účasti představitelů State Departmentu – formulovat určité závěry, popřípadě i úvahy o jejich vývojových alternativách a možných problémech.

V nevelké stati omezeného rozsahu nebylo možno vyslovit vše podstatné i méně podstatné, co mělo a mohlo být v souvislosti s padesátým výročím ústavu vysloveno. Věřím, že vědecký výzkum se bude nejednou k vývoji a činnosti Ústavu mezinárodních vztahů vracet a že bude doplňovat „bílá místa“ této stati i dalších příspěvků.

Václav Kotyk (1927), v letech 1990–1991 ředitel Ústavu mezinárodních vztahů.

Zásadní změna charakteru činnosti a identity ÚMV, která se uskutečnila v období let 1989–1998, probíhala v souvislosti s vnitřní transformací Československa/České republiky a mezinárodního systému jako celku.

Jako většina státních institucí byl i ústav v přelomové době roku 1989 převážně pasivní a vnitřně nejednotný. Jeho stranická organizace patřila v druhé polovině 80. let k těm „problematickým“, které se hlásily ke gorbačovské přestavbě, „glasnosti“ a „novému myšlení“. Vedení ÚMV naopak setrvalo na pozicích bližších konzervativnímu ÚV KSČ a Závodnímu výboru KSČ na FMZV. V ústavu se i proto rozvíjel intenzivní vnitřní diskurz o politických a historických otázkách. Ovšem půdorysem debaty byl nadále tzv. reálný socialismus, jenž byl vnímán jako deformovaný a stagnující, v zásadě ale reformovatelný. Listopadové události roku 1989 pak i tato reformně orientovaná stranická organizace vnímala jako porážku.

V následujících letech musel ÚMV řešit celou řadu zásadních otázek. Šlo o *odborný profil*, tedy posilování analytického potenciálu a budování kontaktů s obdobnými pracovišti doma, a zejména v zahraničí. Ústav brzy ztratil svůj de facto „monopol“ na výzkum v oblasti mezinárodních vztahů a nově musel budovat svou pozici v rámci rozvíjejícího se oboru.

Institucionální postavení (a s tím spojené financování) nebylo v první polovině 90. let, kdy došlo ke zrušení celé řady akademických a resortních ústavů, ani sa-

Na přelomu staré a nové éry (ÚMV v letech 1989–1998)

možřejmě, ani ustálené. Z principiálních i organizačních důvodů proto ÚMV usiloval o změnu svého statutu a roku 1993 se stal příspěvkovou organizací. Souvisejícím problémem byla otázka identity a image, vztahu k veřejnosti a v neposlední řadě nazírání na minulost obecně, a historii ÚMV/ÚMPE zvláště.

Zcela zásadním úkolem byla *deideologizace* ÚMV a zajištění jeho *nezávislosti na politice*. Formální nezávislost byla zajištěna Zákonem 424/1991 Sb. o sdružování v politických stranách a v politických hnutích.¹⁾ Nebylo ovšem nelogické očekávání, že nová politická konstelace vyústí alespoň krátkodobě v silný politický vliv ze strany nové politické elity.

Pro uskutečnění vnitřní transformace, demokratizace (a získání přesvědčivé veřejné image), deideologizace, depolitizace a integrace do mezinárodní odborné komunity neměl postnormalizační ÚMV dost vlastních sil. Impulsy pro změnu musely přijít zvenčí.

Vývoj institucionální

Z hlediska organizační přeměny lze hovořit o třech obdobích, která odpovídají přínosu tří po sobě následujících ředitelů.

Prvním polistopadovým ředitelem se stal bývalý vedoucí pracovník ÚMPE s mezinárodně uznávaným odborným renomé a bohatými zahraničními kontakty – Václav Kotyk – perzekvovaný v letech normalizace; za zástupce si vybral dalšího „odsunutého“ bývalého pracovníka ÚMPE – Jiřího Štěpanovského. Nové vedení do centra pozornosti postavilo kvalitu výzkumné práce bez ohledu na (původní) stranickou příslušnost a snažilo se využít toho nejlepšího, co ÚMV mohl nabídnout. Zároveň intenzivně obnovovalo staré a budovalo nové zahraniční kontakty.

V květnu 1991 se novým ředitelem ÚMV stal emigrant z doby „normalizace“, sovětolog prof. Jiří Valenta, který do Prahy dočasně přesídlil z Miami na Floridu. Jeho zástupcem byl historik, postižený normalizačními čistkami, Pavel Seifert, na přelomu roku 1992–1993 pak advokátka Klára Samková. Jiří Valenta přinesl do ÚMV styl řízení zaměřený na maximální publicitu a politicky orientované analýzy. Rostly požadavky na ekonomické řízení. Do ústavu přesídlila redakce *Mezinárodní politiky*, v jejímž čele stála charismatická osobnost z okruhu „osmašedesátníků“, lidsky integrující postava ÚMV – Dobroslav Matějka.

V následujícím období (1993–1998) byly provedeny zásadní strukturální přeměny, byl zaveden vnitřní řád, uspořádány finanční a hospodářské záležitosti a fungování ÚMV i jeho postavení se stabilizovaly.

Po překlenovacím období, kdy byla vedením ÚMV pověřena Věra Jeřábková (jejím zástupcem byl Václav Kural), se ředitelem stal profesor Otto Pick (jaro 1994–31. 1. 1998). Jako nesporná mezinárodní i domácí autorita dal prof. Pick ústavu nejen své zkušenosti, ale i váhu své osobnosti. Za svého zástupce si vybral zkušeného výzkumníka v oblasti vojenské bezpečnosti, „osmašedesátníka“ Jaroslava Jandu (1994–1997). Vedle zavedení řady

nových řídicích funkcí hlavní změnu ve struktuře představovalo vytvoření jednotného výzkumného oddělení a přechod na projektové/grantové zaměření výzkumu.

Nejvíce nových pracovníků pocházelo z okruhu odpůrců husákovského normalizačního režimu – ať již z domova, nebo z emigrace. Personální politika ÚMV tak do jisté míry přijímala charakter rehabilitační a kompenzační. Z hlediska rizik, která přinášela chybějící tradice nezávislého výzkumu, neustálený vztah mezi ÚMV a politikou (zejména MZV), nejasná identita a veřejný image, je pochopitelné, že se hnací silou a garantem změn stala právě skupina odpůrců minulého režimu. Hlavní roli přitom sehrály „veřejné tváře“ ÚMV, tedy všichni ředitelé, jejich zástupci a šéfredaktor Matějka. „Noví“ pracovníci posílili výzkum, navazovali na své kontakty z doby před dvaceti lety, případně ze své praxe v době emigrace; původní kádr pracovníků ÚMV na podobné kontakty sám o sobě nemohl „dosáhnout“. Samotná přítomnost pracovníků postižených různými formami perzekuce, změnila identitu ÚMV, otevírala jej konkrétní (jistě ne dokonalé) formě vyrovnání s minulostí. Nové vedení přineslo i svou zkušenost z liberálního prostředí v západních zemích, případně ze střetu s politickou mocí v letech 1969–1989 v Československu; formovalo tak přístup k otázce akademické svobody.

Charakter výzkumné činnosti před rokem 1989 a po něm

Jestliže od „normalizace“ do poloviny 80. let převládá propagačně-apologetický charakter produkce ÚMV nad jejím informačně-analytickým obsahem, situace se začala měnit díky vývoji v SSSR. Sovětská přestavba přehodnotila základní premisy přístupu k mezinárodním vztahům. Důraz na obecné hodnoty ukončil absolutní dominanci vulgarizovaného marxismu. Tento posun se odrazil v řadě prací ÚMV už před listopadem 1989, jeho význam ovšem zůstal omezený a neměl podstatný vliv na politiku KSČ. Navíc se projevovala vnitřní diferenciaci ÚMV. Na jedné straně se poukazovalo na to, že pomalý postup přestavby v Československu představuje „limitující faktor pro zahraničně-politickou aktivitu“.²⁾ Na straně druhé setrvaly jiné práce u oficiální optimistické interpretace vývoje v ČSSR a její zahraniční politiky.³⁾

Spojnicí mezi prací ÚMV před rokem 1989 a po něm se stala především rostoucí snaha o odbornost. Metodologicky se

niměné ÚMV nikterak nevyhraňoval. Rostoucí produkce ústavu měla především informativně analytický charakter a aplikovala v zásadě pozitivistickou metodu, která ještě zesílila vstupem ÚMV na půdu historických či historizujících studií. Řada prací se rovněž pokoušela o srovnávací analýzu a zpracování standardních analýz zahraniční politiky. Zásadní změnu přinesla možnost provádět výzkum přímo ve zkoumaných teritoriích nebo mezinárodních organizacích. Neméně důležitá byla náhlá dostupnost oborových konferencí či kongresů v zahraničí a možnost přispívat do mezinárodních výzkumných a publikačních projektů.

V prvních letech po roce 1989 se jednotlivým prvkem debaty o zahraniční politice staly národní zájmy. Výzkumnou činnost ÚMV dobře charakterizují tři průřezové projekty z let 1992, 1993 a 1997.⁴⁾ První publikace „Máme národní zájmy?“ se ptala, nakolik užitečné je pojetí národních zájmů při formování současné zahraniční politiky. Druhá již vycházela z rozpadu Československa a z potřeby definovat národní zájmy nového státního útvaru. Výsledné pojetí a doporučení pro politiku spojovalo zejména realistické a institucionalistické pohledy a charakterizovalo české zájmy jako především evropské a těsně spojené s multilateralismem.⁵⁾ Třetím příspěvkem v této sérii byla monografie, která hodnotila českou zahraniční politiku k polovině 90. let a soustředila se na debatu o jejích prioritách.⁶⁾ Za nespornou první prioritu označila integraci do NATO a Evropské unie jako mezinárodních institucí demokratických zemí a „stabilizačních soustav“. Poukazovala ale i na to, že politické elity musí pro tento záměr získat legitimitu, zejména širokou podporu veřejnosti.⁷⁾ V řadě oblastí učinila úrok od vládní politiky a přímo či nepřímo ji věcně kritizovala. Potvrdila tak rostoucí autonomii a svébytnost ÚMV jako analytického pracoviště.

Socializace do mezinárodní akademické komunity

Ústav zažil „raketový start“ v oblasti mezinárodních kontaktů. Ve vztahu k zemím bývalého „východního bloku“ těžil ze svých dřívějších vazeb. Významné symbolické kroky na cestě (zpět) do širší mezinárodní výzkumné komunity znamenaly návštěvy věhlasných amerických politologů Z. Brzezinského a H. Kissingera, uskutečněné na pozvání ředitele Václava Kotyky. Jiří Valenta posílil kontakty zejména na Spojené státy a SRN: v roce

1993 přesáhly finanční prostředky poskytované zejména Nadací Konrada Adenauera a PEW Charitable Trust dokonce i objem státního příspěvku. Propojení s renomovanými pracovišti v zemích Evropské unie pak dokončil prof. Otto Pick v polovině 90. let. Jestliže tak v letech 1992–1993 spolupracoval ÚMV s šesti partnerskými ústavy v zahraničí, bylo to v roce 1994 již 19 a dále pak v roce 1995 – 37, 1996 – 40, 1997 – 41 a v roce 1998 dokonce 53 partnerských pracovišť. Nejvíce za léta 1992–1998 narostly kontakty s výzkumnými institucemi SRN (z 1 na 13), dále s USA (ze 2 na 6), s Polskem (z 0 na 4) či s Ruskem (z 1 na 3). Ústav se tak stal partnerem pro celou škálu renomovaných institucí a podílel se na jejich projektech. Převládala ovšem témata definovaná „národní/jazykovou a regionální kompetencí“. V zásadě lze roli ÚMV z hlediska výzkumu v tomto období charakterizovat jako roli „šerpy“, tedy subdodavatele relevantních informací a dat, nezbytných pro další zpracování v centru výzkumu.⁸⁾

Ústav mezinárodních vztahů jako veřejná instituce

Zásadní zvrat představovalo všestranné otevření ÚMV veřejnosti. Po roce 1989 se všechny výzkumné studie začaly zveřejňovat a výzkumníci publikovali své články již ve třech časopisech vydávaných v ÚMV – nejen *Mezinárodních vztazích*, ale i *Mezinárodní politice* a *Perspektivách*.

Díky vzniku edičního oddělení začal ústav vydávat rovněž vlastní knihy a soubory dokumentů. Publikační projekt trvalého významu představuje například edice Dokumenty československé zahraniční politiky 1918–1945.⁹⁾

Otevřely se rovněž dveře do nejlépe vybavené knihovny v oboru, představující jedinečnou společenskou hodnotu. V polovině 90. let měla zhruba 70 000 svazků, kolem 500 titulů novin a časopisů, udržovala kontakty s 500 institucemi (430 v zahraničí).

Přínos pro politiku

Nejtěsnější vztah k praktické politice měl ÚMV zřejmě v letech 1990–1992: Podílel se tehdy nepřímo na jednáních o nových bilaterálních smlouvách ČSFR. Snažil se rovněž vytvořit platformu pro česko-slovenský dialog. Po červnových volbách roku 1992 se bezprostřední propojení s prací (F)MZV oslabilo a nadále fungovalo spíše na základě osobní angažovanosti a neformálních vazeb; do vzá-

jemného vztahu se vrátil pocit jisté nena- plněnosti a deficitu.

ÚMV se nicméně snažil iniciovat změnu politiky. Šlo o oblasti, v nichž vnímal politiku jako nedostatečnou, případně chybnou.

- Ve vztahu k evropské integraci a regionální spolupráci zaujímal převážně institucionalistické stanovisko. Pojímal Evropskou unii (a podobně i Visegrádskou spolupráci) nejen jako hospodářské společenství, ale i jako společenství sdílených hodnot. Podporoval rozvoj multilateralismu, včetně odůvodněného sdílení suverenity v rámci EU, jako hodnotu samu o sobě a jako základ aktivní české pozice v mezinárodních vztazích.

- Ve vztahu k Německu analyzoval historickou zátěž vzájemného vztahu, vždy ale důsledně upozorňoval na to, že neexistuje pozitivní řešení mimo rámec evropského integračního procesu a podporoval konstruktivní evropskou roli Německa.

- I v době největšího útlumu vztahů s mečiarským Slovenskem se snažil kultivovat vazby se slovenskými partnery, zdůrazňoval zájem o vývoj na Slovensku a snažil se naplňovat pozapomenutý slib reprezentací obou států rozvíjet „nadstandardní vztahy“ mezi oběma následnickými státy.

- ÚMV podpořil směřování do NATO a potřebu reformy ozbrojených sil, vždy ale dával důraz na širší než pouze atlantickou dimenzi bezpečnostní politiky. V tomto smyslu zdůrazňoval zejména roli OSN a OBSE.

- Prosazoval požadavek aktivní politiky vůči Rusku a zemím bývalého Sovětského svazu, rozvojové politiky, ochrany životního prostředí, řešení regionálních krizí a konfliktů.

- Snažil se předkládat ucelené koncepční návrhy na formulování politiky, odpovídající soudobým požadavkům (viz návrhy koncepčních dokumentů bezpečnostní politiky).

V nejobecnější rovině Ústav informoval českou politiku a odbornou veřejnost o odborném diskurzu ke zkoumaným tématům. Pořádal rostoucí počet akcí pro odborníky, politiky či zainteresovanou veřejnost. Vzdělávací funkci plnil zejména prostřednictvím veřejných přednášek a konferencí/seminářů, od roku 1997 také jako mateřská instituce Diplomatické akademie MZV. Jeho reprezentační funkce spočívala v organizování akcí, jež by jinak zatěžovaly MZV nebo by byly pro oficiální místa problémové. Mezinárodní funkce ÚMV spočívala především v navazování dlouhodobých kontaktů

s profilovými odbornými pracovišti v zahraničí.

Ústav mezinárodních vztahů ovšem neměl dostatečný potenciál na to, aby plnil roli teoretického pracoviště a aby prohluboval metodologii výzkumu mezinárodních vztahů a zahraniční politiky. Tuto schopnost začal získávat až od konce 90. let.

Príspevek k širšímu diskurzu o mezinárodních vztazích

V letech 1989–1998 se v zásadě podařilo uskutečnit radikální změnu v charakteru práce a identity ÚMV: byla provedena deideologizace a depolitizace výzkumné činnosti, zvýšila se její odbornost, proběhla její postupná internacionalizace. Pro autoritativní zahraniční výzkumná centra se ústav stal sice ne rovnocenným, nicméně vyhledávaným partnerem. Tam, kde se jeho názor rozcházel s oficiální politikou, byl vliv ÚMV na zahraniční politiku přes veškerou snahu omezený. Ústav mezinárodních vztahů nicméně přispíval k rozvoji širšího diskurzu o jednotlivých tématech. Paralelně s rostoucí autonomií ve vztahu k politice rostla i akademická úroveň ÚMV a jeho význam jako veřejné výzkumné instituce a informačního centra v oboru mezinárodních vztahů a zahraniční politiky.

Vladimír Handl (1957), výzkumný pracovník Ústavu mezinárodních vztahů.

handl@iir.cz

¹⁾ Zákon 424/1991 Sb. O sdružování v politických stranách a politických hnutích, § 5, odst. 3.

²⁾ Viz studie Trhlík, Zdeněk: Přestavba v ČSSR a její vliv na vytváření podmínek pro realizaci čs. zahraniční politiky, ÚMV, Praha, květen 1989.

³⁾ Čebiš, Vladimír: Rozvíjení nového myšlení v socialistické zahraniční politice a diplomacii, Mezinárodní vztahy, 1/1989, s. 7.

⁴⁾ Valenta, Jiří (ed.): Máme národní zájmy? Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1992. Had, Miloslav (ed.): České národní zájmy: příspěvek k diskusi. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993. Kotyk, Václav (ed.): Česká zahraniční politika: úvahy o prioritách. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

⁵⁾ Had, Miloslav (ed.): České národní zájmy: příspěvek k diskusi, op. cit.

⁶⁾ Kotyk, Václav (ed.): Česká zahraniční politika, op. cit.

⁷⁾ Pick, Otto: Česká republika ve světě, in: Kotyk, Václav (ed.): Česká zahraniční politika, op. cit., s. 11–16.

⁸⁾ Drulák, Petr: Mezinárodní vztahy – časopis a disciplína, in: Mezinárodní vztahy, 1/2001, s. 5–7.

⁹⁾ Například Vznik Československa 1918. K vydání připravila Milada Polišínská a kol. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994.

Evropa, bezpečnost a rozvojová spolupráce

Tři pilíře činnosti ÚMV v letech 1998–2004

Do výzkumného oddělení ÚMV jsem nastoupil na podzim 1994. V říjnu 1996 jsem přijal nabídku Otto Picka stát se vedle statutárního zástupce Jaroslava Jandy druhým zástupcem ředitele se zaměřením na vědu a výzkum. Po úmrtí Jaroslava Jandy jsem v říjnu 1997 postoupil na pozici statutárního zástupce a po odchodu Otto Picka na ministerstvo zahraničních věcí jsem byl v březnu 1998 jmenován ředitelem.

JIRÍ ŠEDIVÝ

Po svém předchůdci jsem zdědil zkon-solidovanou a v zásadě transformovanou instituci. Po období chaosu z počátku 90. let, které bylo spojeno s působením ředitele Jiřího Valenty, a krátkém intermezzu Věry Jeřábkové, přinesl ředitel Pick řadu zásadních změn, a to jak v metodě řízení organizace, tak v náplni práce, ale i celkové atmosféře instituce. Především vnesl do ústavu anglosaského ducha otevřené debaty a popperovského kritického myšlení.

Pod jeho vedením vzrostl počet výzkumných projektů, přičemž rostl podíl grantů vnějších, respektive nevládních zdrojů. Díky rozsáhlým mezinárodním kontaktům Otto Picka se ÚMV stával viditelnějším i na zahraniční odborné scéně. Začali jsme též vydávat nový časopis v angličtině – *Perspectives*. Původně měl sloužit pro publikování anglických překladů nejlepších článků z *Mezinárodních vztahů* a *Mezinárodní politiky*, ale postupně se začal emancipovat a publikovat převážně původní texty.

Výzkumné oddělení prošlo v roce 1997 reorganizací a částečnou omlazovací kúrou. V rámci reorganizace se museli všichni stávající výzkumní pracovníci přihlásit do konkurzu, jenž byl přirozeně otevřen též pro zájemce externí. Hlavním výběrovým kritériem byly kvalifikační předpoklady uchazečů. Při výběru jsme se vyhýbali politickému kádrování, a tak své místo ve výzkumném oddělení obhájilo i několik starších pracovníků ústavu, kteří se v minulosti aktivně angažovali v KSČ. V té době pro nás také průběžně pracovalo několik cizinců – ať již to byli stážisté, nebo stálí zaměstnanci.

Otevřenost alternativním názorům a celková nedogmaticnost ústavu začala záhy

přitahovat zahraniční diplomaty akreditované v Praze, kteří sem přicházeli konzultovat aktuální témata české zahraniční politiky. Návštěva ústavu se stále častěji stávala jedním z bodů programu oficiálních zahraničních návštěv.

Vztahy s ministerstvem zahraničí

Ministerstvo zahraničních věcí je zřizovatelem a hlavním rozpočtovým příspěvatelem ústavu a v neposlední řadě též vlastníkem budovy v Nerudově ulici. Ředitele ÚMV jmenuje ministr. Dobré vztahy s MZV jsou pro ústav životním zájmem. Pohříchu se nám nikdy nepodařilo jednoznačně definovat a institucionálně ukotvit funkční a trvalý vzorec systematické spolupráce s MZV na tématech české zahraniční politiky, který by navíc existoval nezávisle na změnách vedení ministerstva. Nepodařilo se to i přes existenci množství neformálních osobních kontaktů mezi jednotlivými pracovníky či součástmi obou institucí.

Na ministerstvu zahraničí pracuje řada vzdělaných profesionálů a teritoriálních odborníků. Mnozí z nich sledovali naše publikace, někteří do nich i přispívali, účastnili se konferenčních aktivit ústavu, oponovali výstupy z našich projektů, konzultovali s odborníky ÚMV. Šlo však spíše o neformální osobní kontakty, které narušovala personální diskontinuita na ministerstvu. Nepomohlo ani přecházení Ústavu mezinárodních vztahů (za mého působení ve vedení ÚMV zhruba šestkrát) v organizační struktuře ministerstva.

K posílení vztahů naopak přispěla Diplomatičká akademie, která byla v letech 1997 až 2006 organizační součástí ústavu a jejímiž kurzy prošly stovky zaměstnanců ministerstva. Pomohlo také několik

PADESÁTÉ VÝROČÍ ÚMV

konferenčních akcí k ožehavým tématům, které jsme pro ministerstvo zorganizovali. Prvním příkladem byla mezinárodní konference k romské otázce v době, kdy byla Česká republika na mezinárodním pranýři za údajné pošlapávání práv této menšiny.¹⁾ Dalším byla série tří česko-ra-

kouských konferencí, v jejichž rámci se mimo jiné diskutovala témata společné minulosti, která byla v té době na oficiální úrovni zablokována. Neujala se naopak naše nabídka krátkodobých (3 až 6 měsíců) vzdělávacích stáží pro diplomaty.

Ústřední a opakující se problém vztahů se *zamini* vyplývá ze střetů byrokratické kultury, která je založena na loajalitě k politické linii toho, kdo zrovna vládne, s akademickou kulturou otevřené diskuse. Další třetí plochy vznikají na základě požadavků praktické relevance ÚMV pro práci ministerstva. Zde hraje roli určité nepochopení funkce a možností výzkumného ústavu či think tanku ze strany úředníků. Zatímco úředník se soustředí především na krátkodobou a operativní činnost a ve svém úzkém oboru má obvykle bezkonkurenční znalosti a unikátní informace, badatel může nabídnout širší kontext a dlouhodobější pohled či strategický rámec dané oblasti či problému, jenž však nemusí vždy být bezprostředně využitelný pro praxi.

Vždy jsme při obhajobě smyslu ústavu zdůrazňovali právě ono dlouhodobé, kumulativní a na první pohled ne příliš viditelné působení našich činností na kultivaci širší expozice debaty o zahraniční politice a mezinárodních vztazích, přínos alternativních pohledů a v neposlední řadě též význam ÚMV v oblasti veřejné diplomacie v zahraničí a osvěty doma.

Problém střetu s politickou koncepcí oficiální zahraniční politiky se v rámci mé zkušenosti výrazněji vyostřil dvakrát: poprvé v polovině 90. let, kdy ministerstvo řídila ODS, a podruhé na přelomu století, pod vládou ČSSD. V obou případech jsme byli obviňováni z odchylek od oficiální zahraničněpolitické linie v našich publikacích a veřejných vystoupeních. V obou případech se ve vedení mi-

nis-terstva diskutovala možnost zavedení určitých korektivních opatření (procedurálních i personálních), která měla směřovat k zúžení prostoru pro otevřenou diskusi.

V prvním případě vznikl konflikt v rámci debat, jež souvisely s úsilím České republiky o vstup do Severoatlantické aliance. V našich diskusích a veřejných vystoupeních některých našich pracovníků jsme dávali prostor alternativním názorům zdůrazňujícím také možná rizika členství v NATO či zvažujícím variantní způsoby zajištění bezpečnosti České republiky. Dalším kamenem úrazu byla naše otevřená kritika příliš individualistické zahraniční politiky ČR v období ministra Zieleniece, zejména pak odmítání mnohostranné spolupráce v rámci střední Evropy, respektive Visegrádské skupiny, a podceňování příprav na vstup do Evropské unie.

Z ministerstva zahraničí zazněly návrhy na zrušení ÚMV, nebo požadavek propustit nebo cenzurovat některé výzkumné pracovníky. Jakkoli jsem s některými názory některých svých ústavních kolegů nesouhlasil, vždy jsem doporučení tohoto druhu odmítal, a to ať se týkaly návrhů na personální opatření, nebo jakéhokoli okleštění svobodné debaty.

Obdobná situace nastala po nástupu ministra Kavana. První konflikt se týkal kritiky Kavanovy tzv. česko-řecké iniciativy během kosovské operace NATO na jaře 1999 a ambivalentního postoje ČSSD k členství v NATO obecně, která se objevila ve vystoupeních některých našich pracovníků. Dalším konfliktním momentem byla snaha nového vedení ústavu vy-

měnit –
nit –
v rámci
dokončení trans-
formace ÚMV a reor-
ganizace edičního odděle-

ní – osazenstvo redakčních rad časopisů Mezinárodní vztahy a Mezinárodní politika. Rozloučili jsme se především s lidmi, kteří se setkání rad buď nezúčastňovali, nebo nijak k rozvoji časopisů nepřispívali, a to ať již autorsky, nebo v redakčních debatách. Někteří z nich měli shodou okolností blízko k ČSSD a vedení MZV to vnímalo jako naši zápornou snahu oslabit jeho kontrolu nad naší činností.

Vedení ministerstva také podráždilo naše rozhodnutí změnit v rámci celkové reorganizace ústavu pracovní smlouvy zaměstnanců ústavu, které byly doposud uzavírány na dobu neurčitou, na termínované kontrakty. Nevedla nás k tomu absence sociálního citění, z čehož nás vedení MZV výslovně obvinilo, ale snaha motivovat zaměstnance, a zejména výzkumníky, k lepším výkonům. Souviselo to též se zaváděním kritérií hodnocení vědecké práce.

Další transformace ústavu

Do roku 2000 jsme vstoupili v rekonstruované budově, s novým logem a modernizovanou grafickou úpravou všech periodik a s inovovanými internetovými stránkami. V rámci vedení ústavu jsme se shodli, že v zájmu jeho budoucího rozvoje a udržení dominantní pozice na české expertní scéně²⁾ bychom měli posílit aplikovatelný aspekt naší činnosti. V kontextu vzniku nových think tanků jsme si uvědomili, že přichází konkurence a také intenzivnější soutěž o peníze. Pro ústav z toho vyplynula adaptační výzva spočívající v nutnosti skloubit tradiční identitu ÚMV jako „kamenné“ výzkumné instituce akademického typu s novou identitou

flexibilního, na praktickou politiku zaměřeného think tanku.

Vytvořili jsme novou strukturu výzkumného oddělení, které jsme rozčlenili podle klíčových témat do Centra evropských analýz a Centra bezpečnostních analýz. Od tohoto kroku jsme si slibovali určitou racionalizaci práce, intenzivnější zaměření činnosti v tematickém smyslu a kultivaci týmového ducha v rámci center. Centra začala vydávat nepravidelné soubory politických analýz – *Evropská témata* a *Bezpečnostní témata*.

V téže roce jsme také zavedli kritéria hodnocení činnosti výzkumných pracovníků. Snažili jsme se v nich prostřednictvím přidělování bodů za jednotlivé složky jejich práce (publikace, vedení výzkumných projektů, organizace konferenčních akcí, přednášková a mediální činnost atp.) vyvažovat hodnocení kvantitativních a kvalitativních aspektů. Na konci roku jsme pak na základě dosažených výsledků a kvantifikace podílu jednotlivých výzkumných pracovníků na souhrnném badatelském produktu ústavu nastavovali výši jejich osobního ohodnocení a odměn.

Třetím pilířem výzkumu – tedy kromě bezpečnostního a evropského – se měla stát problematika globálních otázek a rozvojové spolupráce. Česká republika se v té době přesouvala z polohy příjemce rozvojové pomoci do pozice dárce. V rámci ústavu začala na žádost MZV pracovat skupina odborníků – „rozvojářů“ – jejichž úkolem bylo tento přechod koncepčně uchopit a navrhnout institucionální ukotvení rozvojové problematiky v rámci státní exekutivy. Má původní představa byla, že se z tohoto třetího centra záhy vydělí jádro exekutivní rozvojové agentury, která bude působit buď v rámci MZV, nebo samostatně, a v ústavu zůstane badatelské a expertní zázemí pro rozvojovou spolupráci.

Od center jsme si též slibovali jejich vzájemnou spolupráci na průřezových projektech, v nichž by se propojovala bezpečnostní problematika s tematikou rozvojovou a evropskou, a to zejména ve světle zkušeností s postkonfliktní stabilizací v různých válečných oblastech 90. let a v souvislosti se zapojováním Evropské unie do mírových operací v rámci rodící se Evropské bezpečnostní a obranné politiky. Nakonec však rozvojová exekutiva v ÚMV zůstala až do současnosti. Na průřezové syntetické výzkumné projekty ale bohužel nezbyla kapacita a energie.

Rok 2000 považuji za svým způsobem zlomový. Během tohoto roku se nám po-

dařilo završit transformaci Ústavu mezinárodních vztahů. Kromě již zmíněné nové grafické tváře ÚMV, ustavení výzkumných center a zavedení kritérií hodnocení badatelské práce nám Rada vlády pro výzkum a vývoj schválila výzkumný záměr na příštích pět let. Kolegium ministra zahraničí odsouhlasilo na konci roku střednědobou koncepci ústavu a novelu jeho statutu.

Konsolidovala se též situace v periodikách. Šéfredaktorem Mezinárodních vztahů se stal Petr Drulák, jenž dokázal v krátké době podstatně zvýšit akademickou úroveň časopisu, a Mezinárodní politiku začal úspěšně řídit Zdeněk Zbořil. K oběma časopisům jsme vytvořili vlastní samostatné redakce (doposud byly řízeny poněkud nepřehledně v rámci edičního oddělení), což výrazně pomohlo jak k jejich jasnějšímu profilování a vymezení se navzájem, tak k přehlednějšímu rozlišení mezi vydavatelskou a nakladatelskou činností ústavu.

Za zmínku také stojí poměrně vysoký náklad publikací v tomto roce – kupříkladu knižních titulů bylo 20 v celkovém nákladu 127 000 výtisků. Byl to důsledek rozšiřující se spolupráce s Karolinem a našeho zapojení do komunikačních aktivit ministerstva zahraničí před vstupem do Evropské unie, pro něž jsme připravili úspěšnou ediční řadu informačních příruček o EU. Novým vedoucím výzkumného oddělení se od 1. ledna 2001 stal Petr Drulák a šéfem edičního oddělení jsem ke stejnému datu jmenoval Vladimíra Trojánka.

Tím byly v podstatě ukončeny hlavní personální změny ve vedení ústavu a završena organizační transformace struktur a metod řízení ústavu. Ústav byl přetvořen do podoby moderního, pružného, otevřeně komunikujícího výzkumného pracoviště, jež kultivuje domácí debatu a je rovnocenným partnerem svých zahraničních protějšků.

Z hlediska tematického jsme rozvíjeli naši činnost především v rovině evropské – blížil se vstup do Evropské unie (1. 5. 2004), sledovali jsme a analyzovali jednání Konventu k institucionální reformě EU a moderovali v tomto ohledu odbornou debatu.³⁾ Po 11. září 2001 výrazně stoupla poptávka po bezpečnostních analýzách a výzkumných či konferenčních projektech s bezpečnostní tematikou. S nástupem Petra Druláka nejprve do vedení výzkumného oddělení a poté do funkce zástupce ředitele jsme se také začali mnohem více a systematictěji věnovat teoretickým pohledům na mezinárod-

ní vztahy, a to zejména z hlediska postpozitivistických přístupů.

Ve druhé polovině roku 2003 jsme zpracovali klíčové části výzkumného záměru ústavu pro období 2005 až 2011. Při vědomí životní důležitosti pro další rozvoj ústavu a vzhledem k připravované změně statutu ústavu z příspěvkové organizace do veřejné výzkumné instituce (přechod byl ukončen k 1. 1. 2007) se na tomto projektu podílela většina zaměstnanců. Závěrečné fáze zpracování záměru a samotný přechod ústavu do nové organizační formy dokončil můj nástupce.

Závěrem

Hodnotím-li zpětně sledované období, lze je rozdělit do tří fází. První se kryje s rokem 1998 a bylo to období ohledávání terénu v kontextu nové funkce. Z hlediska přetváření ústavu bylo zřejmě nejdůležitější druhé období v letech 1999 až 2001, v němž jsme završili transformaci ústavu a vytvořili základní výzkumný, organizační a manažerský půdorys, na němž ústav funguje víceméně dosud. Třetí fázi, tedy až do mého odchodu v září 2004, lze chápat jako období doladování chodu již stabilizované instituce. Někdy v polovině této poslední fáze jsem začal pociťovat jistou nespokojenost, vyplývající právě z onoho poklidu a stability. Sílil ve mně pocit, že již nemohu ústavu nic nového nabídnout, a začal jsem se rozhlížet po jiném uplatnění. Nicméně léta strávená v Ústavu mezinárodních vztahů považuji za nejpłodnější a nejšťastnější ve svém dosavadním pracovním životě. Rozhodujícím způsobem k tomu přispěli kolegyně a kolegové ze všech útvarů ústavu, kteří vytvořili pracovitý a kreativní tým a příjemnou atmosféru v osobních vztazích, podporovali mne i ve chvílích těžších a laskavě tolerovali mé chyby a omyly.

○

Jiří Šedivý (1963) v letech 1998 až 2004 ředitel Ústavu mezinárodních vztahů, nyní náměstek generálního tajemníka NATO pro obrannou politiku a plánování.

¹⁾ Viz sborník z konference The Roma and Europe. Romové a Evropa. ÚMV 1999.

²⁾ V tomto nás velmi povzbudily výsledky kvantitativního šetření na téma *Bezpečnostní komunita v ČR*, které na zakázku MZV a Ministerstva obrany ČR zpracovala a v roce 1999 publikovala agentura STEM. Podle této studie byl ÚMV vyhodnocen jako instituce, která má „rozhodující pozici“ v oblasti tvorby expertního a veřejného mínění a poskytování prostoru pro diskuse o otázkách mezinárodních vztahů a bezpečnosti.

³⁾ Viz *Od Konventu ke vstupu: česká debata k ústavní smlouvě*. Konference pořádaná ÚMV ve spolupráci s MZV, 18. 9. 2003.

Optimistická tragédie na Korejském poloostrově

ZDENĚK ZBOŘIL

Celý svět považuje po desetiletí za jedno z ohnisek válečného nebezpečí Korejský poloostrov. Důvodů k obavám bylo vždy dost a jejich odpočítávání obvykle začíná uzavřením příměří v Pchanmundžomu v létě 1953. Je to nejdéle trvající mimořádný vztah mezi hned několika zeměmi – KLDŘ, Korejskou republikou a Spojenými státy, a to vše pod kuratelou OSN.

Jen tento fakt nás už opravňuje hovořit o tragédii na Korejském poloostrově, jejímiž oběťmi bylo více než dva a půl milionů mužů v uniformách a asi čtyři miliony civilistů, většinou žen, dětí a starců. Kdo si neumí představit sílu takového prožitku na severu i na jihu Korejského poloostrova, může sice zapsat kalendářium řady konfliktních událostí, a může se proto pokusit definovat znepřátelené strany hned ze dvou hledisek. Totiž podle toho, zda o nich předpokládáme, že se snaží uzavřít mírovou dohodu a žít společně třeba i podle zásady dva státy jedna země – jedna Korea, nebo mohou pětapadesátiletý klid zbraní vnímat jen jako přípravu na nějakou novou válku.

Dat o tom, jak se v severní a jižní části poloostrova připravovali spíše na válku než na mír, je tolik, že se většina pozorovatelů dění na Korejském poloostrově soustřeďuje téměř výlučně na množství železa a svalů, lidských a materiálních zdrojů použitelných při vojenských akcích, možnosti a ochotu jejich tvorbu financovat, a to i když se jedná o tak riskantní projekty, jako je snaha získat nukleární zbraně nebo jiné arzenály podobné ničivé síly.

Také rozvoj formálních politických a ekonomických struktur, institucí a systému vládnutí bývá předmětem studia nebo komparativního studia, jak ukazuje dnes již starší, ale stále ještě monumentální a teoreticky důkladně založená studie Sung Chul Yanga z Kyunghee University v Soulu.¹⁾ Kromě statistiky jde tomuto autorovi také o ideologii, historické tradice a politickou kulturu, korejský nacionalismus a antiimperialismus, který ačkoli se často jeví jednoznačný v kritice politiky Spojených států na Dálném východě, případně v minulosti podobně kri-

tický vůči zahraniční politice SSSR a dnes opatrným pozorováním chování Ruské federace a její energetické politiky a environmentálních iniciativ na pobřeží Pacifiku, je stále oběma částmi Korejského poloostrova považováno za nejbližší potenciální nejistotu Japonsko.

Když první neúspěšná severokorejská strategická střela ukázala, že přes všechny problémy je schopná doletět až na japonské ostrovy, vzbudilo to ohlas nejen v KLDŘ, kde vztah obyvatel k vojenským programům vlády je opakovaně ověřován i mírou chudoby a bezprostřední zkušeností, kolik to všechno vlastně stojí a komu na úkor, ale i na jihu, kde stále přetrvává negativní vztah k Japoncům a Japonsku, bez ohledu na skutečnost, že právě odtud přišla nová industrializace a s ní prosperita země i jejích občanů.

Militarizace politiky a politizace armády

Také proto se nelze vyhnout problému, kterým je v obou částech poloostrova vztah armády a politiky, nebo přesněji problému militarizace politiky a politizace armády. V obou zemích si dodnes vojenské síly uchovávají právo mít poslední slovo v politických otázkách, a to bez ohledu na skutečnost, že padesátileté panování nad osudy Korejců je už oslabené zejména na jihu ve prospěch národních i nadnárodních politických institucí, které se však přesto čas od času rády ukazují na veřejnosti v uniformách nebo alespoň v jejich blízkosti. Na severu je situace podobná, jen trochu jednodušší a přehlednější. Zde je armáda stále nejvýznamnější politickou silou v zemi nebo alespoň nejsilnější politickou frakcí vládnoucí Korejské strany práce. Ten, kdo na severu, podobně jako na jihu, kontroluje ar-

mádu, kontroluje politiku, ačkoli ne vždy ten, kdo kontroluje politiku, má pod kontrolou celou armádu.

Obě země, když si odmyslíme rozdílné možnosti participace Korejců na politickém procesu, mají ještě jednu věc společnou. Jejich zahraniční politika je ovlivňována tradičními spojenci, dnes tedy na jihu Spojenými státy, na severu Čínskou lidovou republikou. Tento geopolitický zřetelný fakt má ovšem celou řadu nuancí, které oběma zemím přinášejí, a zejména v minulosti přinášely, rozdílný prospekch a nejen materiální bohatství.

Čínská kultura pera, na rozdíl od japonské kultury meče, byla vždy na Korejském poloostrově považována za dominantní. Rychlý ekonomický růst v ČLR v posledních dvou desetiletích předvedl, zdá se, i severokorejské politicko-byrokraticko-vojenské elitě, že je možné přežít nejen ekonomické, ale i politické změny, a to aniž by byla ořezána pyramidální struktura státní a stranické moci. Konečně představíme-li si tento model jako dvě někdy se překrývající, ale většinou samostatné v prostoru trčící pyramidy, snadno zjistíme, že kromě jejich na sobě zdánlivě nezávislých vertikálních os jsou spojeny na úrovni horizontu množstvím státně-stranických vazeb. V případě krize nebo rozpadu obou těchto struktur zůstávají k dispozici pouze tato spojení, spojení mezi institucemi a jednotlivci, které tvoří opět pyramidu, ale postavenou na svém vrcholu. Logicky z toho vyplývá, že největší prospěch z jakékoli změny mají ti na novém vrcholu, rozšířeném do velikosti základny, tedy držitelé maximálního množství informací, a co do množství zahrnující prakticky celý vojensko-administrativní aparát.

Hledání modelu pro sjednocení

Obě části Korejského poloostrova nikoli celých padesát let, ale relativně dlouhou dobu zpracovávají své vlastní modely sjednocení. Pro obě země je ...*rozdělení Koreje realitou, sjednocení ideálem.*²⁾ Korejská válka až do doby před několika měsíci pokračovala válkou slov, propagandy, v minulosti vzájemným podezíráním ze špionáže a organizováním teroristických nájezdů. Nicméně představitelé obou zemí nejen nikdy o sjednocení nepřestali hovořit, ale zdá se, že i s velkým úsilím na něm pracovali. Jejich kontakty byly často skryté za květnatými slovy asijské diplomacie, za diplomatickou kurtoazií v euro-americkém světě neznámou, za gesty a rituály, které by se jinde zdály nesrozumitelnými.

Nicméně to ale nebránilo detailnímu studiu sjednocení Německa, a to nejen v okamžiku šoku z pádu bipolarity, ale i v letech následujících, kdy se pozorovala a analyzovala povaha transformace německých politických a ekonomických institucí, sociálních struktur a agentů transformačního procesu do nejmenších podrobností. Nakonec na obou stranách 38. rovnoběžky došli k názoru, že německá sjednocovací zkušenost je pro Koreu nevhodná a že je třeba najít nějakou novou unifikační formuli, která se pracovně nazývala Demokratická konfederativní republika Koryo, s odkazem na dobu druhého velkého korejského sjednocení z počátku 10. století.

Tyto snahy pak byly po roce 1991 významně ovlivněny konfrontací Spojených států a Korejské lidově demokratické republiky, jejímž předmětem byly vývoj, výroba a vývoz technologií balistických střel/raket, a zejména výzkumu a vývoje vlastního severokorejského nukleárního potenciálu.

Když v roce 1991 rozhodl prezident Bush o stažení asi jednoho sta nukleárních hlavic, které byly do té doby umístěny v jižní části Korejského poloostrova, následoval reciproční akt Michaila Gorbačova, ke kterému se přihlásil prezident Korejské republiky Roh Tae-woo vydáním *Prohlášení o denuklearizaci Korejského poloostrova*, ve které slíbil, že jeho země nebude vyrábět, rozmisťovat, skladovat nukleární zbraně nebo s nimi jinak manipulovat. A jen o několik týdnů později podepsaly sever i jih obdobné společné prohlášení, které navíc bylo rozšířeno i o dohodu o vzájemné, oboustranné inspekci a ověřování.

Od tohoto dne zaznamenává statistika mezinárodních vztahů na Dálném východě nejméně sto padesát událostí, které se týkaly nejen rozvoje či zmrazení nukleárního potenciálu na Korejském poloostrově. Světová veřejnost je někdy přijímala s obavami, jindy s předčasným uklidněním.³⁾ Ale Spojené státy asi i v okamžicích rostoucího napětí a nemožnosti dorozumět se se severokorejskými partnery nezapomínaly nejen na velmocenské po-

zadí celého konfliktu, ale i na regionální politické i vojenské ambice svého jihokorejského spojence – Korejské republiky.

Od léta 2005 se pak v americkém tisku začala objevovat stále častěji myšlenka uzavření mírové smlouvy mezi KLDR a Spojenými státy v zastoupení bojujících stran v letech 1950–1953, a nejednalo se jen o propagandistický útok na kolektivní paměť, ve které stále ještě byla severní Korea otíštěna jako stopa *darebného státu*. K poznání, že s KLDR je možné jednat a vyjednávat, pak nedocházeli jen po-

litičtí komentátoři, ale i činovníci State Departmentu, a to i ti nejvyšší, až konečně v létě 2007 došlo k mediálně dramatickému zvratu, jehož jsme dnes svědky.⁴⁾

Jednoduchost negativního zpravodajství

Po padesátiletém odcizení je obtížné uvěřit, že se na Korejském poloostrově děje něco optimistického. Zvláště, když jsme již přivykli jen negativním hodnocením hrůzu šířícího zpravodajství, jemuž sice nemusíme věřit, ale protože není jiné, zahltuje nás svou jednoduchostí. A obáváme se uvěřit, že se může stát jako před necelými dvaceti lety v Evropě, že zdánlivě monolitický politický systém se rozpadne v okamžiku, kdy to budeme očekávat nejméně.

V Korejské republice se na to snaží být připraveni a opatrně, byť tajemně, reagují i sousední regionální velmoci. Ale zdá se, že tolik neoblíbená globalizace se blíží k dosud pevně uzavřené bráně severokorejského tajemného paláce, a sledujme proto i nadcházející volby, abychom se alespoň podle chování voličů na jihu mohli domýšlet, jak si vykládají, co se děje na severu.

Optimismus se zdá být namístě, i když do tragédie rozdělených korejských rodin, která dnes trvá už skoro padesát sedm let, se v Evropě nedokážeme vcítit. Ale doufejme, že se vše nezmění v novou tragikomedii jako už tolikrát v nedávné i dávné korejské minulosti.

○

Zdeněk Zbořil (1938) je politolog a historik.

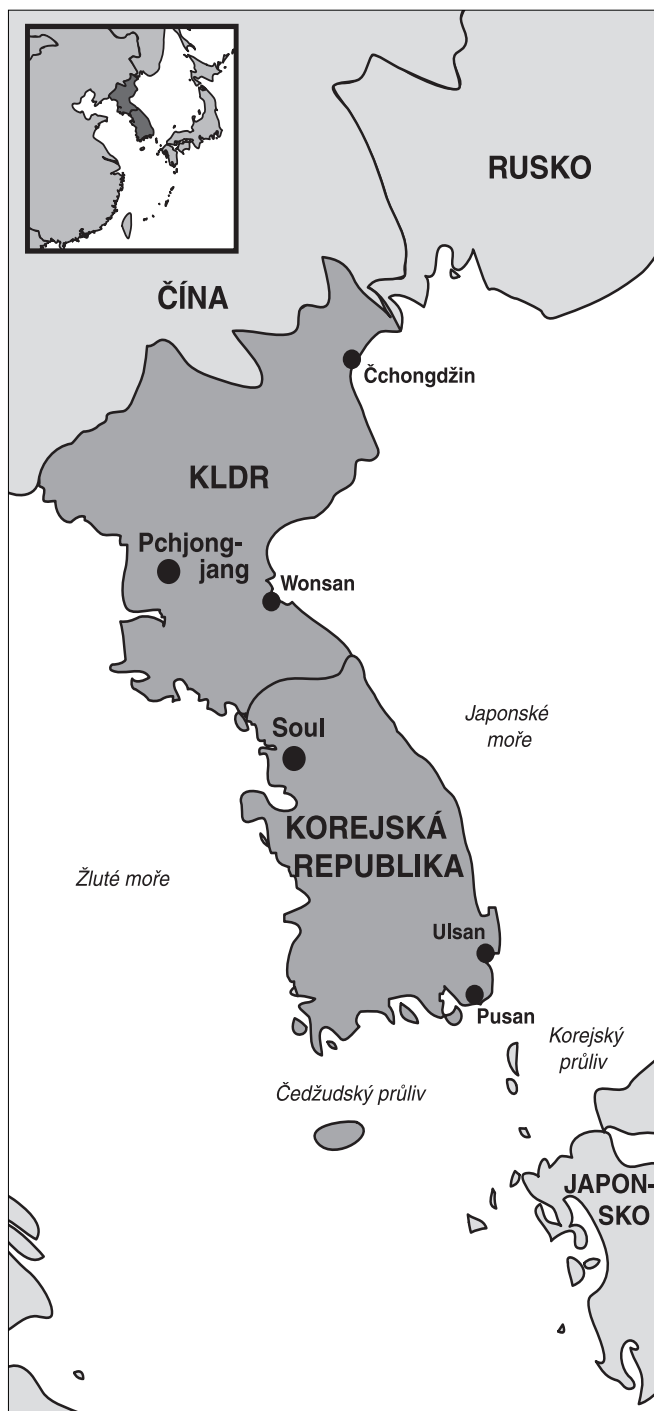
zboril@iir.cz

¹⁾ Sung Chul Yang: *The North and South Korean Political Systems. A Comparative Analysis*, Westview Press a Seoul Press 1994.

²⁾ Cit. d., s. 797.

³⁾ Noor ul Haq (ed.): *North Korean Nuclear Issue*, Islamabad: Islamabad Policy Research Institute 2005, Vol. VII, No. 8, s. 1–19.

⁴⁾ Z této kampaně upozorňujeme na alespoň ilustrativní stati z korejského i amerického tisku na: times.hankooki.com.pk, www.dawn.com, www.ny-times.com, aj.

Průběh a perspektivy arabské ekonomické integrace

JAROSLAV BUREŠ

Vize arabské jednoty odvozené od kulturně-historické blízkosti zemí se začaly objevovat od počátku 20. století. Období vypjatého nacionalismu a arabské studené války (čtyřicátá až šedesátá léta 20. století) se odrazily v hospodářské strategii zdůrazňující potřebu státního dirigismu, dominanci veřejného sektoru, substitučního modelu s důrazem na odbourání závislosti na zahraničních importech. Protekcionismus a ochrana trhu dominovaly nad volným obchodem, což neprospívalo hospodářské integraci.

V sedmdesátých letech byl nezájem způsoben ropným boomem a primárním či sekundárním přerozdělením ropné renty. O skutečné ekonomické integraci arabského světa lze hovořit až od počátku osmdesátých let. Podněty k integraci nepřicházely většinou zevnitř regionu, ale zvenčí, a byly vyvolány integrací Evropy, globalizací a vytvářením dalších velkých ekonomických bloků a také koncem studené války. Z regionálních událostí měla klíčový význam íránská islámská revoluce, irácko-íránská válka a celková regionální nestabilita v průběhu osmdesátých let, které měly rozhodující vliv na vytvoření Rady spolupráce Zálivu (Gulf Cooperation Council – GCC).

Charakteristika trhu a podmínek pro integraci

Arabský svět spolu se subsaharskou Afrikou patří mezi nejméně integrované regiony, s čímž do značné míry souvisí i nízký příliv přímých zahraničních investic. Většinu dosavadních pokusů lze řadit mezi mělkou integraci, vycházející z preferenčních obchodních vztahů a nedůsledně aplikovaných dohod o volném obchodu. Podíl obchodu mezi arabskými zeměmi na celkovém zahraničním obchodu činí pouze 8–10 procent.

Za největší brzdu integrace je udávána nejčastěji nedostatečná zboží komplementarita, patrimoniální charakteristika režimů, odlišnost politicko-ekonomických systémů, špatná infrastruktura a služby, nedostatečně zakotvená legitimita vládnoucích elit, různá závislost na ropné rentě, velké ekonomické rozdíly mezi zeměmi a regionální rivalita. Mezi výhody lze řadit kulturně-historickou identitu (islám, arabský jazyk, společná historie), geografickou blízkost, členství většiny

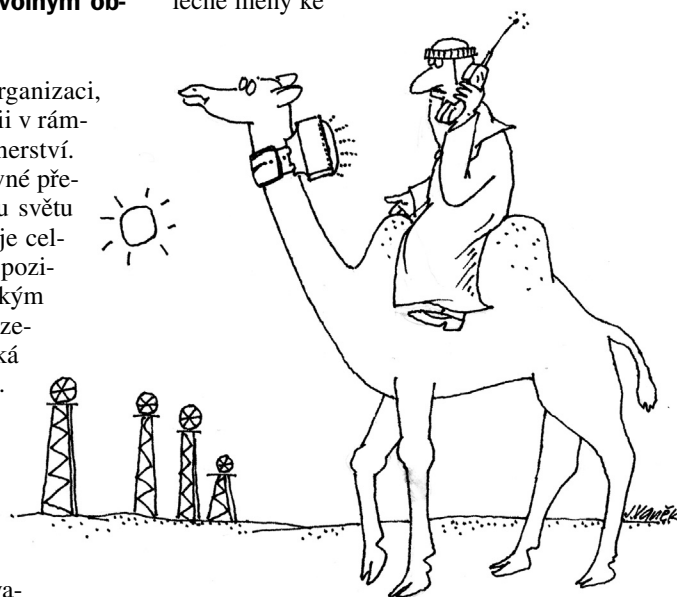
zemí ve Světové obchodní organizaci, úzké vazby na Evropskou unii v rámci euro-středomořského partnerství.

Výhody integrace jsou zjevné především ve vztahu k vnějšímu světu v období globalizace. Zlepšuje celkové postavení a vyjednávací pozice arabských zemí vůči velkým hospodářským seskupením a zemím. Větší trh daleko více láká přímé zahraniční investice. Arabská integrace podstatně usnadní vytvoření euro-středomořské zóny volného obchodu mezi Evropskou unií a jižním Středomořím v roce 2010, EU a zeměmi GCC. Integrované arabské země mohou využívat mezi sebou pravidla o kumulaci původu zboží a lépe kooperovat na produkci výrobků vyvážených do Evropy.

Rada spolupráce Zálivu

Rada spolupráce Zálivu byla vytvořena v roce 1981 a sdružuje šest arabských zemí Zálivu: Saúdskou Arábii, Kuvajt, Spojené arabské emiráty, Bahrajn, Katar a Omán. Ačkoli neexistovala žádná specifická cesta GCC k integraci, bylo možné se opřít o společné politické rysy a identity šesticí zemí: tribalismus, konzervativní islám, monarchismus a jednotný model ropného rentiérského státu. Mocným integračním stimulem byl strach z nestabilního vnějšího prostředí a válek. Státy GCC mají v důsledku rentiérské ropné ekonomiky a závislosti na dovozech nerozvinutou základnu pro ekonomickou integraci, a proto pouze 14 procent z jejich celkového obchodního obrátu bylo v roce 2004 realizováno v rámci GCC.¹⁾

V prosinci 2001 byla uzavřena Ekonomická dohoda mezi státy GCC, která stanovila termín vytvoření celní unie na 1. 1. 2003 a určila standardní tarif pro zahraniční importy pět procent. Došlo ke sjednocení obchodních politik států. Uvolněn byl pohyb pracovní síly, investičního kapitálu, zboží a služeb. Dalším cílem bylo zavedení společné měny GCC, provázané na dolar od 1. ledna 2010, což bude složitý proces s ohledem na odlišnou hospodářskou strategii států. Ta se liší ve vztahu k diverzifikaci ekonomik, závislosti na cizí pracovní síle a ropě. Není jasné, zda-li bude zachována dosavadní orientace na dolar, či dojde k provázání budoucí společné měny ke

koši měn.²⁾ Jednostranné rozhodnutí Kuvajtu revalvovat svou měnu vůči dolaru v roce 2007 v důsledku slabého dolaru a následně importované inflace vyvolalo pochybnosti o schopnostech zemí dodržovat dohodnutá konvergenční pravidla.

Nehledě na zmíněné nedostatky lze říct, že Rada spolupráce Zálivu je nepochybně nejúspěšnějším arabským integračním seskupením v současnosti, i když nebyly dořešeny veškeré problémy. Celní unie byla sice v roce 2007 spuštěna, přesto však přetrvávají ochrannářská opatření. Nepříjemné jsou také reexportní praktiky některých členů GCC (například Sjednocených arabských emirátů), jejichž zásluhou pronikalo trhy GCC hůře identifikovatelné zboží. Paralelně s hospodářskou integrací se dynamicky rozvíjí i spolupráce v bezpečnostní a vojenské oblasti.³⁾

Uzavření bilaterálních dohod o volném obchodu mezi USA a Ománem, Bahrajnem a v budoucnosti snad i SAE ohrožou-

je harmonizaci společné obchodní politiky. Reálně se jeví možnost ustanovení zóny volného obchodu s Evropskou unií, ale bude třeba řešit některé problémy spojené s ochranou trhu.⁴⁾ Připraveny jsou dohody o volném obchodu s Čínou a Tureckem.

Maghrebská integrace a Unie arabského Maghrebu

Unie arabského Maghrebu (UMA) vznikla v roce 1989 v reakci na sjednocování Evropy. Členy se staly dva bohatší ropné státy (Libye a Alžírsko), chudá Mauritánie a Tunisko s Marokem, které jsou výrazně závislé na obchodu s Evropskou unií. Ryze ekonomická motivace sjednocení byla malá a rovněž předpoklady úspěšné integrace chyběly: malá zbožní komplementarita se odrážela v nízkém vzájemném obchodu (asi 5–8 procent); značná role státu; velká závislost na obchodu s EU; špatná infrastruktura, nesměnitelnost měn; rozdílnost standardů a norem; malá investiční aktivita; velká nezaměstnanost a rychlý demografický růst; vysoké tarifní i netarifní zatížení obchodu. Politické rozpory mezi Marokem a Alžírskem kvůli Západní Saharě pravidelně narušují politickou jednotu seskupení.

Podle společné ekonomické strategie z července 1990 měla být v první etapě existence Unie arabského Maghrebu vytvořena zóna volného obchodu, která měla v druhé etapě přerůst v celní unii, otevřenou globálnímu světu.

Maghrebská obchodní a celní konvence povolila dost vysoké dovozní daně a velké množství tarifních výjimek na zboží. Z politických důvodů bylo odkládáno vytvoření Maghrebské banky pro investice a zahraniční obchod. Ke komplikujícím i podporným činitelům patřilo členství, či naopak neúčast členských zemí v různých regionálních integračních seskupeních a mezinárodních organizacích, která znemožnila přijetí společné obchodní strategie. Libye a Alžírsko prožívají ropný boom, a nemají chuť se pustit do nákladných a nejistých reforem.

Maghrebská a obecně arabská integrace má podporu, především jihoevropských zemí, které udržují s tímto regionem preferenční vztahy, což se odráží v „dialogu 5+5“ či „posíleném partnerství“. Francouzský prezident v roce 2007 předložil projekt Středomořské unie (Union méditerranéenne), který zahrnoval středomořské arabské země. Činnost měla být orientována na obchod, bezpečnostní rizika a vybudování společných institucí. Zatímco Maroko i Tunisko souhlasily s men-

šími výhradami s realizací projektu, Alžírsko bylo rezervované a Libye unii rozhodně odmítla z obavy před francouzskou, evropskou hegemonií.

Skutečný zájem o maghrebskou integraci a liberalizaci obchodu mají pouze Maroko a Tunisko, protože neúspěch UMA bude mít značně negativní dopad na jejich úsilí o začlenění do globální ekonomiky ve složitých mezinárodních podmínkách. Dílčí úspěch byl zaznamenán pouze v oblasti budování společné infrastruktury (euro-maghrebský plynovod). Unii arabského Maghrebu lze označit za nejnižší typ integrace, zaměřený spíše na diplomatickou spolupráci.

Velká zóna arabského volného obchodu (GAFTA)

V únoru roku 1997 byl vyhlášen Radou Ligy arabských států (LAS) program zaměřený na vytvoření Velké zóny arabského volného obchodu. Členem se stalo celkem 17 zemí a počítá se s přistoupením dalších zemí v budoucnosti.⁵⁾ Na rozdíl od všech předchozích arabských hospodářských smluv prosazuje úplné odstranění tarifních a netarifních překážek a různých poplatků. GAFTA je zahraničními experty obvykle hodnocena jako tradiční preferenční, obchodní smlouva omezená na obchod se zbožím.⁶⁾

Podle programu mělo dojít v období deseti let k vytvoření arabské zóny volného obchodu cestou postupného každoročního odbourávání celních tarifů o 10 procent. Dekáda započala v lednu 1997 a měla být původně završena v prosinci 2007, ale z prestižních důvodů byla o dva roky uspíšena, ačkoli nedošlo k odbourání tarifních a netarifních poplatků u všech zemí.

V případě úspěchu by vznikl trh se 190 miliony spotřebitelů. Kumulovaný hrubý domácí produkt všech členských zemí činil v roce 2002 přibližně 248 mld. USD, což se rovnalo přibližně HDP Francie či Velké Británie. Obrovské jsou ale ekonomické rozdíly mezi jednotlivými členskými zeměmi.⁷⁾

Arabské komerční vztahy v členských zemích měly být v souladu s výkonným programem a upraveny na základě působení pravidel o původu, specifikací, norem, podmínek zdravotní a bezpečnostní ochrany, místních poplatků a daní. I když kontrola zdravotních a technických norem výrobků se postupně zlepšovala v průběhu posledních deseti let, k výraznější nápravě nedošlo.⁸⁾

Existuje mnoho překážek, jež brzdí vzájemný arabský obchod v rámci GAFTA. Arabský trh je výrazně chráněn vysokými

celními tarify, které činily v roce 2003 v průměru 17 procent, zatímco v Asii činil stejný ukazatel 10,8 procenta, v Latinské Americe 9,5 procenta a v případě nových členských zemí EU pouze 5,2 procenta.⁹⁾ Stupeň ochrany trhu celními tarify se liší podle zemí, které lze rozdělit do tří skupin. Pouze pětiprocentní celní tarify zavedly země GCC. Skupina reformních zemí (Egypt, Jordánsko, Tunisko a Maroko) vytvořila v roce 2004 tzv. agadírskou skupinu a jejich celní zatížení činilo mezi 15–19 procenty. Nejvíce jsou chráněny Sýrie, Súdán, Tunisko a Maroko. Libye odbourala cla na arabské výrobky úplně. Problematické bylo udělení výjimek při zavádění společných celních tarifů na zboží na přechodnou dobu šesti zemím.¹⁰⁾ Zásadně se nezměnila stará zaběhnutá praxe četných arabských zemí vybírat svévolně různé netarifní poplatky, která odrazuje potenciální exportéry a investory.

Limitujícím faktorem byla neexistence kompenzačního systému chránícího export a import chudších zemí před dopady liberalizace, což snížilo jejich zájem o projekt GAFTA.¹¹⁾ Pouze dílčí úlevy byly poskytnuty nejchudším arabským zemím, jako je Palestina, Súdán a Jemen.

Dalším problémem se jeví ochrana zemědělských produktů během sezónní sklizně, přičemž určení její délky bylo v kompetenci státu. Do současnosti neexistují žádná jednotná pravidla o původu arabského průmyslového a zemědělského zboží. Roste podezření, že se na arabské trhy dostává zboží s nedostatečným arabským produkčním podílem z tzv. QIZ zón či čínské zboží s falešnými certifikáty.¹²⁾

GAFTA je omezena pouze na zbožní výměnu, a nikoli na služby a investice, což značně snižuje její přímý dopad. Cizí i arabské investory odrazuje špatná infrastruktura, drahé a nekvalitní služby, byrokracie a korupce. Užitek z volné zóny nebude velký, protože trh GAFTA je malý a ovládaný firmami, jež si mezi sebou vzájemně dohadují smluvní ceny.

Meziarabský obchod byl tradičně velmi nízký a dosahoval 8–10 procent z celkového objemu obchodu, i když bez ropy by byl více než dvojnásobný. V letech 2002–2006 však nastal pozitivní obrát. Roční růst meziarabského obchodu stoupl ze čtyř procent (2002) na 22 procenta (2005). Studie Arabské podnikatelské rady hlásila padesátiprocentní navýšení meziarabského obchodu v roce 2006.¹³⁾

Neexistuje skutečně dostatek efektivních institucí, které by dohlížely na integrační proces, a problém spočívá i v kom-

petencích. Rada LAS není skutečně nadnárodní institucí jako třeba Evropská komise. Nemá legální, politickou moc, aby mohla zasahovat za rámec suverenity členských zemí. Její rozhodnutí jsou právně nezávazná a neexistuje mechanismus, jak je prosadit v praktické politice. Charta LAS potvrzuje jednoznačně suverenitu a nezávislost národních států a princip subsidiarity není jasně stanoven. Zásadní rozdíly mezi Evropskou unií a Ligou arabských států jsou i v kvalitě řízení, počtu zaměstnanců, koncepčnosti a technickém vybavení. Přístupy k reformám LAS se významně liší podle zemí.

Rok 2005 byl důležitý z hlediska akcelerace mezarabských investic především v bankovním sektoru a telekomunikacích. Vzrostl i podíl soukromých investic. V několika případech došlo ke spojování arabských a evropských investorů při financování investic v jiné partnerské, středomořské zemi. V roce 2005 se uskutečnilo několik rozsáhlých arabských investic v zahraničí.¹⁴⁾ Je dobré, že tento proces nastal v době, kdy politická situace v regionu je velmi špatná, i když není zcela jasné, zda se jedná o dlouhodobější trend.

Zapojení arabských zemí do globálních procesů

Eventuální neúspěch arabské integrace zřejmě podstatně zkomplikuje integraci regionu do světové ekonomiky prostřednictvím euro-středomořského partnerství s Evropskou unií. V takovém případě by se vytvořil nežádoucí model závislosti jednotlivých arabských zemí na silném evropském centru. Případní investoři by se spíše vyhýbali přímé přítomnosti na neatraktivních, malých trzích v jednotlivých arabských zemích a obchodně-investiční aktivity by raději řídili z evropského centra (model „hub and spokes“). Dosavadní zkušenosti prokazují, že panarabská integrace v rámci GAFTA je nepravděpodobná ve středně dlouhém horizontu s ohledem na řadu zmíněných problémů vyplývajících z heterogenity arabského světa. Pro některé neropné arabské země je liberalizace obchodu velmi bolestivá s ohledem na značnou závislost jejich státních rozpočtů na celních a necelních poplatcích. Uvědomila si to Evropská unie a preferuje spíše menší integrační celky, jako je Rada spolupráce Zálivu, agadirská skupina či regionální integrace Maghrebu. Jižní dimenze sousedské politiky EU signalizuje dokonce ústup od multilateralismu ve prospěch bilaterální spolupráce Evropská unie–jednotlivé arabské země. Idea blízkovýchodního trhu je nerealizovatelná

do té doby, než bude spravedlivě vyřešen blízkovýchodní konflikt.

Islámská integrace, tak jak ji vážavě prosazuje Organizace islámské konference, je nerealizovatelnou fikcí. Jedno je však jisté. Arabské země odmítají izolaci od globálních procesů. Jejich reformní nedůslednost a váhavost vyplývá spíše z obav o stabilitu politického, ekonomického a sociálního systému. Arabské elity se bojí souběžného, důsledného prosazování ekonomických reforem a demokratizace v době, kdy bezpečnostní situace v regionu je špatná.

Jaroslav Bureš (1953) je výzkumným pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů.

bures@iir.cz

¹⁾ Paola Subacchi: Model of Economic Integration: The EU and the GCC states (paper), Doha Forum 2006, www.qatar-conferences.org/new-democracy/pdf2/DDF006_Paper_Paola_Subacchi.pdf

²⁾ Ve prospěch dolaru svědčí značná dolarová aktiva států GCC v USA, a především enormní zájem udržovat vojenskostrategické vztahy s USA v nestabilním regionu.

³⁾ Státy GCC uzavřely mezi sebou Dohodu o společné obraně, vytvořily společné jednotky Štít poloostrova a propojily své vzdušné síly. V roce 2004 schválily jednotnou strategii boje proti terorismu.

⁴⁾ Mezi největší patří: deficit obchodní bilance a stále dost velká ochrana trhu v zemích GCC.

⁵⁾ Členy GAFTA jsou: Jordánsko, SAE, Bahrajn, Tunisko, Saúdská Arábie, Súdán, Sýrie, Irák, Omán, Palestína, Katar, Kuvajt, Libanon, Libye, Egypt, Maroko, Jemen.

⁶⁾ Sutherland, Peter (chair); Siegmen, Henry (project director), Hoekmen, Bernard: Harnessing Trade for Development and Growth in the Middle East, Report by the Council on Foreign Relations Study Group on Middle East Trade Options, Council on Foreign Relations Press, 23.

⁷⁾ V ukazatelích HDP Súdánu činilo v roce 2002 pouhých 443 USD, což bylo 68krát méně než např. HDP Kataru (28 960 USD).

⁸⁾ Například 70 % egyptských výrobků stále nevyhovuje mezinárodním zdravotním a technickým normám a situace je podobná i u ostatních zemí.

⁹⁾ 6th Euro-Mediterranean Business Summit 2005. Final Declaration of the Summit, Valencia, 23. 11. 2005, In: 2005: Year of the Mediterranean, Ministry of Foreign Affairs and Cooperation, European Institute of Mediterranean 2006, s. 247.

¹⁰⁾ Jsou to: Jordánsko, Tunisko, Libanon, Sýrie, Egypt a Maroko. Výjimky se vztahovaly na zboží, které představovalo více než 15 % z vývozu této šestice zemí.

¹¹⁾ Al-Mandharí, Sulajmán: Arabský jednotný trh v epoše globalizace (v arabštině). Káhira Maktabat al-Matbúli 2004, s. 206.

¹²⁾ Kvalifikované investiční zóny QIZ vznikly v Egyptě a Jordánsku. Jejich cílem je zahájit výrobní kooperaci mezi Izraelem a vybranými arabskými zeměmi. Společná produkce je vyvážena bezcelně do USA.

¹³⁾ Intra-regional Trade in Arab World Up by 50 pc. 2006. Khaleej Times 4. 12. 2006.

¹⁴⁾ Obrovskou investici realizovala např. egyptská telekomunikační firma Orascom, která koupila italskou GSM Wind za 12 mld. euro. Moré, Inigo. The Emergence of the „Multi-Meda“, 2006, In: Med. 2006 Panorama, s. 166–168.

Churchillův výrok „Rusko je hádanka v nitru záhady zabalená do tajemství“ byl před několika týdny aktualizován v souvislosti s oznámením ruského prezidenta Putina, že vážně uvažuje o možnosti stát se příštím ruským premiérem. Ačkoli to veřejně neřekl, ale o to je to důležitější, značí jeho výrok odhodlání zůstat u moci. Na tento krok, některými odborníky již dávno předvídaný, zareagovala média přesně v intencích shora zmíněného Churchillova výroku.

Faktem je, že velká země na východě připravila v posledních desetiletích všem, kteří se jí systematicky zabývají, nejedno překvapení, ale stojí za zamyšlení, nakolik si za tato překvapení „můžeme sami“ tím, že vůči Rusku (a nejenom vůči němu!) používáme zcela nevyhovující „optiku“.

Již na konci osmdesátých let si nikdo z renomovaných odborníků netroufl veřejně vystoupit s představou pádu berlínské zdi či rozpadu Sovětského svazu a je otázka, zda to někoho vůbec napadlo. Realita však byla jiná a na místě hrozivého monolitického kolosu se najednou objevilo patnáct nástupnických subjektů v čele s Ruskou federací. Stalo se přesně to, co si Západ přinejmenším v rétorické rovině toužebně přál. Došlo k tomu ale způsobem, který si nikdo nedovedl představit, v nevhodnou dobu, kdy Západ nebyl připraven, a nevhodným způsobem. SSSR nebyl ve studené válce poražen, ale v její závěrečné fázi byl už prostě „u konce s dechem“.

Na Západě populární, uznávaný a obdivovaný „Gorbi“ byl nahrazen jedním z nejcharizmatičtějších politiků tehdejšího domácího, tj. komunistického, politického pantheonu. Jelcin z doma proklínaného „hrobníka SSSR“ (kterým se ale Gorbačov jistě stát nechtěl) učinil trapného politického statistu. Také Západ nadšeně uvítal „demokrata“ (sic!) Jelcina, který se ale v očích vlastního národa zanedlouho stal ještě trapnější a pravděpodobně i mnohem nenáviděnější figurou, než jakou byl jeho předchůdce. V zahraničí vysoce oceňované politické i ekonomické reformy, které Jelcin a jeho kamaráda zemi naordinovali, uvrhly Rusko do naprostého společenského a ekonomického chaosu, který hrozil přerůst v totální rozpad státu s nedozírnými následky. Je otázkou, jak „aktivní“ roli v tomto období hráli cizí státy a jejich poradci, ale i kdyby jejich role byla zcela „pasivní“, bude pro budoucnost vztahů mezi Rus-

Z prezidenta premiér?

Putinova mocenská rošáda

MAGDA LEICHTOVÁ,
MICHAEL ROMANCOV

V současnosti nemůže být pochyb, že drtivá většina Rusů je přesvědčena o tom, že touto osobností je V.

V. Putin. Prvním krokem na cestě, po níž se vydal, byla snaha stabilizovat zemi, což se mu, zejména díky dlouhodobému růstu cen energetických surovin, bezesporu podařilo. Francis Fukuyama tvrdí:

„Moderní politika měla zkrotit státní moc, aby nasměrovala své aktivity

vzhledem k tomu, co společnost, které vládne, považuje za dobré, a aby usměřňovala vykonávání moci v rámci vlády práva.“ (Fukuyama: 2004, 11) S výjimkou vlády práva, o jejíž výhodách se Rusové ještě nikdy neměli možnost přesvědčit, a je tedy velmi sporné, zda o tento veřejný statek vůbec projevují zájem, byl Putin v podstatě velmi úspěšný. Bohatství tvořené dominantně přírodními zdroji však nestojí na dostatečně solidních základech, o něž by se mohl opřít trvalý hospodářský růst, a brání tolik potřebné politické modernizaci (Zakaria: 2005).

Fareed Zakaria přesvědčivě dokládá: „Přestože demokratický systém mohou zneužívat především autokraté, hned na druhém místě jsou sami občané.“ (Zakaria: 2005, 130) V Rusku se v roce 2008 pravděpodobně dočkáme toho, že se obě možnosti „synergicky“ propojí a Putin ve volbách zvítězí. Vítězství ve volbách jistě mnohým na Západě „zavře ústa“, neboť i zde působí politici, kteří si dostatečně neuvědomují, že „statut nezávislého soudce vystihuje ‚západní model vlády‘ daleko více než nějaké všelidové hlasování“ (Zakaria: 2005, 26).

Figurky na šachovnici jsou připravené s velkou pečlivostí. Ruská ústava, jako výchozí text pro výklad politického uspořá-

dání země, poskytuje nejsilnější pozici v politickém systému prezidentovi.¹⁾ Dosavadní prezidentská praxe dokázala z těchto formálních pravomocí vytěžit maximum, a tak je současný prezident dominantní postavou politického systému.

Vláda a její předseda jsou chápáni, podobně jako v klasických prezidentských systémech, jako poradní sbor prezidenta, a početné vládní personální rošády v poslední době sloužily jako nejsledovanější zdroj pro spekulace o Putinově nástupci ve funkci prezidenta. V parlamentu se současný prezident opírá o výraznou nadpoloviční většinu hlasů proprezidentské strany Jednotné Rusko.

Prezident si tedy dokázal vydobýt na ústavním systému pozici silnější, než by se při četbě textu základního zákona dalo představit. To svědčí o mimořádném vlivu neoficiálních a neformálních faktorů, jako je tradice, osobní charisma, budování sítě loajálních spolupracovníků ve státních orgánech atd. Prezident dokázal systém přesvědčit, že je jeho nejsilnějším hráčem, a text ústavy byl podle tohoto přesvědčení interpretován. Neexistuje zřejmě důvod, proč by k podobnému vychýlení mocenského jádra nemohlo dojít znovu.

Pozice nejsilnějšího hráče systému není v současné situaci spjata ani tak s úřadem prezidenta jako takovým, i když by to odpovídalo ruské tradici silného vládce země. Moc je dnes výrazně navázána na konkrétní osobu Vladimira Putina. Jeho případný přechod do nové ústavní funkce by byl s velkou pravděpodobností následován přesunem reálné moci směrem k této nové pozici.

Konec hry na nadstranického prezidenta

Jako prezident byl Putin až do současnosti formálně nadstranický. Strana Jednotné Rusko se hlásila k jeho politické linii, nikoli prezident ke straně (ačkoli svou náklonnost k ní neskrýval). Ve stejné logice vedení strany nabídko na svém posledním sjezdu zdánlivě překvapivě prezidentovi, aby vedl Jednotné Rusko do letošních voleb.²⁾ Prezident za nabídku dlouze poděkoval a přijal ji.³⁾

Co to v praxi znamená? Poté, co souhlasil s vedením stranické kandidátky, má Putin prakticky jisté místo poslance Státní dumy. Jako lídr strany, která se pravděpodobně stane vítězem voleb, by navíc byl i formálně jedním z vážných kandidátů na post premiéra vlády sestavované na jaře novým prezidentem.⁴⁾

Přípravou na tento scénář předání moci se může z dnešního pohledu jevit i voleb-

kem a Západem klíčové, zda tomu Rusové uvěří...

Zhroucené velmocenské postavení

Ruská společnost, a zejména její „kolektivní psýcha“, byla ve druhé polovině 90. let zcela zdecimovaná zhroucením velmocenského postavení, hmatatelným ekonomickým krachem a s ním související ztrátou sociálních jistot, které byly ve srovnání se Západem nicotné, ale obyvatelstvo věřilo, že jsou unikátní. Komunismus sovětského typu, po desetiletí deformující ruské chápání řádu a celý světový názor, byl zcela konzervativní jak v teorii, tak v praxi. Snad nic proto nemohlo v uzavřené a tradičně paranoidní ruské společnosti, naprosto nepřivyklé svobodě a s ní související odpovědnosti, vzbuzovat větší nejistotu, hrůzu a odpor než deklarovaná „svoboda“, jež na sebe vzala podobu totální anarchie. SSSR by se pravděpodobně ekonomicky zhroutil bez ohledu na změnu poměrů, ale v situaci, která nastala, byl tento krach viditelnější a lépe interpretovatelný. Většinová společnost „instinktivně“ odvrhla vše, co s sebou přinesla „svoboda a demokracie“, a čekala, zcela v duchu ruských chiliastických tradic, na „spasitele“, který Rusko – Západu navzdory – opět učiní silným, sebevědomým a prosperujícím.

ní reforma, která v Rusku proběhla v roce 2005 s platností od 1. ledna 2006. Celá Duma je nově volena proporčně, což eliminuje řadu nezávislých osobností, které se do dolní komory dostávaly v jednomandátových většinově volených obvodech. Kvóta pro vstup do parlamentu byla zvýšena na 7 procent, což omezí počet stran, které do parlamentu vstoupí.⁵⁾ Veškerá parlamentní křesla se tak budou dělit proporčně mezi menší množství parlamentních stran. V čele se stále velmi populárním Putinem (v současné době mu jako politikovi důvěřuje na 68 procent obyvatel⁶⁾) tak má Jednotné Rusko formálně i personálně nakročeno k zisku dvoutřetinové většiny hlasů.

Nejmarkantnějším důsledkem je fakt, že dvě třetiny poslanců mohou měnit ústavu země. Reálná Putinova pozice v systému zřejmě nebude podobné zásahy potřebovat.⁷⁾ Změny ústavy by nejspíš vyvolaly vlnu kritiky na Západě, což by mohlo komplikovat Putinovu pozici při jednání se západními politiky. Podobný krok ale nebude zřejmě nutný. Putin disponuje velkou osobní mocí, vlivem a podporou loajálních spolupracovníků na významných postech v politickém, mediálním i ekonomickém životě Ruska. Dvoutřetinová většina v parlamentu tak je spíše pojistkou proti novému prezidentovi – tolik poslanců je potřeba k vyvolání procedury impeachmentu.⁸⁾ Ačkoli Putin jistě doporučí před prezidentskými volbami voličům sobě loajální osobu, získat moc v zemi formátu Ruska může být lákavé i pro toho nejdělanějšího z nich.

Pro pokračování mocenské rošády Putin v čele země potřebuje osobu, které důvěřuje. Premiéra v Rusku vybírá prezident, Duma jej schvaluje. Putin ještě na svém prezidentském postu pravděpodobně využije možnost označit některého ze svých chráněnců nebo spolupracovníků za svého favorita pro prezidentské volby. Lze očekávat, že tento kandidát ve volbách zvítězí. Kromě podpory nejsilnější strany v zemi (v té době již s Putinem v čele) a finančních prostředků bude také prosazován celostátními ruskými médii – ve většině z nich má stát nebo státní firmy rozhodující vliv. Ruská opozice s výjimkou komunistické strany se není schopna jasně stmelit a postavit proti kremelskému kandidátovi konkurenta s širokou politickou podporou (Politkovská, 2007).

Nově zvolený prezident sestavuje krátce po inauguraci novou vládu. Vítězný prokremelský kandidát by tedy musel kromě osobní loajality přemoci i Dumu (s pravomocí měnit ústavu a vyvolat impeachment),

aby mohl zvolit někoho jiného než Putina. Schválení parlamentem by v tomto scénáři bylo poslední formalitou. Naznačený vývoj má několik nejistých míst – zisk dostatečné většiny v Dumě, vítězství prokremelského kandidáta v prezidentských volbách a výběr Putina do funkce premiéra. V současné době lze říci, že pro zdar podobného záměru bylo učiněno maximum.

Rusko podle ústavy není klasickým prezidentským systémem, zákon pamatuje na zakotvení postu premiéra a vybavuje ho značnými pravomocemi. Prezident sice určuje základní linie domácí i zahraniční politiky, premiér ale pracuje na jejich implementaci a má k dispozici státní finance k jejich zajištění.⁹⁾ Z toho poměrně jasně vyplývá potenciální síla podobného postu, a to i v situaci sporu s prezidentem v případě, že by za premiérem stála (dvoutřetinová) většina Dumy. Duma dodatečně posuzuje zákonnost dekretů s mocí zákona, které prezident vydává, a konečně dvě třetiny poslanců jsou právě potřebné k přehlasování prezidentského veta nad parlamentním zákonem.

Do současnosti vláda odvozovala svou legitimitu převážně od blízkosti prezidentské administrativě (Holzer, 2001), a dokonce v některých případech nedisponovala ani parlamentní většinou. Jedinou změnou nutnou k přenesení mocenského těžiště systému k premiérovi je v naznačené situaci legitimizace vlády prostřednictvím parlamentu a opření výkonu moci o dostatečnou parlamentní většinu.

Místo demokracie liberální impérium

Putin v očích Rusů vybudoval stát, jenž se nemá stát demokracií, či dokonce liberální demokracií, ale podle slov Anatolije Čubajse, liberálním impériem! (Anderson: 2007, 55). Tato představa je Rusům, kteří nikdy v demokracii západního typu nežili, nepochybně daleko bližší a lépe srozumitelná, neboť odráží jejich zážitou zkušenost. Rusko vždy bylo impériem a Sovětský svaz byl jeho pokračováním „jinými prostředky“. Imperátor (později generální tajemník) svou absolutní autoritu nikdy neopíral o něco tak absurdního, jako jsou „volby“, a je nemyslitelné, že by svou pozici opustil jen proto, že mu končí mandát. Skuteční vládcí v Rusku vládnou „na věčné časy“, a ne na předem omezený časový úsek.

Putinovo charisma se podle Perryho Andersona nedá pochopit s použitím našich západních standardů: „Jeho strohý vzhled nám nedává příliš možností ke ztotožnění, ale v Rusku mu jeho prezidentová-

ní umožnilo rozvinout dva atributy, které mu propůjčují aureolu, jež ho přesahuje: První je představa pevné, neochvějné a v případě nutnosti až brutálně tvrdé autority. Jeho mrazivý magnetismus má také kulturní rozměr. Putin je hodně obdivovaný pro své řečnické schopnosti a je prvním novodobým vládcem po Leninovi, jenž umí dobře rusky!“ (Anderson: 2007, 46–47).

Tím, že pravděpodobně setrvá u moci, dle našeho názoru, předurčuje v současnosti tak pozitivně vnímanou stabilitu ke „zmutování“ do – v Rusku tradiční – nehybnosti, jež se postupně mění v mrtvolnou strnulost. Vladimír Vladimirovič Putin pak bude jejím dokonalým zosobněním. ○

Magda Leichtová (1983) působí na Katedře politologie a mezinárodních vztahů FF ZČU v Plzni.

leicht@kap.zcu.cz

Michael Romancov (1969) působí na katedře Mezinárodních vztahů a evropských studií na Vysoké škole veřejné správy a mezinárodních vztahů v Praze a na Institutu politologických studií UK FSV v Praze.

romancov@vsvsmv.cz

Literatura

- Anderson, Perry (2007): Řízená demokracie v Rusku. In: Listy, č. 3/2007, ročník XXXVII. Burian a Tichák, s.r.o., Olomouc, str. 45–60.
Fukuyama, Francis (2004): Budování státu podle Fukuyamy. Alfa Publishing: Praha.
Holzer, Jan (2001): Politický systém Ruska. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.
Politkovská, Anna (2007): Ruský deník. Jota: Brno.
Zakaria, Fareed (2005): Budoucnost svobody. Academia: Praha.

Elektronické zdroje

bd.fom.ru
www.constitution.ru
www.edinros.ru
www.russiavotes.org

¹⁾ www.constitution.ru/en/10003000-05.htm nahlédnuto dne 9. 10. 2007.

²⁾ www.edinros.ru/news.html?rid=43&id=124218 nahlédnuto dne 10. 10. 2007.

³⁾ www.edinros.ru/news.html?id=124221 nahlédnuto dne 10. 10. 2007.

⁴⁾ Sestavení nové vlády je v ruském politickém systému vázáno zejména na prezidentské volby, nikoli na parlamentní. Vláda zaujímá pozici pomocného a implementačního týmu prezidenta, a proto je změna vlády po zvolení nové hlavy státu nutným krokem.

www.constitution.ru/en/10003000-07.htm nahlédnuto dne 9. 10. 2007.

⁵⁾ www.russiavotes.org/duma/duma-electoral_system.php nahlédnuto dne 9. 10. 2007.

⁶⁾ bd.english.fom.ru/report/cat/policy/rating/elect_ratings/elect_rating_2007/ed073001 nahlédnuto dne 9. 10. 2007.

⁷⁾ www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/10/01/AR2007100100504.html?hpid=topnews nahlédnuto dne 9. 10. 2007.

⁸⁾ www.constitution.ru/en/10003000-07.htm nahlédnuto dne 9. 10. 2007.

⁹⁾ www.constitution.ru/en/10003000-07.htm nahlédnuto dne 9. 10. 2007.

Japonsko za Abeho vlády: Další ztracený rok

Do dějin japonského politického života se krátká Abeho vláda zřejmě zapíše jako jeden z dalších historických omylů a sám Šindzó Abe nejspíše doplní triumvirát neúspěšných politiků, ve kterém kralují Sósuke Uno a Joširó Mori. Bylo však Abeho působení ve funkci předsedy vlády opravdu takovou katastrofou, nebo v něm najdeme i pozitivní okamžiky? Může si za svůj pád Abe sám, či ho spíše strhla lavina skandálů jeho ministrů? Co čeká Japonsko pod vedením nového premiéra Jasua Fukudy?

JAN SÝKORA

Když 26. září 2006 nastupoval nově jmenovaný premiér Šindzó Abe¹⁾ do svého úřadu, většina Japonců byla naplněna mírným optimismem. Vládnoucí Liberálnědemokratická strana kontrolovala společně se svým koaličním partnerem, stranou *Kómeitó*, většinu křesel v obou komorách parlamentu – v Dolní komoře dokonce většinu dvoutřetinovou. Japonská veřejnost, jakkoli nejednotná v otázce japonského vojenského angažmá v Iráku, vyjadřovala vládě více než šedesátiprocentní důvěru.

Odstupující Džun'ičiró Koizumi předsedával svému nástupci zemi, jejíž hospodářství se po dlouhém období stagnace těšilo mírnému oživení a úspěšně nastartované ekonomické reformy byly předzvěstí dalšího ekonomického růstu. Ve srovnání s charismatickým Koizumim sice nový premiér působil dojmem dvorského aristokrata, nicméně byl to sám Koizumi, kdo ho prosazoval za svého nástupce a ve své třetí vládě ho pověřil vedením úřadu vlády. Mnohým Japoncům se Abe navíc jevil jako představitel nové politické generace, která si váží konzervativních tradic a neváhá se tvrdě postavit svým asijským sousedům.²⁾ Byl prvním předsedou vlády, který nezažil válku, a nejmladším premiérem v celé poválečné historii – při nástupu do funkce mu bylo téměř na den 52 let. Jen málokterý politik by si dokázal představit příznivější okolnosti svého vstupu do nejvyšších pater politického mrakodrapu.

Za 365 dnů své vlády však Abe dokázal to, co se nepodařilo snad žádnému japonskému politikovi – důvěryhodnost korupčními skandály zmítané vlády poklesla na necelých dvacet procent, což se

v konečném zúčtování projevilo katastrofální porážkou LDS v červencových volbách do Horní komory.

Abeho „krásná země“

Pro žádného japonského politika nebylo snadné nastoupit bezprostředně po Koizumim. Jeho netradiční vzezření, jednoduchý a srozumitelný způsob vyjadřování, jasná definice priorit, to vše společně se silným osobním charismatem působilo na japonskou i zahraniční veřejnost jako magnet. Ačkoliv o něm někteří vnitrostraniční funkcionáři prohlašovali, že zničil Liberálnědemokratickou stranu, ve skutečnosti ji sjednotil a posílil.

Z tohoto pohledu byl Šindzó Abe tím nejméně vhodným nástupcem. Svou upjatostí, odměřeností a povýšeným vystupováním provokoval média, politickou neobratností a nevhodným vyjadřováním si proti sobě popudil vnitrostraničné špičky a ostentativním nezájmem o všední problémy občanů se připravil o podporu japonské veřejnosti. Není pochyb, že k jeho mírně nadřazenému chování ho vedl rodinný původ a dědičně „zajištěné“ místo poslance za prefekturu Jamaguči, které získal jeho děd z otcovy strany Kan Abe již v roce 1937. Abeho otec Šintaró Abe (1924–91) působil jako ministr zahraničních věcí v Nakasoneho vládě a vedl jednu z nejsilnějších frakcí v LDS, konzervativní *Seiwa seisaku kenkūkai*,³⁾ k níž patřil i bývalý premiér Joširó Mori a nakrátko i Džun'ičiró Koizumi.

Rodinná tradice a příslušnost ke konzervativnímu, nacionalisticky orientovanému křídlu LDS se odrazila v jeho postoji ke sporným momentům japonských dějin. Jako představitel vnitrostraničné

platformy *Sdružení mladých poslanců*, kteří se zamýšlejí nad budoucností Japonska a výukou dějin podpořil *Společnost pro tvorbu nových učebnic dějepisu*, jejíž činnost se setkala s odmítavou reakcí nejen v sousedních asijských zemích, ale i v samotném Japonsku. Jednou z hojně diskutovaných otázek byla například role japonské armády při sexuálním zneužívání tzv. „žen útěchy“ (*ianfū*) japonskými vojáky během války v jihovýchodní Asii. Abe nejprve odmítal jakoukoliv odpovědnost s odvoláním na neexistenci přímých důkazů, které by prokazovaly, že se jednalo o donucení, a nikoli o placenou prostituci. Pod tlakem Rezoluce č. 121, kterou v americkém Kongresu předložil demokratický poslanec japonského původu Michael Honda a která vyzývala japonskou vládu, aby se omluvila postiženým ženám a zapracovala tuto temnou kapitolu do učebnic dějepisu, sice později své nekompromisní stanovisko zmínil, nicméně ostře odmítl zařazení této události do japonských učebnic s odůvodněním, že učebnice by měly především přispívat k formování národního vědomí a vést k vlastenectví.

Své nacionalistické postoje představil ve své knize *Za krásnou zemi* (*Ucukušii kuni e*), která vyšla v červenci 2006 a stala se japonským bestsellerem. Krom jiného v ní například zpochybňuje oprávněnost Tokijského tribunálu vynášet rozsudky za zločiny proti míru, neboť činy, za které byli obžalováni souzeni, prý nebyly podle tehdejšího japonského práva považovány za válečné zločiny. Záhy se však ukázalo, že obyčejným Japoncům jsou Abeho „estetické“ hodnoty, patriotismus či snahy o zásadní revizi poválečné pacifistické ústavy v podstatě cizí a daleko více než ideologie je zajímavý problémy každodenního života – výše příjmů, zaměstnanost, dostupnost a kvalita zdravotní péče či reforma penzijního systému. A právě v těchto oblastech Abe jako politik zcela selhal.

Hurikán Katrina po japonsku

Džun'ičiró Koizumi zanechal svému nástupci japonské hospodářství v daleko lepším stavu, než v jakém ho sám v roce 2001 přebíral. Jedním z hlavních úspěchů Koizumiho vlády bylo snížení podílu klasifikovaných úvěrů, které od poloviny 90. let podvazovaly japonské hospodářství, a drastické snížení deficitu veřejných výdajů. V žádném případě se tím však nevyřešily veškeré neduhy bankovního sektoru.⁴⁾ Dalším problémem bylo zajištění stabilního hospodářského růstu.

Mírné oživení, o které se zasloužila uvážena hospodářská politika Koizumiho ekonomického mozku – profesora Tanakaky, bylo taženo především výrobními investicemi a přebytkem obchodní bilance. Stagnovala však osobní spotřeba, neboť v důsledku reformy vzrostla nezaměstnanost a zvýšil se podíl pracovníků na částečný pracovní úvazek.

Japonsko, které provázela pověst rovnostářské země se silnou střední třídou, stálo najednou tvář v tvář postupnému rozvíření příjmových „nůžek“. Nestabilita příjmů, vyvolaná krom jiného i snížením vládních výdajů na sociální a zdravotní systémy, vedla k poklesu úspor⁵⁾ a situaci dále zhoršovalo i postupné stárnutí japonské populace. Jediným způsobem, jak čelit těmto negativním trendům, je zvýšit produktivitu práce v nejbližších pěti letech minimálně o 2,2 procenta ročně.⁶⁾ Ke splnění takového úkolu je však zapotřebí komplexní hospodářská politika doplněná o další systémové změny – propulační politiku, zkvalitnění vzdělávacího systému či větší otevřenost země odborníkům ze zahraničí.

Přestože výsledky hospodářských opatření se vždy projevují s určitým zpožděním, je zjevné, že Abeho vláda neučinila v uplynulém roce ani jediný konkrétní krok, který by směřoval k řešení naznačených problémů. Abe sám se nikdy netajil, že ho ekonomické otázky příliš nezajímají, a rozhodl se spoléhat na své ekonomické ministry, zejména ministra financí, kterým se překvapivě stal Kódži Ómi. Tento čtyřasedmdesátiletý byrokrat, jenž v minulosti zastával různé vládní funkce, se zaměřil na jediný cíl – provést daňovou reformu tak, aby do roku 2011 eliminoval schodek veřejných rozpočtů ve výši 16,5 bilionu jenů. Základem chystané reformy mělo být zvýšení spotřební daně z pěti na deset procent při současném snížení daní právnických osob. Záhy se však ukázala nerealnost tohoto cíle a vláda, neschopná navrhnout jiné kroky ke snížení rozpočtových schodků, rezignovala na daňovou reformu jako celek. Musela se totiž potýkat s nečekaným problémem – hrozbou krachu penzijního systému – který se stal pro Abeho jeho hurikánem Katrina.

Bouří nevole a následnou paniku mezi Japonci střední generace totiž způsobilo zjištění, že Abeho administrativa ztratila v rámci připravované reformy penzijního systému údaje o 50 milionech penzijních pojištěnců a potrvá léta, než se podaří uvést databáze do původního stavu. Naplno se tak ukázalo, že vláda postrádá jakoukoli schopnost krizového řízení. Pro-

fesor Gerald Curtis z Kolumbijské univerzity označil Abeho za „mizerného politika s bídými politickými schopnostmi“.⁷⁾

Nedostatek schopností projevil Abe i v dalších kritických situacích, zejména při řešení politických skandálů jednotlivých členů své vlády. V prosinci 2006 odstoupil kvůli finančnímu skandálu ministr pro správní reformu Gen'ičiró Sata. V lednu 2007 musel Abe obhajovat ministra zdravotnictví za jeho projev, ve kterém označil ženy za „stroje na děti“ a vyzval je, aby pro zvýšení populace odváděly svou práci co nejlépe. V květnu spáchal sebevraždu ministr zemědělství Tošikacu Macuoka, aby se vyhnul vyšetřování zpronevěry vládních fondů, a jeho nástupce Norihiko Akagi odstoupil po dvou měsících kvůli podezření ze stejného přečinu. Začátkem července musel odstoupit ministr obrany Fumio Kjúma, který na přednášce v prefektuře Čiba prohlásil, že svržení atomových bomb na Hirošimu a Nagasaki napomohlo k ukončení války a bylo v tomto ohledu nevyhnutelné.

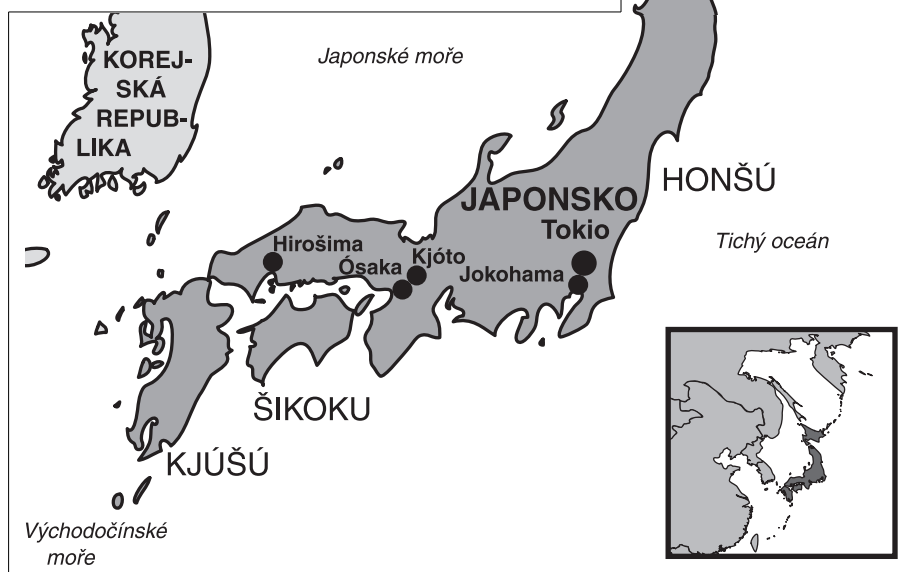
I skálním příznivcům Liberálnědemokratické strany začalo být jasné, že vítězství v nadcházejících volbách se ztrácí v mlhách. Konečné volební výsledky pak už nikoho nepřekvapily. Ztráta devíti křesel znamenala ztrátu kontroly nad Horní komorou a v plné nahotě ukázala, kam se propadla stranická popularita za deset měsíců Abeho vlády. Ačkoli Horní sněmovna nemá pravomoci odvolávat vládu, bývalo zvykem, že po takovémto debaklu převzal příslušný premiér svůj díl odpovědnosti a odstoupil. Abe však ve své politické zaslepenosti takové řešení odmítl a 27. srpna 2007 představil svůj reformovaný vládní tým. Otázkou zůstává, zda to

byla opravdu Abeho vlastní volba. Pro Liberálnědemokratickou stranu, do které hned po nástupu k moci alibisticky pozval zpět všech jedenáct rebelů vypuzených Koizumim v roce 2005, se totiž stal obtížným břemenem a bylo jen otázkou času, kdy se ho stranická mašinérie zbaví. Jeho druhý kabinet tak spíše připomínal vládu „dospělých“, kteří se rozhodli postupně sebrat nebezpečnou hračku z rukou nezkušeného mladíčka. Ostatně vývoj v následujících dvou týdnech tuto domněnku jen potvrdil.

Nový vůdce, nebo jen „vlažná pizza“?

Abeho roční působení ve funkci premiéra bychom mohli hodnotit jako dočasné vychýlení ze správného směru. Bohužel skutečnost nasvědčuje tomu, že japonský vnitropolitický život opět ovládá strana, která je vnitřně zmítána frakčním bojem a v očích veřejnosti nemá téměř žádnou důvěru. Jako vybočení z šedého průměru se tak jeví spíše čtyřletá vláda Džun'ičiróa Koizumiho, zatímco Abe zosobňuje návrat k realitě 90. let.

Nově zvolený předseda strany, jedenašedmdesátiletý politický veterán Jasuo Fukuda, rozhodně není oním charismatickým vůdcem, který by měl navést LDS zpět na Koizumiho orbitu.

Tak, jako Abe zpočátku parazitoval na popularitě svého předchůdce, může i Fukuda těžít z Abeho katastrofálního neúspěchu; nicméně tato počáteční výhoda těžko pomůže vrátit straně její ztracenou důvěru v očích voličů. Fukuda pochází z prefektury Gunma, jedné z centrálních horských oblastí, které nemají přístup k moři, a tato skutečnost se prý odráží i v povaze zdejších obyvatel. Pro svou uzavřenost a absenci jakýchkoli citů je médií přezdíván „vlažná pizza“ s odvoláním na bývalého předsedu vlády Keizóa Obuchiho, původem ze stejné prefektury, který si kvůli své bezbarvé politice vysloužil hanlivé označení „studená pizza“.

Ve prospěch nového premiéra mluví zkušenosti, které načerpal za čtyři roky ve funkci vedoucího úřadu vlády. Je ostříleným, trpělivým a korektním vyjednavcem, pro kterého je nedostatek emocí spíše výhodou než handicapem. V domácí politice se nevyhne jednání s představitelem nejsilnější opoziční strany Ičiróem Ozawou, bez jehož aktivní spolupráce bude jen těžko schopen dostát zahraničněpolitickým závazkům – například vůči Spojeným státům při týlovém zajištění amerických jednotek operujících v Afghánistanu – a zároveň úspěšně nastartovat nezbytné ekonomické a sociální reformy. Hodně mu v tom mohou pomoci média, u kterých se zatím těší umírněné podpoře. Jako vedoucí úřadu vlády se na vlastní kůži přesvědčil, jak důležité je budovat si přijatelný mediální obraz.

Lze jen doufat, že se z této zkušenosti poučil. Bylo by to ku prospěchu nejen jeho vlastní politické kariéry, ale hlavně japonských voličů.

Jan Sýkora (1961) je pověřen vedením Ústavu Dálného východu FF UK v Praze.

sykoraj@gmail.com

¹⁾ Všechna japonská jména jsou uváděna v českém přepisu v pořadí osobní jméno – příjmení.

²⁾ Abe si získal veřejné mínění svým nekompromisním postojem vůči KLDR, díky kterému se podařilo vyjednat v roce 2002 návrat prvních pěti Japonců unesených do Severní Koreje. V červenci 2006 se jako vedoucí úřadu vlády zasadil o uvalení sankcí na severokorejský režim.

³⁾ Tzv. Mačimurova frakce, kterou založil v roce 1962 bývalý premiér Takeo Fukuda. V současné době se k ní hlásí 61 poslanců Dolní komory a 21 poslanců Horní komory japonského parlamentu.

⁴⁾ Vysoký nadále zůstává podíl klasifikovaných úvěrů v regionálních bankách; v březnu 2006 činil u největších bank jen 1,8 % veškerých úvěrů, zatímco u regionálních bank 4,5 %.

⁵⁾ Průměrná míra úspor domácností klesla z 10 % v roce 1997 na 3 % v roce 2004, přičemž téměř 25 % domácností přitom nemá vůbec žádné úspory.

⁶⁾ Průměrná produktivita práce za posledních patnáct let se pohybovala kolem 1,5 % ročně.

⁷⁾ „Is it over for Japan's Abe?“, *Financial Times*, 3. 7. 2007.

Muž s kravatou. Zahraniční politika Gordona Browna

Koncem června se přestěhoval dlouholetý ministr financí Gordon Brown do čísla 10, Downing Street, sídla britských premiérů. Éra Tonyho Blaira definitivně skončila. Zásadní změny ve vnitřní a ekonomické politice nikdo nečekal, jelikož Brown byl vedoucím členem všech Blairových vlád. Jeho zahraničněpolitický profil byl málo známý, přestože jako ministr financí pronесl řadu projevů na téma Evropské unie.

OTTO PICK

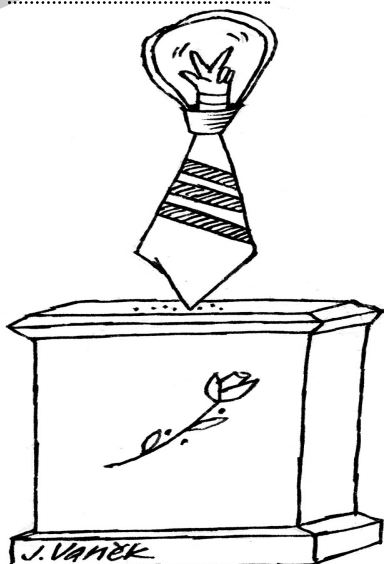
Od samého začátku bylo jasné, že se britská zahraniční politika bude představovat úplně jinak než dříve. V porovnání s Blairem se jeví Brown poněkud moderně, není to věčně usměvavý přítel celého světa. První setkání nového britského premiéra s Georgem W. Bushem v letním sídle amerického prezidenta to potvrdilo. Brown trval na tom, že se na veřejnosti objeví v tmavém obleku s kravatou, a ne jako obvykle u Bushů neformálně v džínách. Americký prezident Brownovi vyhověl a oblékl se do obleku se vším všudy.

Střízlivost a pragmatismus ve vztahu ke Spojeným státům

Britsko-americké vztahy patří mezi základní pilíře britské zahraniční politiky od poloviny minulého století. Dlouhý soumrak britského impéria vyvrcholil takzvaným vítězstvím ve válce proti hitlerovskému Německu. Náklady válečného úsilí Anglii vyčerpaly a znemožnily návrat Velké Británie do role světové velmoci. Vystal nový hegemon a Velká Británie, která se již nemohla ucházet o světové prvenství, si alespoň připsala úlohu nejvěrnějšího a nejbližšího spojence USA. To je politický základ nadstandardních britsko-amerických vztahů. *Special relationship* se ovšem též opírá o nedělitelné kulturní dědictví a o společnou škálu hodnot. Brown určitě nemá nejmenší úmysl nadstandardní rysy britsko-amerických vztahů zpochybňovat, ale oproti Blairovi je jeho přístup střízlivější a pragmatičtější.

Irák je lakmusovou zkouškou současné mezinárodní situace. Jako loajální člen vlády Brown ovšem hlasoval ve sněmovně pro britskou účast na intervenci, ale jako premiér si je vědom, že válka v Iráku

je u voličů vysoce nepopulární. Brown vždy zastával názor, že mezinárodní krize je možno řešit spíše ekonomickou než vojenskou silou. Jeho důrazná podpora pro zásah OSN v Dárfúru potvrzuje, že dává přednost multilaterálním postupům. Přestože se Američanům podařilo sestavit poněkud vratkou koalici ochotných pro intervenci proti Saddámovi, pro veřejnost je válka v Iráku unilaterální akce neokonzervativní vlády ve Washingtonu. Situace ovšem není tak jednoduchá, ale Brown si určitě uvědomuje, že v politice je často vnímání důležitější než realita. Prvním signálem možného otažení od amerických pozic bylo jmenování Marka Malloch Browna na důležité vládní místo na ministerstvu zahraničí. Malloch Brown sloužil řadu let na vedoucích místech v sekretariátu Organizace spojených národů, kde vynikal svou ostrou kritikou americké politiky na Středním východě. Britský ústup z jižního Iráku se dal očekávat, je to jen nejdůležitější příznak všeobecnějšího stahování koaličních sil. Neříká to osudová křižovatka ve vztahu Velké Británie a USA, ale je pravděpodobné, že *special relationship* bude přeshlapovat na místě do amerických voleb na podzim 2008. Každopádně je jasné, že pro Browna se jedná o propojení dvou států a jejich zájmů, nikoliv o soulad dvou nerovných osobností. Jinak řečeno: Bushova idyla s Blairem se nebude opakovat. Oproti tomu obnovení jaderných kapacit britských ponorek a souhlas s případnou výstavbou části amerického protiraketového deštníku v severní Anglii naznačuje, že se Brownova vláda děsí tradiční britské politiky v otázkách euroatlantické bezpečnosti.

Zájem o ekonomickou agendu Evropské unie

Možná, že do amerických voleb nastane několikaměsíční útlum v intenzitě britsko-amerických vztahů. Evropa ale čekat nemůže. Brownovo rozhodnutí nepodrobit ratifikaci reformní smlouvy referendu vyvolalo rozhořčení britské opozice. Brown dobře ví, že reformní smlouva by v britském referendu pravděpodobně neobstála. Je to znovu důkaz pragmatického přístupu, který je pro Gordona Browna určující. Blairovi se nepodařilo posunout Velkou Británii do středu evropského dění. Brown se o něco podobného nebude ani pokoušet. Zajímá ho především ekonomická agenda Evropské unie. Řada komentátorů se domnívala, že Brownův styl se bude těžko ladit s obvyklým bruselským způsobem nekonečného hledání kompromisu. Avšak první měsíce Brownova úřadování na značují, že tomu tak není a že nový britský premiér je slušnější a zároveň složitější, než jeho kritici čekali.

Pro Browna je EU zajímavá hlavně jako ekonomická a obchodní instituce, která zatím marně hledá způsob, jak se vyrovnat s výzvou globalizace a jak čelit rostoucí síle Číny a Indie. Brown definoval svůj pohled na Evropskou unii, ještě když byl ministrem financí, a to před shromážděním londýnských bankéřů¹⁾ a v projevu v Evropském parlamentu.²⁾ Podle Browna potřebujeme „pružnou, reformní, otevřenou a globálně orientovanou“ Evropu. Avšak ochrannářské zaměření evropské obchodní politiky ji pro tuto úlohu diskvalifikuje. Evropa se neobejde bez ekonomické reformy, která by zaručila co největší míru zaměstnanosti. Zatím ale bude Velká Británie dále požadovat vý-

jimku z usnesení Evropské unie regulujících zaměstnanost. Brownova evropská agenda se od té doby vlastně nezměnila.

Na místo ministra zahraničí jmenoval nový premiér Davida Milibanda, který byl krátce kolportován jako alternativní kandidát na místo předsedy Labour Party. Nakonec šlo o volbu bez protikandidáta, Brown triumfoval a Milibanda odměnil. Nový ministr zahraničí je celkem nepopsaný list. Když hovoří o prioritách britské zahraniční politiky, mluví řečí Gordona Browna. Na prvním místě je rozvojová pomoc – boj proti chudobě ve světě. Následuje problematika klimatických změn a potřeba snížit uhlíkové emise. Politickou integraci Evropy tam hledáme marně.

Gordon Brown sloužil deset let jako ministr financí a současný stav britské ekonomiky dokazuje, že odvedl dobrou práci. Jeho politické zázemí vzniklo na ministerstvu financí, jeho hlavní stoupenec je vynikající ekonom Ed Balls a jeho hlavní poradkyně je veřejnosti neznámá Shriti Vaderaová, která vyšla z bankovního prostředí. Ekonomické poznatky jsou pro Browna směrodatné a je nábíledni, že tento přístup bude hrát značnou úlohu při rozhodování o zahraniční politice. Zatím ale není jasné, zdali si Brown uvědomuje, že takový přístup má své limity.

Otto Pick (1925) je emeritní profesor mezinárodních vztahů na University of Surrey ve Velké Británii. Současně působí v Institutu mezinárodních studií, FSV UK.

¹⁾ Mansion House Speech, červen 2005 (www.hm-treasury.gov.uk/newsroomand_speeches)

²⁾ Global Europe: full employment Europe, říjen 2005 (www.hm-treasury.gov.uk/media/093BF/global_europe_131005.pdf)

V sobotu 6. října 2007 Pákistánci¹⁾ sledovali v přímém přenosu státní televize volby prezidenta, které určí směřování druhé největší muslimské země v následujících letech. Zájem o volby neměli pouze obyvatelé Pákistánu, nýbrž i Spojené státy americké v čele s Georgem W. Bushem, pro něhož tato jihoasijská země představuje klíčového spojence v boji s islámskými fundamentalisty.

Podle očekávání se stal prezidentem opět Parváz Mušaraf, který obdržel celkem 671 hlasů ze 702 hlasujících volitelů. Volby prezidenta se nezúčastnily více než čtyři stovky zákonodárců, a to buď z důvodu rezignace, nebo bojkotu voleb. Pro znovuzvolení tudíž stačilo současné hlavě státu získat na svou stranu 352 poslanců a senátorů.²⁾ Oficiální výsledky byly zveřejněny až po 17. říjnu, neboť k volbám bylo podáno několik ústavních stížností kvůli jejich průběhu. Žádná překvapení se neočekávala, neboť o osudu Parvíze Mušarafa rozhodovali de facto soudci, kteří jím byli jmenováni.

Boj s radikály

Atmosféra v Pákistánu, jež předcházela vlastním prezidentským volbám, přitom byla velmi napjatá. Již několik týdnů docházelo na hranicích země k pohraničním bojům mezi armádou a bojovníky radikálních islámských hnutí, kteří mají své základy ve Federálně spravovaných kmenových územích a v Severozápadních pohraničních provinciích (NWFP), jež leží na hranicích s Afghánistánem. Kmenoví vůdci nesouhlasí s liberálním vedením prezidenta Mušarafa a s jeho orientací na boj proti terorismu po boku Spojených států. Armáda je tak vystavena útokům ze strany stoupenců afghánského islámského hnutí Tálibán, jež má své základny právě na hranicích s Pákistánem. Současně byla vláda konfrontována s radikály přímo v hlavním městě Islámábádu, když obsadili Červenou mešitu – tradiční a vlivné centrum konzervativního islámu. Vojenské složky po několika dnech vyjednávání přikročily k ozbrojenému útoku na mešitu, který si vyžádal desítky mrtvých.

Když Parváz Mušaraf stanul po nekrvavém vojenském převratu v roce 1999 v čele země, dostal se ze strany západních zemí do izolace. Situace se obrátila až po 11. září 2001, kdy George W. Bush potřeboval Pákistán získat na svou stranu v boji proti terorismu. Pákistán představov-

Pákistán: oslabený generál Mušaraf opět prezidentem

PAVEL
KOTRBÁČEK

val nástupní místo pro zahájení válečného tažení do Tálíbanem ovládaného Afghánistánu. Pro Mušarafa jako pro muslima to samozřejmě znamenalo přehodnotit dosavadní politiku své země, neboť Pákistán byl společně se Saúdskou Arábií jedinou zemí, přes které afghánské hnutí komunikovalo se světem a které mělo od vlád těchto zemí zajištěnou podporu. Na druhou stranu si byl Mušaraf dobře vědom výhodného postavení, které by spojenectví se Spojenými státy přineslo.

Spojenectví s USA nebylo nikdy mezi obyvatelstvem oblíbené, avšak vždy bylo zdrojem finančních prostředků, které chtěl Mušaraf využít pro oživení skomírajícího hospodářství, což by mu přineslo podporu obyvatelstva. Situace se po několika letech obrátila, Mušarafa popularita se vytratila a ekonomice se nedaří. Za těchto okolností není boj s islámskými radikály v tradičně muslimské zemi pro prezidenta příliš výhodný. Navíc v posledních měsících vláda čelí silicím tlaku Spojených států, které hrozí vojenskou intervencí do oblasti kmenových území a NWFP v případě, že se pákistánským bezpečnostním složkám nepodaří zlomit odpor islamistů a zabezpečit afghánsko-pákistánskou hranici.

Volba prezidenta

V této atmosféře oznámil prezident Mušaraf v průběhu července termín nových prezidentských voleb, které se měly konat ještě před parlamentními volbami. To vyvolalo v řadách opozičních hnutí vlnu nesouhlasu a diskusi ohledně termínu, kdy byl prezident uveden do svého úřadu, neboť od tohoto dne běží pětileté funkční období. Prezident Mušaraf odvozuje své působení v úřadě od 15. listopadu 2002, a proto v souladu s ústavou³⁾ prohlásil, že by se volba prezidenta měla konat mezi 15. zářím a 15. říjnem letošního roku. Opozice s tím však nesouhlasila a tvrdila, že by prezidentské volby měly proběhnout až na podzim 2008. Dohady ohledně termínu znovuzvolení prezidenta jsou považovány za důležité, neboť pákistánského prezidenta volí na společném zasedání obě komory Majlis-e-Shoo-

ra⁴⁾ a zástupci všech čtyř provinčních shromáždění. Při současném složení federálního parlamentu a parlamentů provinčních existovala velká pravděpodobnost, že by došlo ke znovuzvolení Parvíze Mušarafa jako hlavy státu. V případě, že by se volby konaly až příští rok, nového prezidenta by volili zástupci vzeší z voleb plánovaných na leden 2008 a dalo se očekávat, že Mušaraf by pak již neměl dostatek sil obhájit vítězství z roku 2002.

Nevoli kritiků současného režimu vyvolával nejen termín prezidentské volby, ale i skutečnost, že prezident stojí současně v čele armády. Mušaraf jako oficiální kandidát na prezidenta nesmí podle ustanovení základního zákona země vykonávat žádnou armádní funkci. Proto bylo k Nejvyššímu federálnímu soudu podáno celkem 6 ústavních stížností, jejichž iniciátoři považovali schválení Parvíze Mušarafa za oficiálního kandidáta za protiústavní. Do boje proti Mušarafovi se postavila nejvlivnější islámská strana – Džamáat-e Islámí⁵⁾ – a advokátní komora. Nejvyšší soud v devítičlenném složení prohlásil všech šest stížností za neoprávněné, a otevřel tak cestu k prezidentské volbě, které již po ústavní stránce nestálo nic v cestě. Termín voleb vyhlášený na 6. října 2007 nebyl proto ohrožen. Po soudním výnosu některé opoziční strany vyhlásily, že volby budou bojkotovat. Pákistánská volební komi-

se schválila konečný seznam prezidentských kandidátů, jichž bylo celkem pět. Favoritem voleb se stal samozřejmě současný prezident a náčelník Generálního štábu Parvíz Mušaraf. Ústava dává právo k volbě prezidenta celkem 1170 zákonodárcům,⁶⁾ avšak ve volebním týdnu více než 200 poslanců a senátorů na protest proti kandidatuře prezidenta-vojáka rezignovalo na své mandáty, čímž se současně snížilo potřebné kvorum pro zvolení prezidenta. Do volebního klání promluvil v posledních dnech před volbami i vůdce teroristické skupiny al-Káida Usáma bin Ládín, který vyzval Pákistánci ke svržení Parvíze Mušarafa.

Naváz Šaríf

O rozruch se v předvolebním období postaral také Nejvyšší federální soud, který v srpnu rozhodl, že se do Pákistánu může vrátit a zúčastnit se voleb expremiér Naváz Šaríf, svržený Mušarafovým převratem v roce 1999. Toto rozhodnutí budilo obavy především v řadách proprezidentské PML-Q (Pákistánská muslimská liga Quaid-e-Azam), neboť velká část jejích členů a stoupenců dříve tvořila základnu Šarífovy Pákistánské muslimské ligy (PML-N).⁷⁾ Reálně tak hrozil rozkol uvnitř vládnoucí PML-Q vedené Shujaa-tem Husajnem, který mohl vést až ke ztrátě vlivu na politické dění. Dohoda z roku 2000 byla postavena na tom, že Šaríf bude žít v exilu a do své vlasti se nevrátí dříve než za deset let. Na Šarífův návrat se vláda pečlivě připravila. Všechna pákistánská letiště se dostala pod pečlivou kontrolu, byla zvýšena bezpečnostní opatření, a dokonce byly pozatýkány stovky stoupenců bývalého premiéra. Šarífův přilet byl ve velké části společnosti očekáván s velkým vzrušením. Vláda ho nakonec zadržela a pohrozila soudním stíháním, pokud okamžitě neopustí zemi. Šaríf se rozhodl pro setrvání v exilu a byl deportován do Saúdské Arábie. Naváz Šaríf vždy znamenal pro vládnoucí režim velké riziko. On a jeho Muslimská liga zastupovali konzervativní islámské kruhy, které se za jeho vlády snažily do právního rámce Pákistánu prosadit islámské právo šaría. I když byl ze země vyhoštěn, stále je považován za vlivného předsedu PML-N, která se příští rok bude snažit oslovit co nejvíce voličů v parlamentních volbách a vytvořit vládnoucí většinu.

Bénázir Bhutová

O návrat z exilu ovšem usilovala i bývalá ministerská předsedkyně z let 1988 až

1990 a 1993–1996 Bénazír Bhutová, která stojí v čele Pákistánské lidové strany (PPP), založené jejím otcem. Pákistánská lidová strana patří rovněž k dlouhodobým kritikům současného vládního režimu a v současnosti se těší mezi Pákistánci největší podpoře. Jedná se o stranu, která prosazuje sekularizaci země, demokratické a sociální jistoty. Bhutová proto již delší čas vyjednávala s Mušarafem o rozdělení moci v Pákistánu, neboť jejich společné liberální smýšlení z nich dělá spojence proti konzervativcům vedeným Navázem Šarífem. Bhutová požadovala na vládě zavedení demokratických reforem, zrušení soudních žalob z korupčního jednání vydaných na její osobu, odstoupení Mušarafa z čela armády a dohodu o „národním usmíření“, která by zakotvila dělbu moci mezi expremiérkou a současným prezidentem. Dva dny před prezidentskou volbou Bhutová hrozila zmrazením rozhovorů, čímž chtěla vytvořit značný tlak na Mušarafa. Den před volbami kabinet přijal zákon o stažení žalob na bývalou premiérku a zákon o „národním usmíření“, ze kterého vyplývá, že Mušaraf bude zvolen prezidentem a Bhutová obsadí post ministerské předsedkyně. Bhutová potvrdila svůj dřívější úmysl navrátit se z exilu zpět do Pákistánu. Parváz Mušaraf před volbami slíbil, že rezignuje na funkci náčelníka Generálního štábu, ale až ve chvíli, kdy bude oficiálně potvrzeno jeho zvolení hlavou státu. Prezident mluvil o svém odstoupení z čela armády již v roce 2002, kdy na něj naléhaly muslimské strany. Mušaraf však dobře ví, že pokud se vzdá vedení ozbrojených složek, těžiště moci se začne přesouvat k nově jmenovanému náčelníkovi, který bude mít k ruce početnou armádu, jež bude moci kdykoli politický vývoj v zemi nasměrovat ve svůj prospěch, z čehož má Mušaraf značné obavy. Historická zkušenost mu dává za pravdu.

Vydrží „národní usmíření“?

Velice zajímavé bude sledovat vývoj v zemi po návratu Bénazír Bhutové, a jak bude probíhat její spolupráce s prezidentem Mušarafem, který nutně potřebuje její toleranci v pozici prezidenta. Parlamentní volby na začátku příštího roku ukáží, jak bude rozdělení moci efektivní a zda aktéři „národního usmíření“ přesvědčí dostatečný počet voličů, aby dokázali vytvořit společnou vládní většinu. Bénazír Bhutová a Pákistánská lidová strana se však vystavují riziku diskreditace v očích voličů, kteří spojení s nepopulárním prezidentem nemusejí podporovat,

což by nahrálo Navázu Šarífovi a sílícím islámským stranám, jejichž vliv neustále roste. Bénazír Bhutová neunikne kritice o spolupráci s režimem, který tak dlouho kritizovala a proti kterému bojovala. Spojenectví mezi Mušarafem a Bhutovou si mohou pochvalovat Spojené státy americké, které vidí v obou politikách své spojence v boji proti terorismu. Pozice Parvíze Mušarafa po prezidentské volbě se dá hodnotit jako velice oslabená a lze předpokládat, že k ještě většímu oslabení dojde po parlamentních volbách. Nová vláda však před sebou nebude mít lehké úkoly: bude se od ní očekávat oživení hospodářství, modernizace společnosti, sociální reformy, boj s chudobou, demokratizace. Akutním problémem se však stává neudržitelná bezpečnostní situace v některých oblastech, o čemž každodenně svědčí desítky mrtvých. Už na začátku srpna uvažovala vláda o vyhlášení výjimečného stavu. Přestože byl výjimečný stav zažehnán, může se lehce stát, že Pákistánci se mohou jednoho dne probudit do nového systému, v kterém již nebude platit to, co předešlého dne, neboť mocná armáda se může kdykoli znovu chopit moci tak, jak to v šedesátileté historii nezávislého Pákistánu učinila již celkem čtyřikrát.

Pavel Kotrbáček (1983) studuje navazující magisterský program Politologie na Katedře politologie a mezinárodní vztahů Filosofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni.

Kotrbacek.Pavel@seznam.cz

¹⁾ Termínem Pákistánec budu ve svém příspěvku označovat všechny obyvatele, kteří obývají Pákistán, i když jsem si vědom, že území Pákistánu obývají velké národnostní skupiny, a nemůžeme tudíž mluvit o jednom dominantním etniku, které by mohlo být ztotožněno se státem Pákistán.

²⁾ PakTribune: Gen Musharraf re-elected as 13th president with overwhelming majority (pakt-tribune.com/news/index.shtml?191295, cit. 13. 10. 2007).

³⁾ Ústava dostupná například na www.na.gov.pk/constitution.pdf, cit. 30. 8. 2007.

⁴⁾ Majlis-e-Shoora je oficiální pojmenování pákistánskému parlamentu, který je tvořen Národním shromážděním a Senátem.

⁵⁾ Oficiální název strany zní Jamat-e-Islami.

⁶⁾ 342 poslanců Národního shromáždění, 100 senátorů, 65 poslanců Provinčního shromáždění Balúčistánu, 124 poslanců Provinčního shromáždění NWFP, 168 poslanců Provinčního shromáždění Sindhu a 371 poslanců Provinčního shromáždění Paňdžábu.

⁷⁾ Ve stranickém systému Pákistánu nalezneme hned několik politických stran, které nesou označení Pákistánská muslimská liga. Jejich zkratka je stejná – PML – avšak odlišují se svými předsedy, a proto se používá za zkratkou ještě další písmeno, které je většinou nějak odvozeno od jména předsedy dané strany.

Zpráva amerického generála Davida Petraea o výsledcích tzv. politiky náporu (surge), kterou administrativa prezidenta Bushe uskutečňuje v Iráku od zimy 2007, se vyznačovala opakovanými nárazkami na údajné iránské vojenské aktivity v Iráku. Mezi „zlovolné akce“, kterými Írán podle devítistranné zprávy „podněcuje násilí v Iráku“, patří podpora extremistických milicím a zásobování extremistů technicky vyspělými výbušnými přístroji.

Obviňování Íránu z vyhledávání vlivu v sousední zemi propadlé chaosu není nové. Letos se však objevila nejen vlna velmi konkrétních obvinění, ale také celá řada akcí proti oslabování iránské přítomnosti v Iráku. Nedošlo však k žádnému spektakulárnímu odhalení: Byla proto obvinění na adresu Íránu přehnaná? Je-li možné přeceňovat význam několika incidentů, čehož, jak se zdá, se dopouští citovaná zpráva, vliv Íránu na Irák lze přeceňovat jen ztěžka. Při bližším pohledu se totiž ukazuje, že se jedná o vliv velmi mnohostranný a pro Irák spíše stabilizující.

Politika zvýšeného náporu

Dne 11. ledna, den poté, co prezident Bush oznámil svou politiku zvýšeného náporu, napadly helikoptéry americké armády kancelář iránské konzuly a bylo zajato pět lidí podezřelých z členství v iránských Revolučních gardách. Írán vojenské vměšování odmítá a tvrdí, že šlo o diplomaty. V průběhu posledního roku se Spojené státy ve zvýšené míře zaměřily na monitorování iránské vlivu v Iráku. V prosinci 2006 a opakovaně srpnu 2007 americká armáda zajala několik Íránců, kteří byli později propuštěni. Teprve v létě bylo oznámeno zabití Libanonce, k němuž došlo v březnu 2007, údajně trénujícího irácké povstalce. Hlavní obvinění jsou však nepřímá: v lednu 2007 bylo v promyšlené operaci zabito pět amerických vojáků poté, co otevřeli bránu útočníkům oblečeným v amerických uniformách; dále se v posledním roce americká armáda setkává s útoky za použití speciálních výbušných střel, schopných prostřelit pancíř tanku.

Taktická a technická úroveň útoků podle americké armády ukazuje na kvalitní přípravu a připomíná taktiku libanonského Hizballáhu, o němž se ví, že je podporován Íránem. Brigádní generál Barbero na srpnové tiskové konferenci prohlásil, že má „nepopiratelné“ důkazy

Přispívá Írán skutečně k destabilizaci situace v Iráku?

ZORA HESOVÁ

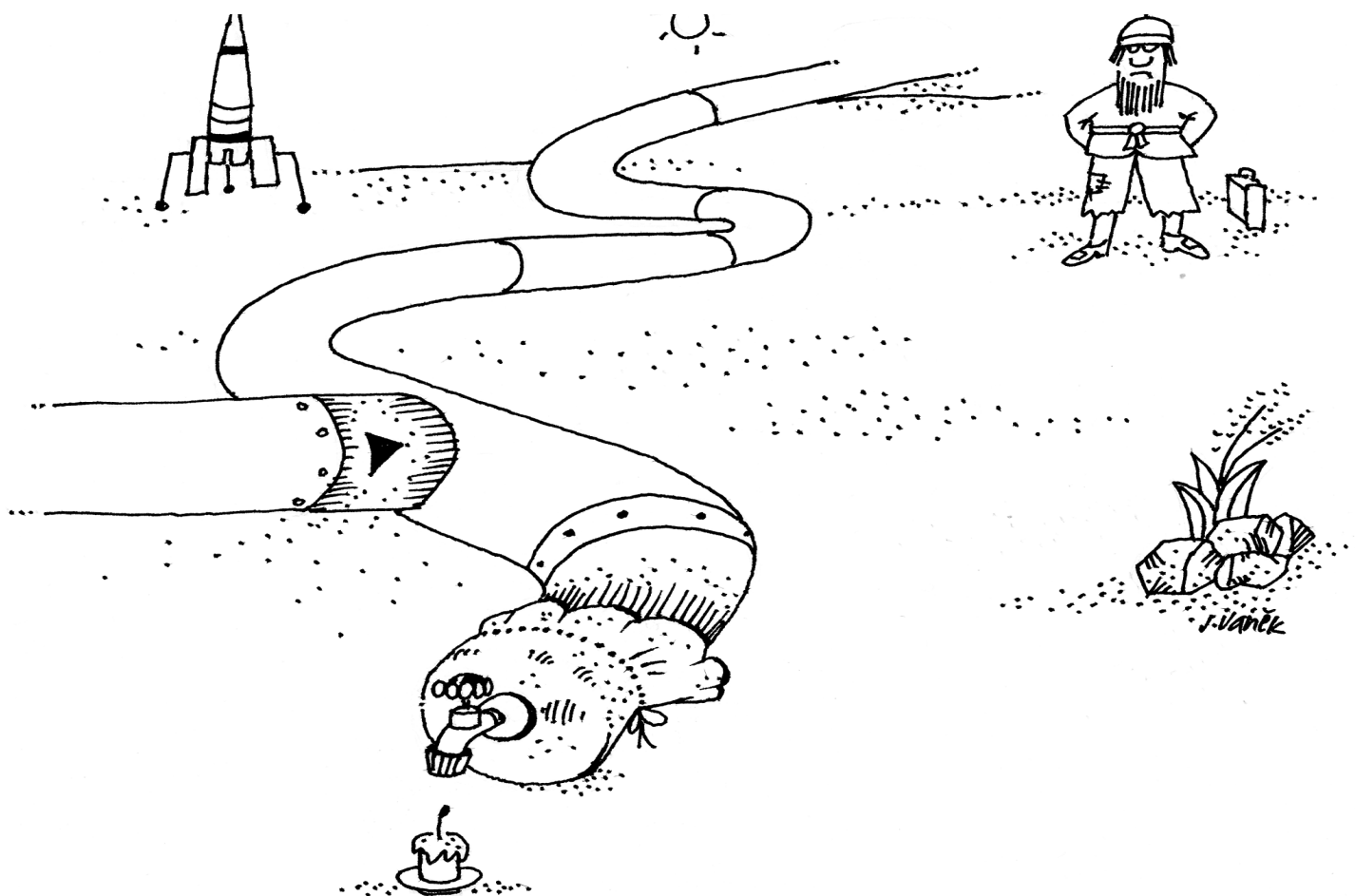
o tom, že Írán „trénuje, platí a vybavuje“ šíitské extremistické skupiny pro útoky na americkou armádu. Existují-li jednotlivé důkazy o přítomnosti iránských zbraní v Iráku, zůstává otázkou, nakolik jsou dostatečné k obviňování Íránu z aktivního vměšování.

Fakt, že se uvedené „důkazy“ opírají spíše o silnou dedukci než o bohatou evidenci, hovoří pro to, že Spojené státy pádné důkazy nemají. Přítomnost iránských zbraní není překvapující: 1500 kilometrů dlouhá hranice s Íránem je prakticky nehlídaná a pašování zboží všeho druhu běžné; totéž platilo donedávna o Sýrii, ve které se iránské zbraně vyskytují. Pozitivní důkazy o útocích na ame-

rickou armádu pod vedením iránských sil neexistují. Sebevražedné atentáty jsou, pokud je známo, dílem iráckých a zahraničních sunnitů; ke dvěma třetinám úmrtí amerických vojáků došlo v sunnitské provincii Anbar, ke zbytku většinou v Bagdádu, kde se Spojené státy pouštějí do riskantních operací jak v šíitských, tak v sunnitských čtvrtích.

Je ovšem jisté, že dvě nejsilnější irácké milice, šíitská Organizace Badr vládní Strany pro islámskou revoluci v Iráku (SCIRI), a v menší míře Armáda Mahdího Muktady Sadra, podporu Íránu dostávají. Badr byla v Íránu zformována v 80. letech iráckými exulanty k boji proti Sadámovi během irácko-iránské války a do

Iráku přijely tisíce jejích členů v iránských džípech. Muktada Sadr – který disponuje největším politickým hnutím v Iráku a nominálně největší jednotnou frakcí v parlamentu – oficiálně dostal alespoň morální podporu Íránu v roce 2004, kdy se dvakrát postavil americké armádě v šíitském svatém městě Nadžafu, a pravděpodobně přijímá i podporu materiální. Obě milice ale oficiálně proti americké armádě nebojují: šéf SCIRI Azíz al-Hakim v prosinci 2006 prohlásil, že americká armáda musí ještě zůstat v Iráku a Muktada s Američany dojednal příměří. Obě milice spíše soupeří samy se sebou nebo s jinými šíity o regionální nadvládu v šíitských oblastech ve středním a jižním Iráku, nebo se sunnity o části Bagdádu. Méně kontrolované části Mahdího armády se dostávají do konfliktu s americkou armádou v šíitské části Bagdádu a v okolí, hlavně od začátku politiky „surge“. V ní šlo hlavně o pacifikaci Bagdádu: snížení jak útoků na Američany a irácké bezpečnostní síly, tak o zastavení rozšířeného boje mezi sunnitskými a šíitskými milicemi. Muktada sám se ale střetu s Američany vyhýbá, vyzývá své milice, aby šly Američanům z cesty,

a americké útoky využívá k restrukturalizaci vlastních řad.

Politický vliv a jeho meze

Šiitské milice tedy – s výjimkou zmíněných bitev o Nadžaf – systematické útoky na americké jednotky neprovodují. Spíše než o vojenském vměšování Íránu do Iráku je vhodné mluvit o jeho politickém vlivu. Šiitské strany, spojené do jednotné koalice ajatolláhem Sistáním, využily demografické převahy a dostaly se k moci volbami. Strany spojené s šiitskými milicemi disponují místy v parlamentě a byly donedávna také všechny zastoupeny ve vládě. Jejich milice hlídají vládní budovy, vedou policejní stanice, dělají ochranku politikům a stávají se terčem útoků sunnitských milic. Pro sunnitské povstalce jsou ony vládní strany „Íránci“: většina jejich vrcholných politiků se vrátila v roce 2003 z exilu, mnozí z Teheránu, jako rodina al-Hakim. Pouze Muktada a irácký Hizballáh prožili poslední desetiletí v Iráku. Jednotná irácká aliance je navíc složena z šiitských islamistických stran. Jejich spojení na šiitský Írán je však spíše historické než ideologické. Žádná ze stran nepropaguje teokracii iráckého stylu, ani se soustavně nejezdí radit do Teheránu. Spíše využívá finanční podpory Íránu, který má největší zájem na tom, aby situace zůstala taková, jaká je dnes.

Po desetiletích už nehrozí Íránu jeho sekulární soused: jedním z prvních aktů zvolené irácké vlády při návštěvě Íránu bylo uznat iráckou agresi v roce 1980 a uznat také hranice u Perského zálivu, které si tenkrát Saddám vzal jako záminku k válce. Dále, šiitská většina, přirozený spojenec Íránu, vládne spolu s Kurdy. Íránské zájmy se vzácně kryjí s americkými cíli: stabilita a alespoň na volbách založená demokracie Iráku zajišťuje šiitským stranám hlavní slovo při vedení země. Nejen demokracie, ale i jednota země je v iráckém zájmu. Volná konfederace, jak ji propaguje SCIRI, hrozí učinit z Kurdistánu de facto samostatný stát, čehož se Írán s vlastní kurdskou menšinou bojí stejně jako Turecko. Írán opakovaně vyzývá americkou armádu k opuštění země, v jeho zájmu ale ne za každou cenu a ne okamžitě. Radikální destabilizace Iráku by byla příliš nebezpečná: žádný soused se nechce nechat otevřeně vojensky zavléct do irácké občanské války. Jakási přítomnost zranitelných amerických sil je zase páka, kterou Írán může hrozit v případě eskalace napětí mezi ním a Spojenými státy. Není tedy překvapivé, že se hledání iráckých

Revolučních gard po Iráku zintenzivňuje v době, kdy se také zvyšuje riziko vojenského útoku na Írán. International Crisis Group hovoří o „kontrolované míře chaosu“, která Íránu prospívá k zajištění svých pák, jakož i o tom, že jich opatrný Írán dosud nevyužil.

Šiitská svatá místa v Iráku

Írán je navíc soused Iráku s potenciálně nejsilnějšími vztahy. Jasným důvodem je už to, že se v Iráku nacházejí skoro všechna svatá místa šiitů. Dnes proudí podle zpráv do Nadžafu a Karbaly v průměru přes tisíc poutníků denně. Ajatolláh Sistání disponuje sítí věřících, jakož i náboženských nadací, překračující hranice. Íránské společnosti investují do transportu a infrastruktury v Nadžafu, neziskové organizace spojené s iránskou vládou provádějí rekonstrukce a sociální a zdravotní projekty od Basry po Nadžaf; iráckí a iránské obchodníci se společně organizují. Írán je také nový trh pro Írán, který svůj politický vliv už dříve proměnil v ekonomický, například v Sýrii. Írán je dnes plný levných iráckých produktů, Írán poskytne Iráku bilionový kredit a dodává elektrickou energii; hovoří se o ropovodu do iráckých přístavů. Ne všechny vztahy jsou však přehledné. Hlavně jih Iráku, kraj kolem Amáry a Basry, je dnes svázán s Íránem víc než kdy předtím. Málo hlídanou hranicí prochází proud pašovaných produktů, hlavně pašované ropy. O pašování mezi sebou soupeří milice i kmeny a lokální konflikt o ropu destabilizuje Basru, druhé irácké město a jediný přístav.

I politický vliv Íránu má své meze. Přirozené sousedské a náboženské styky kontrastují s etnickou a politickou rozdílností. Írácký arabský nacionalismus se za války s Íránem ukázal silnější než náboženská blízkost; obvinění z „íránství“ je běžná a efektivní politická zbraň, používaná sunnity proti vládě a také Muktadou Sadrem v útocích na náboženské autority, z nichž se většina v Iráku nenarodila. Proto i nacionalista Muktada Sadr, který poukazuje na to, že nikdy nebyl v exilu v Teheránu, nebude veřejně vyhledávat iránskou podporu.

Žádná z šiitských stran nepropaguje Chomejního politickou ideologii. I pro-íránská SCIRI na své výroční schůzi v květnu přenesla svou náboženskou poplatnost z iráckého revolučního vůdce Chameneho na iráckého ajatolláha Sistáního. Jejich „revoluce“ se vztahovala na boj proti Saddámovi, ne na konkrétní politiku. Hlavní strana vládní koalice, jejíž

šéf Azíz al-Hakim se právě léčí v Íránu, se tedy symbolicky „írákizovala“. Navíc ajatolláh Sistání, ač původem Íránec, je nezávislá osobnost a teologický odpůrce Chomejního. Ke znovuoživení Nadžafu, kde Sistání sídlí, dochází na úkor iráckého duchovního centra Komu a ajatolláh Sistání dnes svým vlivem zastíňuje všechny ajatolláhy iránské.

Další mezí je budování lokálního vlivu SCIRI a Kurdů a jejich plán na federalizaci země, která nemůže být Iránu po vůli, stejně jako vztahy SCIRI a Dawy, strany premiéra, se Spojenými státy. Obě teoreticky proíránské strany jsou zároveň blízké Spojeným státům. Prezident Bush opakovaně podpořil premiéra Malíkího, Azíz al-Hakim se v prosinci na návštěvě USA vyslovil pro to, aby americké vojsko zůstalo déle v Iráku (po irakizaci své strany už to neopakoval).

V neposlední řadě hrozí nedávná politická krize a rozpad vládní koalice zmenšení iráckému vlivu. Dvě „radikální“ protiamerické strany, Muktadova a al-Fádila z Basry, opustily po delším bojkotu a eskalaci ozbrojeného konfliktu s milicemi Badr vládu. Pokud nebude šiitská fronta jednotná, ztratí iránské klienti silný vliv ve vládě, možná i šanci na budování centralizovaného státu. Obě strany konfliktu si toto uvědomují a zároveň je očekává otevřený konflikt v Basře poté, co se stáhne britská armáda. V prvním říjnovém týdnu tedy došlo k uzavření paktu mezi SCIRI a Muktadou Sadrem. Podle historika Juana Colea byl tento pakt dojednaný Íránem. Bude-li vliv Íránu natolik velký, aby zajistil stabilitu vlády a uklidnil občanskou válku, o což se už měsíce marně pokoušejí Spojené státy, existuje možnost, že Írán opravdu bude hrát důležitou roli v budoucnosti Iráku.

Meze ve všudypřítomném chaosu

Írán tedy disponuje velmi rozmanitými druhy vlivu v Iráku, ať je to v politické, hospodářské nebo neformální sféře. Všechny nacházejí svou mez v přítomném chaosu. Nelze však říct, že by „manipuloval“ jakýmkoliv aktéry, ani že by aktivně destabilizoval Irák. Tato možnost ale jistě posiluje jeho strategickou pozici. Ziskem bylo už to, že se iránské představitelé v posledním roce třikrát oficiálně setkali s americkými na stejné úrovni v jednání sousedních zemí.

Zora Hesová (1974) studuje promočně islámskou filosofii na Freie Universität v Berlíně.

zora.hesova@gmail.com

Francouzsko-německá velvyslanectví. Novodobá realita?

Málokdo si dokáže představit možnost velvyslanectví či konzulátu společného dvěma státním.¹⁾ Zastupitelský úřad vysílajícího státu totiž obecně působí v přijímajícím státu tak, aby zastupoval vysílající stát v přijímajícím státu, chránil jeho zájmy a zájmy svých občanů, vyjednával s vládou přijímajícího státu a podporoval přátelské vztahy mezi oběma státy. Zastupitelský úřad je tak silně navázán na státní suverenitu a její samostatný projev navenek. Zůstává však otázkou, zda může být zastupitelský úřad společný dvěma státním. O kladné odpovědi nás přesvědčuje francouzsko-německý příklad.

PAVEL BUREŠ

Francouzsko-německé zastupitelské úřady (ZÚ) jsou výsledkem dlouhodobé spolupráce těchto dvou států, která se projevuje v mnoha oblastech: přes hospodářskou a energetickou (Francie a Německo jsou hnacím motorem EHS a ESUO) a oblast jednotného trhu (jsou rovněž iniciátory společného hraničního prostoru Schengen a eurozóny) až po společné projekty v oblasti letecké přepravy (Airbus A380). Toto přátelství je „institucionalizováno“ především tzv. Elysejskou smlouvou (Traité de l'Elysée – podepsanou v roce 1963). Hlavním účelem této smlouvy je přiblížit obě země do takové míry, aby se vzájemně setkávaly na celospolečenské úrovni. Takto vznikl společný francouzsko-německý televizní kanál ARTE, francouzsko-německá univerzita, společná vojenská francouzsko-německá brigáda. Jednou z oblastí této spolupráce je i společná zahraniční politika těchto dvou zemí.

V oblasti zahraniční politiky se ministerstva zahraničních věcí Francie a Německa zavázaly k velmi úzké spolupráci, která směřuje ke sloučení jednotlivých prostředků v zahraničí v co největší míře. Francouzský prezident a německý kancléř při příležitosti 40. výročí podepsání Elysejské smlouvy dali této spolupráci nový, zesílený impuls. Ve společné deklaraci se vyslovují pro to, aby ministři zahraničních věcí zintenzivnili spolupráci mezi diplomatickými a konzulárními síťmi, zejména pak cestou zřizování společných zastupitelských úřadů a oddělení. Vyzývají taktéž k prostudování možnosti otevření společného francouzsko-němec-

kého velvyslanectví. Cílem tohoto úsilí Francie a Německa je zlepšit služby poskytované svým občanům v partnerských zemích a zesílit vzájemnou pomoc spoluobčanům pobývajícím ve třetích zemích. Prostředkem pro dosažení tohoto cíle jsou právě společné zastupitelské úřady (*implantations communes*), někdy též nazývané jako společné lokalizace (*co-localisations*), které sdružují francouzské a německé mise na jednom místě, v jedné budově.

Společné zastupitelské úřady lze představit ve dvou rovinách: historický vývoj a právní rámec společných ZÚ.

Počátky a ratio společných zastupitelských úřadů

Společné zastupitelské úřady jsou relativně novým jevem. První z nich byl zřízen v roce 1997 na základě správního ujednání mezi Francií a Německem v Praia na Kapverdách. Poté následovaly další – například v Malawi či v Almaty (Kazachstán). (Na zastupitelském úřadu v Almaty spolupracovali vedle Němců a Francouzů také Britové.) Tato pozitivní zkušenost vedla francouzsko-německý pár k otevření dalších společných zastupitelských úřadů – v Banja Luce (Republika Srbská), Podgorici (Černá Hora), Santa Cruz (Bolívie).

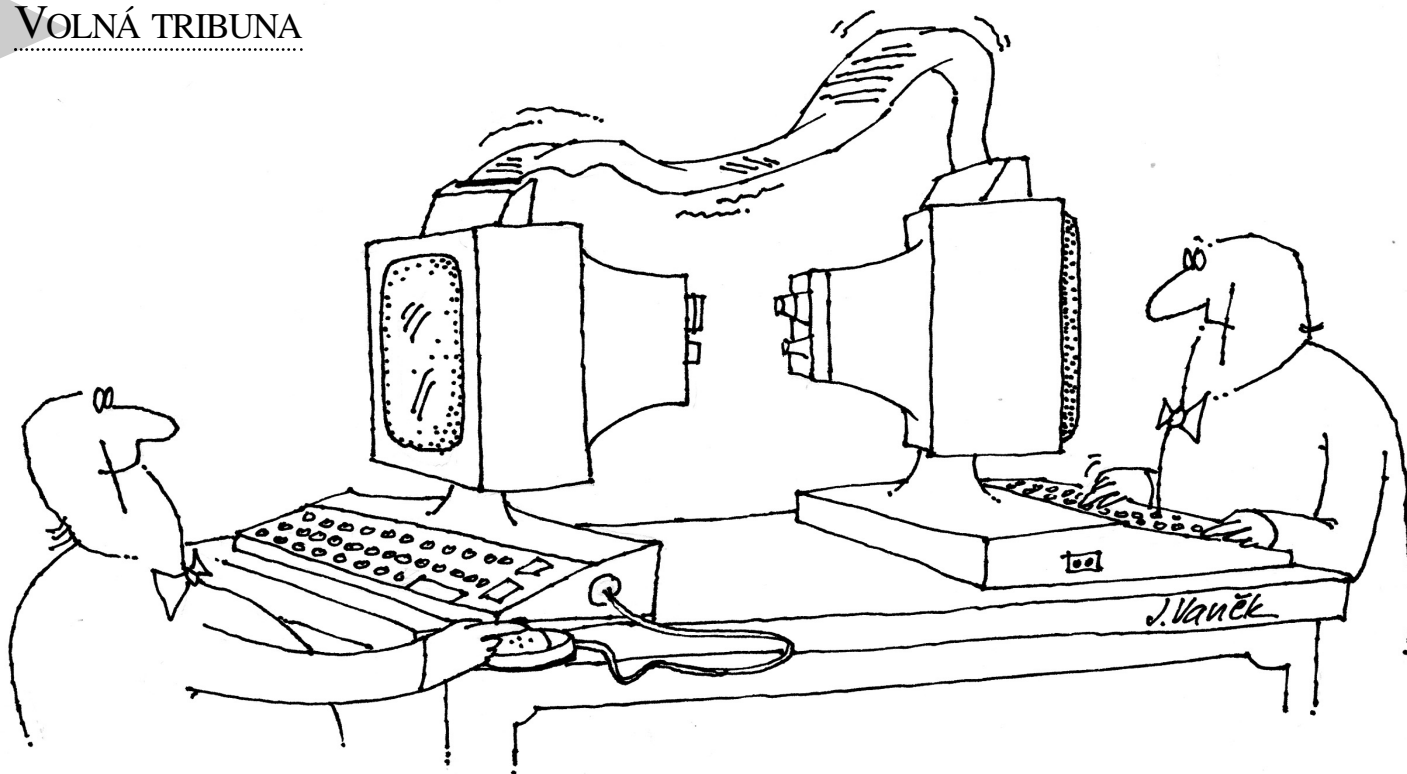
Představit jednotný model společného zastupitelského úřadu by bylo velmi obtížné. Jednotlivé společné zastupitelské úřady se totiž velmi liší v závislosti na prostředí ve třetí, hostitelské zemi, a na míře spolupráce mezi Francií a Německem. Lze ale zobecnit (podle míry spolupráce) dva

typy společných zastupitelských úřadů: v případě základní spolupráce se jedná „pouze“ o pronájem kanceláří partnerovi v budově ZÚ druhého partnera, v případě užší spolupráce je jedna agenda spravována jedním oddělením společným pro oba úřady, například na úrovni konzulárního úseku (jedna přepážka pro udělování víz do schengenského prostoru). První typ je z hlediska zřízení společného zastupitelského úřadu jednodušší. Proto příkladem této formy spolupráce jsou historicky první společné zastupitelské úřady v Praia (Kapverdy, 1997–2001), kdy francouzské velvyslanectví „hostilo“ německého diplomata; v Lilongwe (Malawi), kde francouzskému chargé d'affaires byla poskytnuta kancelář v budově německého velvyslanectví. Nedávným příkladem tohoto typu pak je společný zastupitelský úřad v Monrovií (Libérie), kde jsou rozsáhlé prostory, a tudíž i možnost, aby zde sídlili oba velvyslanci. Záleží však vždy na potřebách a možnostech obou partnerů. Pro uvedené příklady byla hlavním hlediskem skutečnost, že ani jeden z francouzsko-německého páru nebyl v dotyčné zemi zastoupen.

Třetím připravovaným typem je společný zastupitelský úřad ve spoluvlastnictví obou partnerů. Pokud jde o jeho zřízení, je tento typ nejobtížnější, a především nejnákladnější. Na jednu stranu musí být spolupráce mezi partnery v přijímající zemi tak pevná, aby se rozhodli ke spoluvlastnictví objektu společného ZÚ, na druhé straně musí vycházet z potřeby a jistoty prospěšnosti takového úřadu. Finanční stránka je ale rozhodující. Společné vlastnictví objektu zastupitelského úřadu lze totiž z hlediska bezpečnostního realizovat jen díky nákladné rekonstrukci stávajících objektů nebo výstavbě nových.

Jaké důvody vedou Francouze a Němce ke zřizování společných zastupitelských úřadů? Především je to institucionalizovaný vnější projev silné francouzsko-německé spolupráce.

Hlavním důvodem je tzv. racionalizace sítě zastupitelských úřadů. To znamená nejen jejich uzavírání či otevírání podle jejich zahraničněpolitické potřeby, ale také využití silné spolupráce mezi oběma partnery k jejich zřízení, což následně vede ke snížení výdajů hlavně z hlediska provozu, využití společných administrativně-technických pracovníků, zařízení atd. Nelze však říci, že důvod ekonomický je tím jediným pro zřízení společného ZÚ. Vždy totiž záleží na vhodnosti a potřebnosti konkrétního případu.

Dalším důvodem je určitý novátorský přístup Francie a Německa, pomocí něhož lze vyzkoušet, zda by šlo společné zastupitelské úřady zřízovat i ve větší formě (evropské zastoupení).

Neposledním důvodem, který je však prvotně důsledkem zřízení společného zastupitelského úřadu, je větší viditelnost jednoho či druhého státu v dané zemi, zejména tehdy, nebyl-li v ní dříve jeden či druhý stát zastoupen. Motivem a důsledkem zřízení společného úřadu je také příklad pro další země. Vzájemná a silná spolupráce Francie a Německa (dřívějších nepřátel), která se projevuje společnými zastupitelskými úřady, je jistě dobrým příkladem pro další státy.

Jak bylo uvedeno výše, vybudování společného zastupitelského úřadu je vždy založeno na vnějších okolnostech a potřebách jednotlivých partnerů. Stejně tak je tomu i s jejich zrušením. Společný zastupitelský úřad v Astaně (Kazachstán) byl uzavřen kvůli neodpovídajícím technickým parametrům. Společná kancelář velvyslanectví v Podgorici byla uzavřena z důvodu vzniku nového státu – Černé Hory. V budově tak bylo zřízeno francouzské velvyslanectví. Také personální důvody mohou vést ke zrušení společného ZÚ. Rozdílná představa záměrů společného zastupování jednotlivých představitelů nemusí totiž být vždy hybnou silou úřadu.

Zakládání společných zastupitelských úřadů je spojeno s určitými překážkami, politického a právního rázu. Musí být

podle zásad diplomatického práva kodifikovaného Vídeňskou úmluvou o diplomatickém právu (1961) notifikováno přijímajícímu státu, který k němu musí dát svůj souhlas. V praxi se však taková překážka dosud neobjevila. Překážky právního rázu vysvětlují, proč je snadnější zřídit zastupitelský úřad v oblasti kulturní (Francouzsko-německé kulturní centrum) než jako diplomatickou službu (velvyslanectví, konzulát). Zřízení společného zastupitelského úřadu na úrovni velvyslanectví je totiž spjato s vnitrostátními i mezinárodněprávními otázkami suverenity jednotlivých partnerů. Na druhou stranu zřízení společných kulturních center (*implantations culturelles communes*) je daleko snadnější, vzhledem k právnímu rámci není tolik přísné a strnulé. Tak byla například založena centra v Santa Cruz (Bolívie), Lucemburku (tripartitní spolupráce s Lucemburskem), Lahore (Pákistán) či Ramalláhu (palestinská území). Společné kulturní centrum v Ramalláhu je příkladem velmi úzké spolupráce Francie a Německa. V knihovně byl vytvořen speciální program pro komunikaci ve francouzštině, němčině a arabštině. Zdvojení existuje pouze na úrovni ředitele (francouzský a německý ředitel), jinak je vše společné.²⁾

Pozitivní zkušenost vede francouzsko-německý pár k dalšímu posílení spolupráce v oblasti společných zastupitelských úřadů a v roce 2004 bylo rozhodnuto společnou Radou ministrů o zřízení dalších kolokalizací. V roce 2008 by tak mě-

ly být otevřeny společné diplomatické zastupitelské úřady v Maputu (Mosambik), Dháce (Bangladéš) či Yaoundé (Kamerun).

Skutečnost, že každý společný zastupitelský úřad byl zřizován jako *casus ad hoc*, vedla obě země k tomu, aby alespoň zevrubně právně upravily podmínky jejich zřizování a fungování. Tak vznikla rámcová dohoda o společných diplomatických a konzulárních zastupitelských úřadech (*Accord-cadre relatif aux implantations communes de missions diplomatiques et de post consulaires*, 12/10/2006).

Rámcová dohoda

Tato dohoda se obsahově inspiruje správním ujednáním z roku 1997, které zřídilo společný zastupitelský úřad na Kapverdách. Smluvní strany dohody – Francie a Německo – se v ní zavazují ke zřízení některých svých diplomatických či konzulárních zastoupení ve společných prostorech. Vzhledem k tomu, že se jedná pouze o rámcovou dohodu, budou o každém novém společném ZÚ uzavřeny další dohody ad hoc, které budou detailněji upravovat modalitý kolokalizace.

Důležité pro vlastní fungování společného zastupitelského úřadu je stanovení tzv. společných zón, které mohou, či nemohou být přístupné veřejnosti, a zón výlučných, které budou sloužit výhradně jedné či druhé diplomatické misi či konzulárnímu úřadu. Z hlediska výsad a imunit si lze však představit, že do tzv. spo-

lečné zóny budou spadat pouze přijímací prostory či technická zázemí velvyslanectví, nebo veřejnosti přístupné prostory konzulárního úřadu. V každém případě mají být přijata taková nutná opatření, aby bylo na první pohled patrné, že v objektu jsou umístěny dvě diplomatické mise či dva konzulární úřady. Například tedy vedle společné vlajky Evropské unie budou vyvěšeny vlajky obou partnerů. Obě mise – diplomatická či konzulární – mají spolupracovat v rámci instrukcí svých ministerstev zahraničních věcí jak v otázkách diplomatických, respektive konzulárních, je-li to vhodné, tak v otázkách administrativních. Společný zastupitelský úřad neznamena tudíž společné, jednotné zastoupení, ale spíše spolupráce, společné kroky vůči přijímajícímu státu, nebo v poskytovaných službách občanům.

Správu výlučných zón je pověřen vedoucí dané mise, který je za ně odpovědný a stanoví pravidla pro jejich užívání. Na druhou stranu zásah či vstup jednotek přijímajícího státu do tzv. společné zóny může být vyžádán pouze jedním či druhým vedoucím mise a v zásadě se souhlasem druhého. Intervence do výlučné zóny se děje podle zásad obsažených ve Vídeňské úmluvě o diplomatických stycích z roku 1961, resp. Vídeňské úmluvě o konzulárních stycích z roku 1963.

Má být stanoven tzv. nákladový klíč vycházející z poměru zón společných a výlučných, který má sloužit pro výpočet společných výdajů.

Rámcová dohoda vymezuje tři možné formy zřízení společného zastupitelského úřadu: společný ZÚ ve spoluvlastnictví, společný ZÚ ve společném pronájmu a společný ZÚ v pronájmu jednoho partnera druhému.

Projekt společného zastupitelského úřadu ve spoluvlastnictví je veden tou stranou, jejíž výlučná zóna je podstatnějiší. Z hlediska majetkového může jedna i druhá strana vystoupit ze spoluvlastnického poměru. Svůj záměr však musí oficiálně druhé straně notifikovat. Výpovědní lhůta je čtyřletá. Strany se v rámcové dohodě zavázaly, že se budou snažit najít třetího partnera, který by byl schopen nahradit stranu vystupující ze spoluvlastnictví. Nestane-li se tak, strana, která zůstává, může buďto sama odkoupit uvolněnou část, nebo také opustit objekt ve spoluvlastnictví. V případě prodeje objektu je zisk z prodeje rozdělen podle nákladového klíče. Podobná pravidla jako pro spoluvlastnictví mají platit i pro společný pronájem prostorů.

Model pro Česko a Slovensko?

Společné zastupitelské úřady jsou příkladem velmi úzké spolupráce v oblasti zahraniční politiky Francie a Německa. Jejich zřizování nevyplyvá z žádného předem daného, stanoveného cíle, ale je výsledkem spojení konkrétních požadavků jednoho či druhého z partnerů a místních okolností a potřeb. Z přehledu míst a zemí, kde se tyto společné zastupitelské úřady vyskytují, je patrné, že podobné programy lze aplikovat pouze v mimoevropských státech, kde zájmy a potřeby Francie a Německa se v mnohém setkávají. V Evropě jsou zahraničněpolitické zájmy Francie a Německa natolik rozdílné, že zřizování společných zastupitelských úřadů je nevhodné.

Zůstává otázkou, zda by společné zastupitelské úřady Francie a Německa mohly být příkladem pro Českou republiku a Slovensko. Vzhledem ke společným kulturním i právním kořenům, jazykové blízkosti i společné osmdesátileté historii by bylo zřizování podobných

společných zastupitelských úřadů mnohem jednodušší než v případě Francie a Německa. ○

Pavel Bureš (1979) je asistentem na PF UP Olomouc, zabývá se mezinárodním právem veřejným, právem lidských práv a mezinárodním trestním soudnictvím.

BuresPcz@seznam.cz

¹⁾ Autor děkuje velvyslanci ČR v Paříži Pavlu Fischerovi za jeho podporu a pomoc při zpracování této krátké analýzy. Příspěvek vychází především z Rámcové dohody mezi Francouzskou republikou a vládou Spolkové republiky Německo o společných diplomatických či konzulárních zastupitelských úřadech, podepsané v Paříži, 12. října 2006, a dále z rozhovoru s Philipppem Weberem, pověřeným francouzsko-německými bilaterálními vztahy, Odbor evropské spolupráce, Ministère des Affaires étrangères, Quai d'Orsay.

²⁾ Podobně je tomu i pro francouzsko-německé školy, agentury pro výuku francouzštiny/němčiny v Záhřebu, Šanghaji, Manile či Dublinu. Tento typ spolupráce není však přímým příkladem společných zastupitelských úřadů, vzhledem k tomu, že školy či školící agentury nejsou ZÚ a nepodléhají ministerstvu zahraničních věcí dané země.

RECENZE

Národní zájmy a mezinárodní politika

Nationale Interessen und internationale Politik / Hrsg. Giuseppe Orsi ... [et al.]. Frankfurt am Main: Lang, 2005, 155 s. (Rechtsphilosophische Hefte; Bd. 10). ISBN 3-631-53478-7.

Nová publikace k aktuální problematice vzájemného působení národních zájmů a mezinárodní politiky se skládá z příspěvků odborníků na danou problematiku z nejrůznějších zemí.

Reinold Schmücker se zamýšlí nad otázkami legitimacy humanitárních intervencí a možností vedení války v zájmu morálních hodnot. Vychází z nepublikovaných

ších názorů v Německu, kde tyto otázky jsou nejpozději od kosovské války otázkami pouze teoretickými. Autor hodnotí empirické zkušenosti z politického vývoje v Evropě po druhé světové válce v souvislosti s filosofickou reflexí legitimacy použití vojenských prostředků. „Filosofická reflexe nemůže sama vlastní silou zabránit nelegitimním válkám... Může ale přispět k tomu, že vláda, jež se rozhodne pro vojenské nasazení, musí se vypořádat na národní i mezinárodní úrovni s odpovídajícím zdůvodněním tohoto nasazení... Ve skutečnosti by bylo absurdní zřít se argumentace k otázkám legiti-

ty nasazení vojenských prostředků, ponevadž výsledek může případně i ospravedlnit jejich použití.“¹⁾

Autor vyzdvihuje dva ústřední předpoklady, z nichž vycházejí klasičtí představitelé teorie *spravedlivé války*. Za prvé – kdo se ptá, za jakých podmínek je válka morálně přípustná, vychází z toho, že válka není všeobecně povoleným prostředkem politiky. Za druhé – též předpokládá, že válka není principiálně ilegitimní či morálně nepřipustná, ale za určitých podmínek je ospravedlnitelná.

Na otázky příčin a hranic vojenského násilí se pokouší odpovídat ve své stati Ulrich Steinworth. Snaží se v mezinárodním právu nalézt podmínky legitimního použití vojenské síly, navazuje na liberální myšlenky v oblasti práva a na charakteristiky *spravedlivé války*. Opět sleduje příklady v historii. Rozlišuje pojmy „právo na válku“ a „právo ve válce“. Autor zkoumá nejen použití vojenské síly států, ale i nestátních skupin, často pojímaných jako teroristických, ať již jde o politické radikály, nebo náboženské fanatiky. Odmišluje „posuzovat spravedlivost či nespravedlivost válek podle náhodných rozhodnutí mezinárodních institucí včetně OSN a vyžaduje mnohem univerzálnější závazná měřítká.“²⁾ Analyzuje liberální právní myšlení, tak jak ho představují v historii Hobbes, Locke a Kant, pojetí práva jako „instituce, kterou lidé rozvinuli, aby určili, k čemu smí být použita síla a tlak jakéhokoli druhu.“³⁾ Na otázku, zda použití vojenské síly vůbec může být legitimní, odpovídá, že „tomu tak může být, když zabrání zřejmému porušování svobody a aniž by ještě zvětšila použití násilí.“⁴⁾

De Ridha Chennoufi charakterizuje v souvislosti s hrozbami teroristických útoků otázku kolektivní bezpečnosti a případného použití síly. Analyzuje principy realistické politiky, problematiku národních zájmů a použití síly při zajišťování obrany země.

Ignacio Gutiérrez sleduje na základě mezinárodního práva možné ospravedlnění války, rozebírá diskusi týkající se vojenského zásahu v Iráku, upozorňuje na nutnost upřesnění pojmů při historickém srovnávání. „Právní řád často vyžaduje následné využití morálních opodstatnění. To je například situace při apelování na vůli lidu jako posledního zdroje práva, nebo při diskutabilních odvoláváních na křesťanskou tradici jako základnu nového evropského politického řádu.“⁵⁾ Základem nutné analýzy je pojem *zákonu*, *krize zákona* a ideologické vlivy na tradiční model práva. „Ve vlastním slova smyslu ne-

existuje ani *mezinárodní zákonnost* srovnatelná se zákonností právních států, ani mezinárodní vztahy se neřídí skutečnou ústavou.“⁶⁾ Při napětí mezi mocí a právem zdůrazňuje autor význam demokratické diskuse v demokratických státech.

Hartmut Ihne a Elke Völmickeová zkoumají otázky suverenity a války a řadu politologických rozporů v mezinárodním právu. Sledují válku USA proti světovému terorismu vyhlášenou po 11. září 2001, útok proti Tálibánu v Afghánistánu a válku v Iráku. Poukazují na nebezpečí rozporu v mezinárodním právu. Pozornost zasluhuje osvětlování otázky svobody subjektu a lidských práv, osobní i kolektivní identity a nebezpečí falešných analogií.

Ted Honderich se zamýšlí nad postojem Německa k palestinskému terorismu, nad otázkou morálního opodstatňování násilí, realitou obhajování morálního práva na násilí jako prostředku sebeobran. Toto obhajování se objevuje nejen na straně Palestinců, ale i u Izraele, a jak autor dokazuje všeobecně v širokém měřítku. Oproti mlčení k těmto otázkám vybízí autor k diskusi o principech opravdové humanity. Stať Teda Hondericha je doplněna komentářem Georga Meggleho, zvláště pak k otázce *legitimity palestinského terorismu*.

Sibylle Tönniesová se zamýšlí nad otázkou nutné legitimacy jednání velmocí, nad otázkami možnosti platnosti pravidla zákazu útočné války, jež tvoří i základ systému kolektivní bezpečnosti. Ten je spojen se skutečností, že se členské státy zřekají podstatné části suverenity – svobody zajistit se v případě nouze preventivními útoky. Dovolena je pouze obrana. Práva na předběžná opatření byla koncentrována na OSN. V praxi však platí, že nikdo nesmí vést útočnou válku kromě velmocí. Autorka pak podrobněji analyzuje postoje teoretiků mezinárodního prá-

va Theodora Geigera a Hanse Kelsena, kteří v exilu chtěli posílit mezinárodní právo proti Adolfu Hitlerovi. Úvahy týkající se zákazu útočné války završuje autorka konstatováním, že „fakta a realita se v praxi nedají sladit s normou, neboť ta není zaštiťována mocenským monopolem.“⁷⁾

Charlotte Krügerová komentuje stať S. Tönniesové. Poukazuje na krizi mezinárodního práva, na tvrzení o nutnosti působení USA jako výkonné moci, jež propůjčuje mezinárodnímu právu závaznost. Vystupuje s tezí, že „legimita velmocí jako světové policie se nedá teoreticky zdůvodnit.“⁸⁾ Přirovnání velmocí k Leviathanu vyvolává zamyšlení nad okolnostmi, kdy může světová policie získat legitimitu. Přichází s vizí nezávislosti OSN na ústřední výkonné moci a nutnosti upřesnění pojmů práva, bezpečnosti a útočných válek.

Celkově se dá říci, že všechny myšlenkové bohaté studie v předkládané publikaci k otázkám národních zájmů, národní bezpečnosti a mezinárodního práva i humanitních ideálů významně přispívají k tak aktuální potřebě zodpovídat jedny z nejdůležitějších mezinárodněbezpečnostních otázek současného světa.

Ivona Řezanková

Ivona Řezanková (1952) je výzkumnou pracovnící Ústavu mezinárodních vztahů.

rezankova@iir.cz

¹⁾ Viz: Nationale Interessen und internationale Politik / Hrsg. Giuseppe Orsi ... [et al.]. Frankfurt am Main: Lang, 2005, 155 s. (Rechtsphilosophische Hefte; Bd. 10), s. 7, 8.

²⁾ Tamtéž, s. 45.

³⁾ Tamtéž, s. 48.

⁴⁾ Tamtéž, s. 59.

⁵⁾ Tamtéž, s. 89.

⁶⁾ Tamtéž, s. 98.

⁷⁾ Tamtéž, s. 146.

⁸⁾ Tamtéž, s. 149.

